

**КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК ДЕНЕ ТАРБИЯ
ЖАНА СПОРТ АКАДЕМИЯСЫ**

**КЫРГЫЗСКАЯ ГОСУДАРСТВЕННАЯ АКАДЕМИЯ
ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА**

ISSN 1694-6707

ДЕНЕ ТАРБИЯ ЖАНА СПОРТ ЖАРЧЫСЫ

**ВЕСТНИК
ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ
И СПОРТА**

BULLETIN OF PHYSICAL CULTURE AND SPORT

**Выпуск журнала включает доклады участников Форума,
посвященного современным проблемам физического воспитания
учащейся молодёжи в свете реализации Указа Президента Кыргызской
Республики «О духовно-нравственном развитии и физическом
воспитании личности»**

(КР, г. Бишкек, КГАФКиС, 5-6 апреля 2021г.)

**1
2021 (27)**

Бишкек

ДЕНЕ ТАРБИЯ ЖАНА СПОРТ ЖАРЧЫСЫ
ВЕСТНИК ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА
BULLETIN OF PHYSICAL CULTURE AND SPORT
 Илимий-практикалык журнал / Научно-практический журнал /
 Scientific-practical journal

№1 (27) 2021

Башкы редактору/ Главный редактор/
Chief editor:
 Азизбаев С.С., к.и.н., доц.

Башкы редактордун орун басары/Заместитель
главного редактора/Deputy chief editor:
 Абдыбекова Н.А., к.п.н., доц.

Ответственный редактор/
Жоптуу редактор/Responsible editor:
 Манликова М.Х., д.п.н., проф.

Редакциялык кеңеши/Редакционный совет/
Editorial council:

Анаркулов Х.Ф. – д.п.н., проф. КГАФКиС
 Ан Енг Кю - PhD. (Южная Корея)
 Белов Г.В. – д.м.н., проф. Ош ГУ
 Горулев П.С. – д.п.н., проф. (Республика Башкорстостан)
 Джанузакоев К.Ч. – к.п.н., доц. (КТУ “Манас”)
 Закирьянов К.Х. – д.п.н., проф. (Казахстан)
 Збарский В.А. - к.п.н., доц. КГАФКиС
 Иманалиев Т.Т. – к.п.н., проф. КГАФКиС
 Кармышаков А.О. - к.филол.н., доц. КГАФКиС
 Кийзбаев М.С. - к.п.н., проф. КГАФКиС
 Мамытов А.М. - д.п.н., проф. КАО
 Манликова М.Х. – д.п.н., проф. КГАФКиС
 Матвиенко В.В. – к.б.н., доц. (Россия)
 Мехмет Туркмен – д.ист.н., проф. (Турция)
 Михайлова Т.В. – д.п.н., проф. (Россия)
 Прамод Кумар - PhD, проф. (Индия)
 Саралаев М.К. - к.п.н., доц. (КГАФКиС)

Журнал включен в перечень изданий, рекомендованных
 Президиумом ВАК КР для публикации основных научных
 результатов диссертаций.

Индексируется Российским индексом научного цитирования
 (РИНЦ) с 2017 г.

Учредитель:
КЫРГЫЗСКАЯ
ГОСУДАРСТВЕННАЯ
АКАДЕМИЯ
ФИЗИЧЕСКОЙ
КУЛЬТУРЫ И
СПОРТА

Издается с 2010 г.

Журнал
 зарегистрирован
 министерством юстиции КР,
 серия ГР №002605
 Регистрационный
 номер 1556

Адрес Редакционно-
 издательского отдела:
 г. Бишкек, ул. Ахунбаева, 97.
 Гл. корп., каб. 32

Тел.: +996 (312) 574630
 Факс: +996 (312) 570466

E-mail:
prorektor.nauka@mail.ru

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ПРЕЗИДЕНТИНИН ЖАРЛЫГЫ

Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө

Дүйнө жүзү адамзаттын жашоо-турмушунун бардык чөйрөлөрүндө кайра баштоо жана глобалдуу трансформациялануу этабына өттү. Санарип технологияларын ишке киргизүү, жасалма интеллектти иштеп чыгуу, энергиянын жаңы түрлөрүнө өтүү жана жаңы технологиялык тартиптин инструменттери калыптанып калган коомдук мамилелерди түп-тамырынан өзгөртүп, тийиштүү түрдө өз ара мамилелерде жана башкаруучулук процесстерде жаңы ыкмаларды издөөнү талап кылууда.

Дүйнөнүн дээрлик бардык өлкөлөрүн каптаган дүйнөлүк кризис өндүрүштүк мамилелердин түзүлгөн ыкмасы, тынымсыз керектөөчүлүк жарыш, жаратылыш ресурстарын сарамжалсыз пайдалануу, анын натыйжасы катары саясий системанын, экономикалык мамилелердин кризиси жана адамдардын жүрүш-турушундагы руханий-адеп-ахлактык башаттын төмөндөшү менен байланышкан. Руханий чөйрөнүн үстүнөн материалдык мамилелердин артыкчылыгы дүйнөдөгү, анын ичинде Кыргызстандагы системалуу кризистин башталышы жана себеби болуп калды.

Кыргыз эли эгемен жылдары үч жолу саясий толкунду башынан кечирди жана бул түзүлгөн саясий, экономикалык жана социалдык стандарттарга жана мамилелерге карапайым элдин каршылык билдирүүсүнүн далили болду. Кыргыз элинин өзөгү жана табияты болгон адилеттүүлүк сезими бийликтин бар болушунун жана адамдардын ортосундагы өз ара мамилелердин көрсөткүчү жана өзүнчө күч болуп саналат. Биздин элдин миң жылдык тарыхы элдин сакталышынын жана өнүгүүсүнүн чыныгы себептерин жана шарттарын далилдеди. Бул биринчи кезекте биздин тил, маданият, салт, үрп-адат болуп саналат, алар биздин жашоо мүнөздү калыпка салат жана бекемдейт.

Дүйнө жаңы тартипти куруу этабына өтүп жаткан азыркы этапта коомдогу руханий-адеп-ахлактык, маданий баалуулуктар өзгөчө мааниге ээ болуп, кайра түзүүлөрдүн багыттоочу күчү болууда. Бул жарандардын, өзгөчө өсүп келе жаткан муундун руханий-адеп-ахлактык абалы жөнүндө дайыма камкордук көрүүнү, анын жаратман чыгармачылыгын колдоону, сергек жашоо ыңгайын жана үй-бүлө баалуулуктарын пропагандалоону талап кылат. Жогорку адеп-ахлактык баалуулуктар жана принциптер сакталбаса жана бекемделбесе биз өзүбүздүн жүзүбүздү жана адамдык касиетибизди жоготуп алышыбыз мүмкүн.

Руханий-адеп-ахлактык, маданий баалуулуктарды жана технологиялык прогресстин жаңы жетишкендиктерин кылдат жана акылга сыярлык айкалыштыруу мамлекеттүүлүктү да, элдин биримдигин да сактай алат. Кыргыз элинин жана Кыргыз Республикасында жашаган бардык улуттардын жана элдин каада-салтына, үрп-адатына таянып, биз цивилизациялуу жана гүлдөгөн мамлекетти ийгиликтүү куруп, алдыга илгерилей алабыз.

Ички саясаттын эң маанилүү багытын – жогорку моралдык ченемдерди, каада-салттарды, салттуу болгон үй-бүлөлүк жана коомдук баалуулуктарды, сергек жашоону өздөштүрүү, Кыргызстан элдеринин маданияттарынын дөөлөтүн, кайталангыстыгын жана бирдиктүүлүгүн чагылдырган жалпы адамзаттык баалуулуктардын системасына өтүү аркылуу жарандарды тарбиялоону колдоо максатында токтом кылам:

- Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө сунушталсын:
- коомчулуктун, маданият, илим жана билим берүү ишмерлеринин, бардык кызыкдар тараптардын кеңири катышуусунда 2021-жылдын 1-июнуна чейин Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө концепциясын (мындан ары - Концепция) иштеп чыксын жана киргизсин;
- бул чөйрөдө колдонулуп жаткан бардык ченемдик, укуктук, концептуалдык, программалык документтерди аларды инвентаризациялоо жана иштелип чыгуучу Концепцияга ылайык келтирүү жагына кайра карап чыгуу;

Концепцияны иштеп чыгууда төмөнкү принциптер эске алынсын:

- турмуштук жүрүш-турушта руханий-адеп-ахлактык жүйөнүн материалдык кызыкчылыкка караганда артыкчылыгы;
- коомдук жана мамлекеттик кызыкчылыктардын жеке кызыкчылыкка караганда артыкчылыгы жана аларды бири-бирине каршы койбоо;
- мамлекеттик бийлик органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, алардын кызмат адамдарынын чечимдеринде, аракеттеринде калыстык принцибинин артыкчылыгы;
- мамлекеттин жана коомдун негизи катары тарбиячылардын, мугалимдердин, врачтардын жана аскер кызматчыларынын статусунун барктуулугу жана баалуулугу;
- патриоттуулук, каармандык, мамлекеттик жана муниципалдык бардык кызматтын элге жана Мекенге берилгендиги жана кызмат кылуусу;
- элдин мамлекеттик бийлик органдарына, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына, алардын кызмат адамдарына ишенич деңгээлин көтөрүү үчүн мамлекеттик жана муниципалдык кызматка жаңы талаптарды төмөнкүдөй негиздерде иштеп чыгуу;
- мамлекеттик жана муниципалдык кызматчылардын Конституцияны жана мыйзамдарды сактоодо, кызмат ордундагы жана кызматтык ыйгарым укуктарды коомдук иште жана жашоо-турмушта ак ниет аткаруунун үлгүсү болуусу жана элдин пикирин жана талабын билдирүүсү;
- мамлекеттик жана муниципалдык кызмат орундарын ээлөө үчүн кыйла квалификациялуу, жогору адеп-ахлактуу жана кынтыксыз беделди бар адамдарды даярдоо жана алардын арасынан тандоо.

2. Маданият, билим берүү, илим жана спорт мамлекеттик органдары:

- билим берүү системасында тарбия берүүнүн улуттук маданий, руханий-адеп-ахлактык жана үй-бүлөлүк баалуулуктарга ылайык келүүсүн; жарандарды жана биринчи кезекте балдарды, анын ичинде турмуштук оор кырдаалдагы балдарды дене-бою жагынан, психикалык, социалдык, руханий-адеп-ахлактык өнүктүрүү үчүн шарттарды камсыз кылсын;
- билим берүүнүн окуу стандарттарын кайра карап чыксын жана окуучуларды жана окуу жайларынын студенттерине этика, эстетика жана дене тарбиясы боюнча предметтерди киргизсин;
- ар бир жарандын чыгармачыл жөндөмдөрүн ачуу жана өнүктүрүү, аны эмгекти сүйүүгө жана жогорку адеп-ахлактык принциптерге, инсандын өзүн-өзү жетилтүү жана өз мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашыруу көндүмдөрүн калыптандыруу үчүн максималдуу жагымдуу шарттарды түзсүн;
- балдарда жана жаштарда бүтүн дүйнө таанууну жана заманбап илимий көз карашты, эмгекке шыктанууну, активдүү жашоо жана кесиптик позицияны, табиятка этият мамиле кылууну калыптандырсын;
- билим берүү системасына жогорку деңгээлде окуу процессин жүргүзүүгө, жөндөмдүү, таланттуу педагогикалык жана илимий кызматкерлерди, адистерди тартсын;
- дене тарбия жана спорт каражаттары аркылуу өсүп келе жаткан муундун жарандык-патриоттук тарбиясын жогорулатсын;
- жарандардын, анын ичинде майыптардын жана ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын дене тарбия жана спорт менен машыгуусу үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылсын.

3. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары:

- руханий-адеп-ахлактык өнүктүрүү, патриоттуулук жана дене тарбиясы жаатында мамлекеттик саясатты ишке ашыруу боюнча тиешелүү чараларды көрсүн;
- тиешелүү аймакта калкты руханий-адеп-ахлактык өнүктүрүүгө жана дене тарбиясына багытталган иш-чараларды туруктуу негизде уюштурсун жана өткөрсүн.

4. Жалпыга маалымдоо каражаттары:

- салттуу коомдун баалуулуктарын, үй-бүлө, сергек жашоо, Ата Мекенди сүйүү жана элге кызмат кылуунун идеалдарын үгүттөсүн;

- эл аралык деңгээлде өлкөнү жакшы жагынан көрсөтсүн.
- 5. Бул Жарлыктын аткарылышын көзөмөлдөө Кыргыз Республикасынын Президентинин Аппаратынын Жетекчисине жүктөлсүн.
- 6. Бул Жарлык расмий жарыяланган күндөн баштап күчүнө кирет.

Кыргыз Республикасынын Президенти

С.Н. Жапаров

Бишкек ш.

2021-жылдын 29-январы ПЖ№ 1

**УКАЗ
ПРЕЗИДЕНТА КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
САДЫРА ЖАПАРОВА**

**«О ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОМ РАЗВИТИИ
И ФИЗИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ ЛИЧНОСТИ»**

Президент Кыргызской Республики Садыр Жапаров подписал Указ «О духовно-нравственном развитии и физическом воспитании личности».

Так, в целях поддержки важнейшего направления внутренней политики - воспитание граждан через усвоение ими высоких моральных норм, традиций, традиционных семейных и общественных ценностей, здорового образа жизни, приобщение к системе общих человеческих ценностей, отражающих богатство, своеобразие и единство культур народов Кыргызстана, постановляется:

1. Рекомендовать Правительству Кыргызской Республики:

- с широким участием общественности, деятелей культуры, науки и образования, всех заинтересованных сторон до 1 июня 2021 года разработать и внести на рассмотрение Концепцию о духовно-нравственном развитии и физическом воспитании личности (далее - Концепция);

- пересмотреть все действующие нормативно-правовые, концептуальные, программные документы в этой сфере на предмет их инвентаризации и приведения в соответствие с разрабатываемой Концепцией;

При разработке Концепции учесть следующие принципы:

- приоритет духовно-нравственных мотивов жизненного поведения над материальными интересами;

- приоритет общественных и государственных интересов над индивидуальными и их непротивопоставление;

- приоритет принципа справедливости в решениях, действиях органов государственной власти и органов местного самоуправления, их должностных лиц;

- престижность и ценность статуса воспитателей, учителей, врачей и военнослужащих как основы государства и общества;

- патриотичность, доблесть, любовь и служение народу и Отечеству всей государственной и муниципальной службы;

Для повышения уровня доверия народа к государственным органам, органам местного самоуправления, их должностным лицам выработать новые требования к государственной и муниципальной службе с тем, чтобы:

- государственные и муниципальные служащие служили примером в соблюдении Конституции и законов, добросовестного исполнения должностных и служебных обязанностей в общественной деятельности и в быту, прислушивались к народу и выражали их мнения и требования;

- подготовка и отбор для замещения должностей государственной и муниципальной службы осуществлялись из числа наиболее квалифицированных, высоконравственных и обладающих безупречной репутацией лиц.

2. Государственным органам культуры, образования, науки и спорта:

- обеспечить соответствие воспитания в системе образования традиционным культурным, духовно-нравственным и семейным ценностям, условия для физического, психического, социального, духовно-нравственного развития граждан, в первую очередь, детей, в том числе детей, находящихся в трудной жизненной ситуации;

- пересмотреть образовательные учебные стандарты и ввести предметы по этическому, эстетическому и физическому воспитанию и образованию учащихся и студентов учебных заведений;

- создать максимально благоприятные условия для выявления и развития творческих способностей каждого, воспитания в нем трудолюбия и высоких нравственных принципов, формирования навыков самообразования и самореализации личности;

- формировать у детей и молодежи целостное миропонимание и современное научное мировоззрение, мотивацию к труду, активную жизненную и профессиональную позиции, бережное отношение к природе;

- привлекать в систему образования талантливых педагогических и научных работников, специалистов, способных на высоком уровне осуществлять учебный процесс;

- повысить гражданско-патриотическое воспитание подрастающего поколения средствами физической культуры и спорта;

- обеспечить равные возможности для занятий граждан физической культурой и спортом, в том числе инвалидов и лиц с ограниченными возможностями здоровья.

3. Органам местного самоуправления:

- принять соответствующие меры по реализации государственной политики в области духовно-нравственного развития, патриотического и физического воспитания;

- организовывать и проводить на постоянной основе мероприятия, направленные на духовно-нравственное развитие и физическое воспитание населения соответствующей территории.

4. Средствам массовой информации:

- пропагандировать ценности традиционного общества, идеалы семьи, здорового образа жизни, любви к Отечеству и служения народу;

- продвигать позитивный образ страны на международном уровне.

Предисловие

5-6 апреля 2021 г. в Кыргызской государственной академии физической культуры и спорта состоялся Форум, посвящённый современным проблемам физического воспитания учащейся молодёжи в свете реализации Указа Президента Кыргызской Республики «О духовно-нравственном развитии и физическом воспитании личности», организованный Министерством образования и науки Кыргызской Республики, Кыргызской государственной академией физической культуры и спорта, Управлением Организации объединённых наций по наркотикам и преступности в Кыргызской Республике. На Форуме были рассмотрены и обсуждены основные направления «Концепции духовно-нравственного развития и физического воспитания личности» и план мероприятий Кыргызской государственной академии физической культуры и спорта по её реализации.

5 апреля 2021 г. КГАФКиС. Официальное открытие Форума, посвященного реализации Указа Президента КР Жапарова С.Н. «О духовно-нравственном развитии и физическом воспитании личности».

В работе Форума приняли участие заведующий отделом мониторинга гуманитарного развития и взаимодействия с институтами гражданского общества Аппарата Президента Кыргызской Республики Базарбаев Кудайберген Базарбаевич, министр образования и науки Кыргызской Республики Бейшеналиев Алмазбек Бейшеналиевич, министр культуры, информации, спорта и молодежной политики Кыргызской Республики Иманалиев Кайрат Олжобаевич, депутат Жогорку Кеңеша Икрамов Тазабек Икрамович, национальный координатор УООН по наркотикам и преступности Ракишева Жыпар, представители МОиН КР, Федерации студенческого спорта Кыргызской Республики, спортивной и научно-педагогической общественности из общеобразовательных и высших учебных заведений Кыргызстана, а также средств массовой информации.

5 апреля 2021 г. КГАФКиС. На Пленарном заседании Форума, посвящённого современным проблемам физического воспитания учащейся молодёжи в свете реализации Указа Президента Кыргызской Республики «О духовно-нравственном развитии и физическом воспитании личности». С поздравительной речью выступает министр культуры, спорта и молодежной политики Иманалиев К.О.

С докладом на тему «План мероприятий КГАФКиС по реализации Указа Президента Кыргызской Республики «О духовно-нравственном развитии и физическом воспитании личности» выступил ректор Кыргызской государственной академии физической культуры и спорта доцент, к.и.н. Азизбаев Саитдин Сейитбекович.

5 апреля 2021г. в КГАФКиС. На Пленарном заседании Форума с поздравительной речью выступает ректор КГАФКиС кандидат педагогических наук, доцент Азизбаев Саитдин Сейитбекович.

В обсуждении современного состояния физической культуры и спорта в Кыргызской Республике и внесении предложений в «Концепцию духовно-нравственного развития

и физического воспитания личности» приняли участие ведущие ученые-педагоги, представители Федерации студенческого спорта Кыргызской Республики, заслуженные тренеры и учителя по физической культуре и спорту.

В ходе пленарного заседания и секционных заседаний Форума состоялся обмен мнениями об основных направлениях духовно-нравственного воспитания учащейся молодежи, по разработке новых и совершенствованию действующих нормативно-правовых, концептуальных, программных документов в сфере физической культуры и спорта на основе «Концепции духовно-нравственного развития и физического воспитания личности».

О том, какой вклад в духовно-нравственное воспитание в школах и вузах страны вносит реализация Программы «Вливайся в жизнь» УНП ООН в системе образования Кыргызской Республики по развитию жизненных навыков с помощью физической культуры и спорта для профилактики и предупреждения преступности, насилия и наркопотребления, продемонстрировала презентация данного проекта представителем УООН Ракишевой Ж.

5 апреля 2021 г. КГАФКиС. На Пленарном заседании Форума, посвящённого современным проблемам физического воспитания учащейся молодёжи в свете реализации Указа Президента Кыргызской Республики «О духовно-нравственном развитии и физическом воспитании личности».

На Форуме активно обсуждались проблемы современного состояния физической культуры и спорта в Кыргызской Республике и внесены предложения в «Концепцию духовно-нравственного развития и физического воспитания личности» представителями МОиН КР, КГАФКиС, УООН, ведущими учеными-педагогами, заслуженными тренерами и учителями по физической культуре и спорту.

По окончании участниками была принята Резолюция по итогам работы Форума для внесения конструктивных предложений по поднятию престижности, ценности и статуса тренеров, учителей физической культуры в школах и вузах как основы здорового образа жизни и здоровья нации и пропаганды физической культуры и спорта, гражданско-патриотическому воспитанию подрастающего поколения средствами физической культуры и спорта, созданию педагогических и материально-технических условий для обеспечения занятий физической культурой и спортом лицам с ограниченными возможностями здоровья и др.

Резолюция

участников Форума, посвященного современным проблемам физического воспитания учащейся молодежи в свете реализации Указа Президента КР «О духовно-нравственном развитии и физического воспитания личности»

В работе Форума, проходившего 5-6 апреля 2021 г. в КГАФКиС, посвящённом современным проблемам физического воспитания учащейся молодежи в свете реализации Указа Президента Кыргызской Республики «О духовно-нравственном развитии и физическом воспитании личности», организованного Министерством образования и науки Кыргызской Республики, Кыргызской государственной академией физической культуры и спорта, Управлением Организации объединённых наций по наркотикам и преступности, приняли участие представители МОиН КР, Министерством культуры, информации, спорта и молодежной политики КР, УООН по наркотикам и преступности, спортивной и научно-педагогической общественности из общеобразовательных и высших учебных заведений Кыргызстана, а также средств массовой информации.

Участники Форума отметили необходимость решения наметившейся в современных условиях проблемы духовно-нравственного развития и физического воспитания учащейся молодежи Кыргызстана в соответствии с основными направлениями системы духовно-нравственного развития и физического воспитания личности Указа Президента КР, обсудили пути и перспективы совершенствования образовательного процесса в области физической культуры и спорта в школах и вузах на основе инновационных технологий и методик для приобщения подрастающего поколения к занятиям физической культурой и спортом и заинтересованности в здоровом образе жизни.

В ходе работы форума было подчеркнуто, что существенные социально-экономические преобразования, произошедшие в стране, обострили ряд проблем в сфере духовно-нравственного развития и физического воспитания учащейся молодежи. Это: отсутствие единой системы духовно-нравственного воспитания в школах и вузах, устаревшая материально-техническая база, недостаточная оснащенность образовательных организаций спортивным оборудованием и инвентарём; увеличение в общеобразовательных школах контингента занимающихся сверх нормы; уменьшение учебных занятий по дисциплине «Физическая культура» у студентов вузов; недостаточная работа по физической культуре и спорту во внеучебное время; отсутствие органа по управлению, координации и мониторинга работы по физической культуре в образовательных организациях; недостаточная обеспеченность образовательных учреждений квалифицированными специалистами по ФКиС; отсутствие системы работы с лицами с ограниченными возможностями здоровья (ЛОВЗ); необходимость увеличения заработной платы и др.

Рекомендации участников Форума. Для успешной реализации Указа Президента С.Н.Жапарова «О духовно-нравственном развитии и физическом воспитании личности» необходимо:

- предпринять комплекс мер, направленных на совершенствование системы физического воспитания в общеобразовательных и высших учебных заведениях;
- поддержать разработку и реализацию Концепции по духовно-нравственному развитию и физическому воспитанию личности;

- обеспечить все учебные заведения Кыргызской Республики квалифицированными кадрами с высшим профильным образованием по направлению «Физическая культура и спорт»;

- КГАФКиС, как ведущему вузу в области ФКиС, приступить к реализации программ подготовки профессиональных кадров по адаптивной физической культуре для работы с лицами с ограниченными возможностями здоровья;

- в целях поднятия престижа профессии учителя физической культуры и тренера инициировать повышение заработной платы специалистов в области ФКиС, осуществляющих свою деятельность в системе образования КР;

- инициировать финансирование на приобретение спортивного инвентаря и оборудования для общеобразовательных школ и вузов через государственный бюджет;

- закрепить на законодательном уровне требования по материально-техническому обеспечению учебного процесса по ФКиС в соответствии с современными требованиями, а также порядок реализации программ по физическому воспитанию в общеобразовательных школах и вузах, необходимый для обязательного выполнения всеми образовательными организациями, независимо от их ведомственной принадлежности и формы собственности.

Для этого:

1) необходимо внести дополнения в ГОС, разработать и внедрить новые базовые программы по физическому воспитанию;

2) необходимо предусмотреть источники целевого финансирования со стороны государства на совершенствование материально-технического обеспечения занятий физической культурой и спортом в образовательных организациях и вузах, в том числе для лиц с ограниченными возможностями здоровья (ЛОВЗ);

3) инициировать создание при МОиН Учебно-методического центра для мониторинга, координации, проведения и контроля спортивно-массовой и оздоровительной работы по физической культуре и спорту среди учащейся молодежи;

4) возобновить деятельность спортивных клубов в вузах для усиления внеучебной работы по физической культуре и спорту среди студентов для повышения их интереса к занятиям спортом и как результат - приобщение к здоровому образу жизни;

5) опубликовать материалы Форума в научно-практическом журнале КГАФКиС «Вестник физической культуры и спорта».

ПРЕСС – РЕЛИЗ

2021-жылдын 5-6-апрелинде Кыргыз Республикасынын Президентинин «Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө» Жарлыгын ишке ашыруу алкагында, окуучу жаштардын дене тарбия маселелерине арналган Форум өттү. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги, Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы, Бириккен Улуттар Уюмунун баңгизат жана кылмыштуулук боюнча Башкармалыгы тарабынан уюштурулган бул Форумда, инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө Концепциясынын негизги багыттары жана Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын аны ишке ашыруу боюнча иш пландары каралып, талкууланды.

Форумдун ишине Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министри Бейшеналиев Алмазбек Бейшеналиевич, Бириккен Улуттар Уюмунун баңгизат жана кылмыштуулук боюнча Башкармалыгынын улуттук координатору Жыпара Ракишева, Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин, Кыргызстандын жогорку окуу жайларынын жана жалпы билим берүү мекемелеринин, спорттук жана илимий педагогикалык коомчулуктарынын, ошондой эле массалык маалымат каражаттарынын өкүлдөрү катышты.

Форумда Кыргыз Республикасында дене тарбия жана спорттун учурдагы абалы талкууланып, Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин, Бириккен

Улуттар Уюмунун баңгизат жана кылмыштуулук боюнча Башкармалыгынын, алдыңкы окутуучу-педагогтордун, эмгек сиңирген машыктыруучулардын, ошондой эле дене тарбия жана спорт боюнча мугалимдердин “Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө Концепцияга” сунуштары каралып, талкууланды.

Форумдун пленардык жана секциялар боюнча жыйындарында окуучу жаштарды адеп-ахлактык тарбиялоонун негиздери, “Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө Концепциясынын” негизинде дене тарбия жана спорт сферасындагы нормативдик-укуктук, концептуалдык, программалык документтерди өркүндөтүү маселелери боюнча докладдар угулуп, пикир алышуулар болду.

Бириккен Улуттар Уюмунун баңгизат жана кылмыштуулук боюнча Башкармалыгынын, өлкөнүн окуучу жаштары арасында кылмыштуулуктун, зомбулуктун жана баңгизат колдонуунун алдын алуу үчүн, дене тарбия жана спорттун жардамы менен турмуштук тажрыйбаларды өркүндөтүү боюнча “Жашоого кошул” программасы менен таанышуу болду.

Форумдун жыйынтыгы менен дене тарбия жана спортту жайылтуу, улуттун ден соолугу жана сергек жашоосу, дене тарбия жана спорттун жардамы менен жаштарды патриоттуулукка тарбиялоо, мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын дене тарбия жана спорт менен машыгуулары үчүн материалдык-техникалык шарттарды түзүү иштеринин негизинде машыктыруучулардын, мектептерде жана жогорку окуу жайларында дене тарбия мугалимдеринин кадыр-баркын, баалуулуктарын жана статусун көтөрүү боюнча конструктивдүү сунуштарды камтыган резолюция кабыл алынды.

Кыргыз Республикасынын Президентинин «Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө» Жарлыгын ишке ашыруунун алкагында окуучу жаштардын дене тарбиясынын маселелерине арналган Форумдун катышуучуларынын

РЕЗОЛЮЦИЯСЫ

Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлиги, Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы, Бириккен Улуттар Уюмунун баңгизат жана кылмыштуулук боюнча Башкармалыгы уюштурган Форум, Кыргыз Республикасынын Президентинин “Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө” Жарлыгын ишке ашыруунун алкагында окуучу жаштардын дене тарбиясынын маселелерине арналды. 2021-жылдын 5-6-апрелинде өткөн Форумдун ишине Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин (ББЖИМ), Маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министрлигинин (ММСЖЖСМ), жалпы билим берүү жана жогорку окуу жайларынын илимий-педагогикалык коомчулугу, массалык маалымат каражаттарынын өкүлдөрү катышты. Форумдун пленардык жыйынында 6, ал эми секциялык бөлүктөрүндө 40 баяндама угулду жана талкууланды.

Форумдун катышуучулары Кыргыз Республикасынын Президентинин инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы тутумунун негизги багыттарына ылайык, Кыргызстандын окуучу жаштарынын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясынын азыркы шартта пайда болгон маселелерин чечүү зарылдыгын белгилешти. Өсүп келе жаткан муунду дене тарбияга жана спортко тартуу, сергек жашоого кызыктыруу үчүн инновациялык технология жана усулдун негизинде мектептерде, жогорку окуу жайларында дене тарбия жана спорт жаатындагы билим берүүнү өркүндөтүүнүн келечегин жана жолдорун талдашты.

Форумдун жүрүшүндө өлкөдө болуп жаткан социалдык-экономикалык өзгөрүүлөргө байланыштуу окуучу жаштардын руханий-адеп-ахлак жана дене тарбия чөйрөсүндөгү бир топ маселелердин курчугандыгы баса белгиленди. Мындай жагдай, мектептерде, жогорку окуу жайларында руханий-адеп-ахлактык тарбиянын бирдиктүү тутумунун жоктугу,

материалдык-техникалык базанын эскилиги, билим берүү мекемелеринин спорттук жабдыктар жана шаймандар менен жетишсиз камсыз болушу менен түшүндүрүлөт. Мындан сырткары жалпы билим берүү мектептеринде окуучулардын ченемден ашык болушу, жогорку окуу жайлардын студенттеринин “Дене тарбия” сабагы боюнча окуу сааттарынын азайып кетиши, дене тарбия жана спорт боюнча сабактан тышкары иштердин жетишсиздиги, билим берүү мекемелериндеги дене тарбия иштерин башкаруучу, координациялоочу жана мониторинг жүргүзүүчү коомдун жоктугу, билим берүү мекемелеринин дене тарбия жана спорт боюнча дасыккан (квалификациялуу) адистер менен жетишсиз камсыз болушу, ден соолугу боюнча чектелген адамдар менен иштөө тутумунун (системасынын) жоктугу, дене тарбия боюнча мугалимдерди жана машыктыруучуларды эмгекке кызыктыруу жана демилгелөө механизмдеринин жоктугу, алардын эмгек акысынын төмөндөгү жана башка бир катар маселелер каралды.

Форумдун катышуучуларынын сунуштары:

Президенттин “Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө” Жарлыгын ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн жалпы билим берүү жана жогорку окуу жайларында дене тарбия тутумун (системасын) өркүндөтүүгө багытталган төмөнкү топтомдогу (комплекттүү) иш-чарларды аткаруу зарыл, **алар:**

- инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы боюнча концепциясын иштеп чыгууну жана ишке ашырууну колдоо;

- “Дене тарбия жана спорт” багыты боюнча республиканын бардык окуу жайларын жогорку профилдүү билими бар, дасыккан адистер менен камсыздоо үчүн дене тарбия жана спорт сферасында адистерди даярдоодо бюджеттик орундарды көбөйтүү, ошондой эле ден соолуктарына байланыштуу мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдар үчүн ыңгайлаштырылган (адаптивдик) дене тарбия боюнча кесиптик адистерди даярдоо үчүн бюджеттик орундарды кароо;

- дене тарбия жана спорт багытындагы башкы окуу жайы катары КМДТЖСА тарабынан ден соолугу жагынан чектелген адамдар менен иштөө үчүн ыңгайлаштырылган дене тарбия боюнча кесипкөй адистерди даярдоо программасын иштеп чыгуу жана аны турмушка ашыруу;

- ден соолугу жагынан чектелген адамдар үчүн дене тарбия жана спорт ишмердүүлүгүн камсыздоо үчүн ченемдик-укуктук базасын иштеп чыгуу жана анын макамын, укуктарын бекемдөө;

- дене тарбия мугалими жана машыктыруучу кесибинин кадыр-баркын жогорулатуу максатында Кыргыз Республикасынын билим берүү системасында өзүнүн ишмердигин жүргүзгөн адистердин эмгек акысын көтөрүүнү демилгелөө;

- жалпы билим берүү мектептеринде жана жогорку окуу жайларында ведомстволук ээлигине, менчик түрүнө карабай бардык билим берүү уюмдарына милдеттүү түрдө аткарылуучу дене тарбия боюнча программаны ишке ашыруу тартибин мыйзам деңгээлинде бекитүү. Бул үчүн мамлекеттик билим берүү стандартына (МББС) кошумчаларды киргизип, жалпы билим берүү мектептери жана жогорку окуу жайлары үчүн дене тарбия боюнча жаңы базалык программаларды иштеп чыгуу жана колдонууга сунуштоо;

- жалпы билим берүүчү мектептердин башталгыч класстарында “Дене тарбия” сабагын жогорку билими бар адистер тарабынан өтүлүшүн камсыздоо;

- билим берүү мекемелеринде, жогорку окуу жайларында, анын ичинде ден соолугунан чектелген адамдар үчүн дене тарбия жана спорт менен машыгууга спорттук жабдуулар жана шаймандар менен камсыздоо, материалдык-техникалык базаларын өнүктүрүүгө мамлекет тарабынан максаттуу каржылоо булактарын кароо;

- окуучу жаштардын арасында дене тарбия боюнча спорттук, ден соолукту чыңдоочу иштерди өткөрүү, координация жана мониторинг жүргүзүү үчүн Билим берүү жана илим министрлигине Республикалык “Жаштык” окуу-усулдук борборун кайра кайтарууну демилгелөө;

- дене тарбия жана спорттук каражаттардын жардамы менен билим алып жаткан жаштарды мекенчилдикке тарбиялоо боюнча чараларды көрүү;
- Ата –Мекенди коргоочу кесибин баса белгилөө менен бирге аскерге чейинки даярдоо мугалиминин кадыр-баркын жогорулатуу максатында КМДТЖСАнын базасында офицердик наамды айгыруу боюнча аскердик кафедраны ачууну демилгелөө;
- дене тарбия жана спорт боюнча студенттер арасындагы сабактан тышкары иштерди күчөтүү, алардын спортко кызыгуусун жогорулатуу жана анын жыйынтыгында сергек жашоого тартуу үчүн жогорку окуу жайлардагы спорттук клубдардын ишмердүүлүгүн жандандыруу;
- Форумдун материалдарын Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын “Дене тарбия жана спорт жарчысы” журналына жарыялоо.

I. ПЕДАГОГИКАНЫН, ПСИХОЛОГИЯНЫН, ДЕНЕ ТАРБИЯ ЖАНА СПОРТТУН ТЕОРИЯСЫНЫН, ПРАКТИКАСЫНЫН МАСЕЛЕЛЕРИ

I. ВОПРОСЫ ПЕДАГОГИКИ, ПСИХОЛОГИИ, ТЕОРИИ, ПРАКТИКИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА

I. QUESTIONS OF PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, THEORY, PRACTICE OF SPORT AND PHYSICAL CULTURE

УДК. 37.013.21

«ДЕНЕ ТАРБИЯ ЖАНА ДЕН СООЛУК» ОКУУ ПРОГРАММАСЫНЫН КОНЦЕПЦИЯСЫ

Арпачиев К.М., Малаева Г.Т.,

Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы, Бишкек ш.

Аннотация. Макалада мектеп окуучуларынын ден соолугунун абалы жылдан жылга начарлап бараткандыгы тууралуу айтылат. Ошол себептен мектеп окуучуларынын ден соолугунун жакшырышына дене тарбия сабактарына кошумча ден соолук сабактарын киргизип, жаңы стандарттарды кабыл алуу учурдун талабы болуп турат.

Негизги сөздөр: окуучулардын ден соолугу, күчтүү мамлекеттин түзүлүшү, мыйзамдар, нормативдик документтер, өзгөртүүлөр.

КОНЦЕПЦИЯ УЧЕБНОЙ ПРОГРАММЫ «ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ЗДОРОВЬЕ»

Арпачиев К.М., Малаева Г.Т.,

Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта, г. Бишкек

Аннотация. В статье рассматриваются причины ухудшения состояния здоровья школьников. В связи с этим необходимо введение дополнительных уроков физической культуры и принятие новых стандартов.

Ключевые слова: здоровье учащихся, становление сильного государства, нормативные документы.

THE CONCEPT OF THE TRAINING PROGRAM «PHYSICAL CULTURE AND HEALTH»

Arpachiev K.M., Malaeva G.T.,

Kyrgyz state academy of physical culture and sports, Bishkek c.

Abstract. The article examines the deterioration of the health status of schoolchildren every year. For this reason, improving the health of schoolchildren requires the introduction of additional health lessons in physical education classes and the adaption of new standards.

Keywords: students' health, formation a strong state, regulatory documents.

Киришүү. Калктын, өзгөчө Кыргызстандын балдарынын жана өспүрүмдөрүнүн ден соолугунун абалы мамлекеттин жана коомдун негиздүү тынчсыздануусун жаратууда. Ушул

билдирүү расмий маалыматтарды жана илимий изилдөөлөрдүн натыйжаларын жалпылоого негизделген. Мектеп окуучуларынын ден соолугунун абалында терс динамика байкалууда.

Мектептер балдардын жана өспүрүмдөрдүн ден соолугун, бакубат жашоосун камсыздоодо алардын азыркы жана өмүр бою жашоосуна таасирин тийгизе турган маанилүү ролду ойногон мекемелер болуп саналат.

Балдардын ден соолугун чыңдоонун стратегиялык максатын мектептерде активдүү жүзөгө ашыруу керек, анткени мектептер өмүр бою адамдын физикалык жана психикалык бейпилдигине таасирин тийгизе турган багыттарды аныктоо үчүн бөтөнчө шарттарды камсыз кылат. Ден соолук жана окуудагы жетишүү бири-бири менен тыгыз байланышта болушу керек, бирок алар көбүнчө өзүнчө каралат. Ушул факторлордун ортосундагы кагылышууну божомолдоого байланыштуу, ден соолукту чыңдоо боюнча иш-чараларды өткөрүүдө натыйжалуулукка жетүү көйгөйү келип чыгат. Ар бир мектепти ден соолукту чыңдоого жардам берүүчү мектепке айлантууга чакыруу саламаттыкты сактоо жана билим берүү секторлорунун ортосундагы бекем байланышты жана изилдөөнүн жыйынтыктарын мектептерге колдонууну талап кылат.

Ден соолукту чыңдоо саясатын мектеп денгээлинде ишке ашыруу өтө маанилүү, анткени балалык жана өспүрүм кез сыяктуу жашоо этаптары чечүүчү мааниге ээ. Ушул учурда ден соолуктун келечектеги абалын жана ага байланыштуу көрсөткүчтөрдү аныктаган жүрүм-турум модели калыптанат. Балдарга жана өспүрүмдөргө инвестиция кылуу ден соолук көрсөткүчтөрүн жакшыртуудан тышкары экономикалык жана социалдык пайда алып келет, бирок сапаттуу кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүктүн жоктугу, туура эмес тамактануу, башка факторлор менен катар калктын аялуу катмарынын ден соолугуна терс таасирин тийгизет. Көпчүлүк учурларда балдар жана өспүрүмдөрдүн ооруларын жана өлүмүн алдын алууга болот, бирок балдар мурункудай эле алдын алууга мүмкүн болгон себептерден улам өлүмгө дуушар болушууда.

Саламаттыкты сактоо жана билим берүү системалары саламаттык сактоо чөйрөсүндөгү өзгөрүлүп жаткан шарттарга жана муктаждыктарга ыңгайлашуу мүмкүнчүлүктөрүн алдын ала караштырышы керек, мисалы, балдардын жана өспүрүмдөрдүн ден соолугун коргоо маселелери боюнча дене тарбия мугалимдерин атайын дайындоону камсыз кылуунун негизинде, “Дене тарбия” окуу программасынын мазмунун айылдык же шаардык райондордун ар кандай муктаждыктарын эске алуу менен кайра карап чыгуу жана өзгөртүү аркылуу.

Изилдөөнүн максаты: жаңы "Дене тарбия жана ден соолук" окуу программасын иштеп чыгуунун максаты - балдар жана өспүрүмдөр арасындагы оорулардын санын азайтуу, окуучулардын "Дене тарбия жана ден соолук" сабагын өздөштүрүү учурунда ден соолукту чыңдоочу натыйжага жетишүү, физикалык калыбына келтирүү жана окуучулардын рекреациясы.

Жогоруда айтылган факторлорго таянып, жалпы орто билим берүүнүн артыкчылыктуу милдеттеринин бири болуп окуучулардын физикалык жана психикалык ден соолугун сактоо жана чыңдоо, гигиеналык көндүмдөрдү жана сергек жашоо образын калыптандыруу болушу керек деген тыянак чыгарууга болот. Анткени, балдардын жана өспүрүмдөрдүн басымдуу көпчүлүгү күндүн көп бөлүгүн мектепте өткөрүшөт, демек ушул милдеттерге жетишүү үчүн, аларга мектепте тийиштүү мүмкүнчүлүктөр толугу менен берилиши керек. Аталган маселелердин чечилиши ушул концепцияда талкуулана турган "Дене тарбия" окуу сабагынын ар бир билим берүү мекемесинде окууну уюштуруунун сапатына түздөн-түз көз каранды.

Мындай чараларды көрүү менен, мамлекет бардык балдарга алардын муктаждыктарына ылайык сапаттуу кызмат көрсөтүү боюнча милдеттенмесин аткара алат. Анткени, белгиленгендей, балдардын жана өспүрүмдөрдүн ден соолугуна жана билимине жумшалган инвестициялар жогорку экономикалык жана социалдык кайтарууну камсыз кылышы мүмкүн.

Изилдөөдө илимий-педагогикалык жана илимий-методикалык адабияттарды талдоо; сурамжылоо методу: аңгемелешүү, анкета жүргүзүү, интервью алуу; педагогикалык тестирлөө, моделдештирүү жана педагогикалык эксперимент изилдөө методдору колдонулат.

Жалпы билим берүүчү мектептер үчүн учурдагы дене тарбия программасы төмөнкү факторлорго байланыштуу өзгөртүүлөргө муктаж:

-экологиялык коопсуздуктун начарлашынын тенденциялары жана жаңы оорулардын пайда болуу тенденциясы: -окуучулардын ден соолугуна терс таасирин тийгизген биздин өлкө үчүн өзгөчө фактор – акыркы эки жылдагы абанын булганышы болуп саналат. Ошентип, экологиялык натыйжалуулук индексинин көрсөткүчтөрү (EPI) маалыматтарына ылайык Кыргызстан экологиялык абалы жана экосистемалардын жашоо жөндөмдүүлүгү боюнча 180 мамлекеттин ичинен 99-орунду ээлейт. Анын ичинде абанын сапаты боюнча - 132-орунда, суунун булгануу деңгээли жана санитардык абалы - 104-орунда. Кыргыз Республикасынын Саламаттыкты сактоо министрлигинин расмий маалыматы боюнча бүгүнкү күндө республикада 155 239 бала дем алуу органдарынын оорулары менен жабыркашат.

Жаңы коронавирустук инфекцияны (COVID-19) белгилебей коюу мүмкүн эмес – бул адамдын дем алуу системасын жабыркаткан оору бүткүл дүйнөнү каптап, саламаттыкты сактоо системасында, өзгөчө калктын ден соолугун чыңдоо жаатында көйгөйлөрдү аныктады. COVID-19 көбүнчө диабет жана ашыкча салмак менен ооруган адамдарда оор түрдө өткөндүктөн, ал эндокриндик, жүрөк-кан тамыр, нерв жана башка организм системаларындагы өнөкөт оорулардын күчөшүнө алып келет. Коомдук ден соолукка глобалдык коркунуч туудурган коронавирустук инфекциянын (COVID-19) жайылышы бардык мамлекеттерди балдардын жана өспүрүмдөрдүн иммунитетин жогорулатууга өзгөчө көңүл бурууга үндөйт.

Ошондой эле, өсүп келе жаткан организмге жана анын ден соолугуна туруктуу таасир этүүчү ар кандай факторлордун арасында тамактануу эң маанилүү ролду ойнойт. Тамактануу баланын жана анын ден соолугунун андан аркы өнүгүүсүнө балалык жана өспүрүм курагында гана эмес, ошондой эле бойго жеткен куракта дагы таасир этет. Туура же рационалдуу тамактануу ар кандай ооруларды алдын алып, ден соолукту жакшыртууну жана чыңдоону камсыз кылат. Тамактануу маданияты өтө чоң мааниге ээ, ошол себептен туура тамактанууну бала чагынан баштап үйрөтүү зарыл.

Бүгүнкү күндө биздин өлкөдө мектеп сабактарынын мазмунунда зыяндуу тамактар жөнүндө билимдердин мектептерде жеткиликтүү болушуна таасир этүүчү саясат жок. Ошол эле учурда, Кыргыз Республикасынын Саламаттыкты сактоо министрлигинин расмий маалыматы боюнча 102 055 бала тамак сиңирүү тутумунун оорулары менен жабыркашат. Ушул себептен балдардын ден соолугун чыңдоодо натыйжалуу көрсөткүчтөргө жетүү үчүн, туура тамактанууга окутуу жаңы окуу планынын ажырагыс бөлүгү болуп калууга тийиш.

Жогоруда айтылгандарга кошумча, Кыргыз Республикасынын Саламаттыкты сактоо министрлигинин статистикасында 6 жаштан 17 жашка чейинки куракта 472 816 балдар жана жаштар иммундук механизмдин бузулушу, тамактануунун бузулушу, нерв системасынын, кан айлануу органдарынын, эндокриндик система, сөөк жана булчуң системаларынын оорулары, ж.б.у. сыяктуу оорулар менен катталган.

Изилдөөлөрдүн жыйынтыктары боюнча ден соолуктагы четтөөлөр биринчи класстын окуучуларынын 20 пайызын, ал эми жалпы билим берүүчү мектептердин бүтүрүүчүлөрүнүн 80 пайызын түзөт. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин расмий маалыматы боюнча республикада 7 жаштан 17 жашка чейинки жалпы билим берүүчү мекемелердин 9940 окуучусу ден соолугунун абалына байланыштуу дене тарбия сабагынан бошотулган. Расмий эмес маалыматтарга караганда, бул көрсөткүч андан жогору болушу мүмкүн. Ден соолугу начар мектеп окуучулары дене тарбия сабактарында чындыгында физикалык жактан өнүкпөстөн жана ошону менен дененин абалын оордотуп, отургучтарда отуруп өткөрүүгө аргасыз.

Билим берүүнү өнүктүрүүнүн азыркы этабында окуучулардын ден соолугун чыңдоо кырдаалын жакшыртууга дене тарбиядагы авторитардык, топтук ыкмалардан, окуучуларды

окутуу жана тарбиялоодо, анын ичинен ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын ден соолугун сактоого жана чыңдоого багытталган, жеке мүмкүнчүлүктөрүнө негизделген жана инсанга багытталган ыкмаларга өтүү жардам берет.

Мамлекеттик стандарттын негизинде иштелип чыккан усулдардын айрым жоболорунун мектептеги практикалык иш-аракеттердин чыныгы талаптарына дал келбестиги. Мектептин дене тарбия боюнча программасын натыйжалуу өздөштүрүүгө кыйынчылыктардын жаралышынын негизги себеби, мектептердин спорттук шаймандар менен начар жабдылгандыгы, бул мамлекеттик стандарттарга ылайык окуу программасын толук кандуу жүзөгө ашырууга мүмкүнчүлүк бербейт. Мамагенттик тарабынан 2015-жылдын 1-сентябрында №1-Н "Билим берүү уюмдарын дене тарбия жана спорт имараттары жана спорттук шаймандар жана инвентарлар менен камсыз кылуунун типтүү социалдык стандарттарын бекитүү жөнүндө" буйругу чыгарылган. Ушул буйруктун аткарылышына мониторинг жүргүзүү туруктуу негизде жүргүзүлүп турат, мониторингдин жыйынтыгы боюнча аймактарда жайгашкан жалпы билим берүү уюмдары, жогоруда аталган буйрук менен бекитилген Типтүү социалдык стандарттарга жооп бербегендиги аныкталды. Ошол себептен практикада колдо болгон ресурстарды гана колдонуп, бирок ошол эле учурда сапаты жагынан кем калбаган сабактарды өткөрүү усулун иштеп чыгуу зарылчылыгы келип чыгууда.

Ошондой эле, дене тарбияны өнүктүрүүнү артка тарткан маанилүү факторлордун бири, шаарлар менен айылдык аймактардын ортосундагы кадрдык толуктоо деңгээлдеги (дене тарбия мугалимдери) байкалган айырмачылыктарга байланыштуу. Бул көйгөй өзүнчө чечимди талап кылат.

Мындан тышкары, окутуу практикасы көрсөткөндөй, көптөгөн окуучуларда учурда окутулган формадагы дене тарбия сабагы кызыгуу жаратпайт. Учурдагы муундун кызыкчылыктарынын өзгөрүшү мугалимдер жамаатынан окутуу-тарбиялоо процессин уюштурууга, билим берүүнүн сапатын контролдоо тутумуна, окуу материалын жана окуучулардын өз алдынча иштерин пландаштырууда жаңы, кээде стандарттуу эмес ыкмаларды издөөнү талап кылат. Артта калган балдар менен адистештирилген ишти алып баруу үчүн шарттарды түзүү учурдагы көйгөйлөрдү чечүүгө чоң салым кошмок.

Жогоруда баяндалгандарга байланыштуу, мектепте сергек жашоо көндүмдөрүн (СЖК) окутуунун натыйжалуулугун жогорулатууга багытталган иш-чаралар системасын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу актуалдуу болуп турат. Бул чаралар максаттарга жетүүгө мүмкүндүк бериши керек.

Ушул милдеттерди ишке ашыруунун маанилүүлүгүн жана милдеттүүлүгүн таануу менен, мектепте сергек жашоонун негиздерин окутуунун негизги милдети деп кийинкилерди эсептейбиз:

- балдардын дене тарбияга, спортко жана сергек жашоого болгон кызыгуусун калыптандыруу;
- ден соолукту сактоо жана чыңдоо маселелери боюнча керектүү билим деңгээлин камсыз кылуу;
- окуучулардын ден соолугун чыңдоо.

Күтүлүүчү натыйжалар: "Дене тарбия жана ден соолук" сабагын өздөштүрүүдөн күтүлгөн эң маанилүү натыйжалар – ден соолукту чыңдоо, ооруларды алдын алуу, окуучулар үчүн сергек жашоо образын калыптандыруу, туура тамактануунун негиздерин үйрөтүү жана балдарда туура тамактануу адаттарын калыптандыруу болуп саналат.

"Дене тарбия жана ден соолук" окуу сабагын өздөштүрүү учурунда ден соолукту чыңдоочу натыйжа жетишилет, окуучулардын акыл-эс жана дене бой жөндөмдүүлүктөрү калыбына келтирилет жана жогорулайт. Дене тарбия жана ден соолук сабагы аркылуу мектеп окуучуларынын ден соолугу оңолуп, өмүрүнүн аягына чейин ден соолукка кандай мамиле кыла тургандыгын түшүнүү, билүү менен жашоого үйрөтөт. Бара-бара элибиздин ден соолугу оңолуп, күчтүү мамлекеттердин катарына кирээрибиз шексиз.

Адабияттар:

1. Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө. Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы. - Бишкек ш., 2021-жылдын 29-январы ПЖ №1.
2. 2003-жылдын 21-апрелиндеги №84 “Спорттун улуттук түрлөрү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын мыйзамы.
3. 2000-жылдын 21-январындагы №36 “Дене тарбия жана спорт жөнүндө” Кыргыз Республикасынын мыйзамы.
4. 2016-жылдын 29-декабрындагы №222 “Паралимпиадалык спорт жөнүндө” Кыргыз Республикасынын мыйзамы.
5. 2003-жылдын 30-апрелиндеги № 92 “Билим берүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын мыйзамы.
6. 2015-жылдын 2-декабрындагы №819 “Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Жаштар иштери, дене тарбия жана спорт боюнча мамлекеттик агенттик жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Токтому.
7. Закон Республики Беларусь “О физической культуре и спорте” от 9 января 2018 г. № 923.
8. Приказ Государственного агентства по делам молодежи, физической культуры и спорта при Правительстве Кыргызской Республики. Об утверждении Положения “О типовых нормативах и требованиях по физической подготовке учащихся общеобразовательных учебных заведений Кыргызской Республики” (от 1 июня 2017 года №1-Н).
9. Укрепление здоровья населения и профилактика заболеваний. 65 идей для организаций местного самоуправления. - М.: Институт развития здоровья, 2015.
10. Дауров А.М. Формирование этнопедагогической компетентности будущего учителя физической культуры народными средствами физического воспитания. - Ставрополь, 2020.
11. Учебная программа для специальных медицинских групп общеобразовательных учреждений с русским языком обучения с 12-летним обучением “Физическая культура и здоровье”. – Минск: Национальный институт образования, 2007.
12. 2017-жылдын 22-сентябрындагы №600 Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому менен бекитилген 2018-2022-жылдарга карата Дене тарбия жана спортту өнүктүрүү “Спорттук Кыргызстан” программасы.
13. 2021-жылдын 5-мартындагы №72 Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому менен бекитилген “Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим жөнүндө” жобо.

УДК. 373.3

МОТИВАЦИЯ КАК ОСНОВНОЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ОБЩЕНАУЧНЫХ УМЕНИЙ В МЛАДШИХ КЛАССАХ

Гудимова А.Н., Кулуева С. С., Таштанбекова З.Т.,
КНУ им. Ж. Баласагына, г. Бишкек

***Аннотация.** В статье дается анализ Государственных стандартов общего среднего образования и предметных стандартов для начальной школы Кыргызской Республики, в частности проектно-исследовательская деятельность школьников и исследовательский подход к обучению. Намечены пути решения в школах проблем формирования у учеников общенаучных умений посредством повышения уровня мотивации учебно-исследовательской деятельности в младших классах и реализации метода проектов с использованием конструктора ЛЕГО.*

***Ключевые слова:** мотивация; общие умения учебно-исследовательской деятельности учеников (общенаучные умения); метод проектов; ЛЕГО-конструктор.*

МОТИВАЦИЯ – БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА ЖАЛПЫ ИЛИМИЙ КӨНДҮМДӨРДҮ ӨНҮКТҮРҮҮДӨГҮ НЕГИЗГИ ФАКТОРЛОРДУН БИРИ

*Гудимова А.Н., Кулуева С. С., Таштанбекова З.Т.,
Ж.Баласагын ат. КУУ, Бишкек ш.*

Аннотация. Кыргыз республикасынын жалпы орто билим берүү Мамлекеттик стандарты жана баштапкы мектептер үчүн предметтик стандарты окуучулардын проектик-изилдөөчүлүк ишмердүүлүктөрүн жана окутуудагы изилдөөчүлүк жөндөмдү актуалдаштыргандыгы макалада баса белгиленет. Ушуга байланыштуу мектептерде, окуучулардын жалпы илимий жөндөмүн калыптандыруу проблемасын башталгыч класстарда окуу-изилдөө ишмердүүлүк мотивациясынын деңгээлин жогорулатуу аркылуу жана проекттер методун ЛЕГО-конструкторду колдонуу менен ишке ашыруу чечилип жатат.

Негизги сөздөр: мотивация; окуучулардын жалпы окуу-изилдөө ишмердүүлүгү (жалпы илимий жөндөм); проекттер методу; ЛЕГО-конструктор.

MOTIVATION IS ONE OF THE MAIN FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF GENERAL SCIENTIFIC SKILLS AT MATHEMATICS LESSONS IN THE JUNIOR CLASSES

*Gudimova A.N., Kulueva S.S., Tashtanbekova Z.T.,
KNU named after Balasagyn , Bishkek c.*

Abstract. The article emphasizes that the State standards of general secondary education and subject standards for primary schools of the Kyrgyz Republic actualize the project research activity of schoolchildren and a research approach to teaching. In this regard, schools are solving, among other things, the problem of developing general scientific skills among students by increasing the level of motivation for educational and research activities in the junior classes and implementing the project method using the LEGO constructor.

Keywords: motivation; general skills of educational and research activity of students (general scientific skills); method of projects; LEGO-constructor.

Введение. Современному обществу присущи глобализация и интеграция в мировое образовательное пространство. И поэтому в настоящее время на всех уровнях образования в Кыргызской Республике происходят коренные качественные изменения: изменяются цели, содержание, методы, средства обучения. Всё чаще учителя стали отдавать предпочтение технологии исследовательской деятельности учеников, которая позволяет успешно справиться с решением многих проблем и задач современного образования. Среди них развитие исследовательских компетенций, творческого потенциала учеников и их мотивации учения, преодоление недисциплинированности некоторых школьников и др. Исследовательское обучение должно служить решению именно названных проблем, а не подготовке учащегося к взрослой жизни в науке.

Одним из многих путей решения названных проблем в младших классах мы считаем формирование обобщённых умений учебно-исследовательской деятельности, или короче общенаучных умений, посредством повышения уровня мотивации учения.

Психологами накоплен богатый опыт формирования умений исследовательской деятельности детей (А.Н. Поддьяков [1], А.И. Савенков [2] и др.). Педагогикой эти вопросы изучены в меньшей степени (С.Р.Гилядов [3], А.П.Гладкова [4] и др.). Однако в современной науке недостаточно изучены возможности учебной мотивации и современных технических средств обучения (ТСО) в развитии общеучебных умений исследовательской деятельности, учащихся младшего школьного возраста.

Поэтому мы, выявляя и обосновывая педагогические условия формирования общенаучных умений учеников младшей школы, отнесли к ним повышение уровня мотивации учения, применение метода проектов с использованием в качестве современных ТСО конструктора-Лего.

В настоящее время из-за сложности и многоаспектности понятия «мотивация» нет однозначного её определения. Так, по свидетельству С.С. Кулуевой [5], философский энциклопедический словарь отмечает, что мотивация – «система внутренних факторов, вызывающих и направляющих ориентированное поведение человека на достижение цели», а К.К. Платонов и В.И. Ковалёв утверждают, что мотивация – «совокупность мотивов поведения и деятельности» [5]. Мы придерживаемся последнего определения.

Вслед за С.Р. Гилядовым и другими, учёными мы определяем: «*общеучебные умения* – это универсальные для многих школьных предметов способы получения и применения знаний и умений» [3], по выполнению «учебно-исследовательской деятельности как самоуправляемой деятельности учащегося по решению личностно-значимых и социально-актуальных реальных познавательных проблем.

Государственные стандарты общего среднего образования и предметные стандарты для начальной школы Кыргызской Республики актуализируют проектно-исследовательскую деятельность школьников, исследовательский подход к обучению, создающий реальные условия для сознательного получения обучающимся нового социального опыта. Необходимые для этого исследовательские умения классифицируются на общие для всех предметов и специфические для каждого из них.

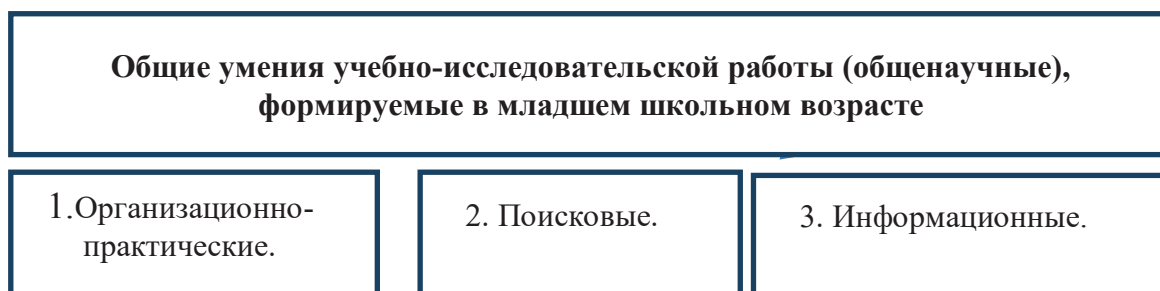

Рис.1. Состав общенаучных умений.

На основе анализа психолого-педагогической литературы на Рис.1 представлены составляющие общенаучных умений. Они называются ещё обобщёнными, так как обладают свойством переноса в новые условия, применяются к различному предметному содержанию, способствуют творческому применению полученных знаний на практике.

Но, как показывает практика, именно без этих умений невозможно перейти к использованию метода проектов. В связи с этим можно сделать вывод, что одним из условий формирования обобщённых умений исследовательской деятельности учеников младших классов является также реализация метода проектов при преподавании всех учебных предметов.

Кроме того, к нему мы добавили Лего-конструктор – это очень хороший, наиболее предпочтительный развивающий материал, который позволяет внести в процесс обучения разнообразие и увлекательность. Лего позволяет учиться играя, увлеченно, с интересом.

Одним из простых вариантов Лего-конструктора для учеников младшей школы являются Лего-кирпичики, позволяющие добиться положительных результатов при усвоении учебного материала, помогающие овладеть способностью принимать и сохранять цели и задачи учебной деятельности, способствующие нахождению методов её осуществления. Возможности Лего-кирпичиков с кнопками позволяют быстро освоить способы решения проблем творческого и поискового характера. Кирпичики Лего являются наглядно-образными моделями тех интеллектуальных операций, которые учащиеся производят в ходе учебной деятельности и её составляющей учебно-исследовательской.

Математика серьезная и сложная наука, для многих детей непонятная. Объясняя темы при помощи конструктора можно в игровой форме, наглядно разобрать некоторые темы и создать условия для развития математического мышления, для повышения мотивации и интереса к изучению математики. Повышение уровня мотивации учения в целом, предопределяет развитие общенаучных умений, необходимых для выполнения учебно-исследовательской деятельности.

Очень удобно использовать конструктор при знакомстве детей с числами второго десятка. Счетные палочки не дают такой наглядной картины образования и чтения двузначного числа, как Лего-кирпичики. Детям легко иллюстрировать двузначное число: один десяток – это столбик из 10 кирпичиков, а рядом столбик из нескольких таких кирпичиков другого цвета указывает на число единиц. Например, $13 - 11 = 2$ (см. Рис.2).

При объяснении действия «умножение» дети должны усвоить, что умножение целых чисел есть такое действие, в котором нужно взять одно число слагаемым столько раз, сколько в другом числе содержится единиц, и найти сумму этих слагаемых. Для закрепления этого положения и, следовательно, для лучшего запоминания таблиц умножения можно предложить ученикам выполнить проект «Таблица умножения числа «2» с помощью Лего-кирпичиков.

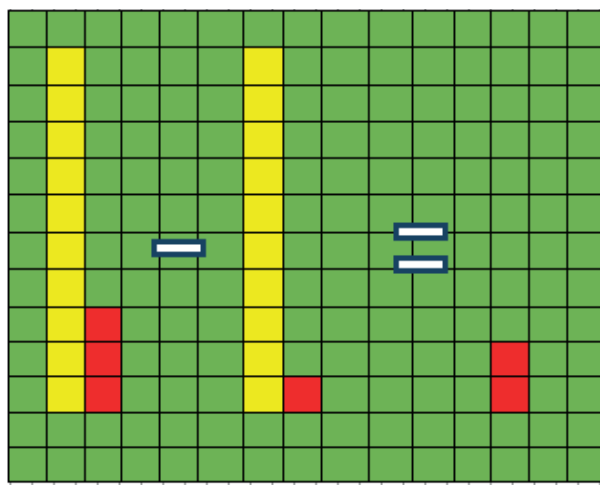

Рис.2. Действие вычитания с числами второго десятка в игровой форме.

Для реализации этого проекта в соответствии с алгоритмом проектной деятельности ученики ставят своей целью составить из кирпичиков таблицу умножения на «2». Они выдвигают гипотезу, играя, намечают план деятельности, расставляют соответствующим образом лего-кирпичики.

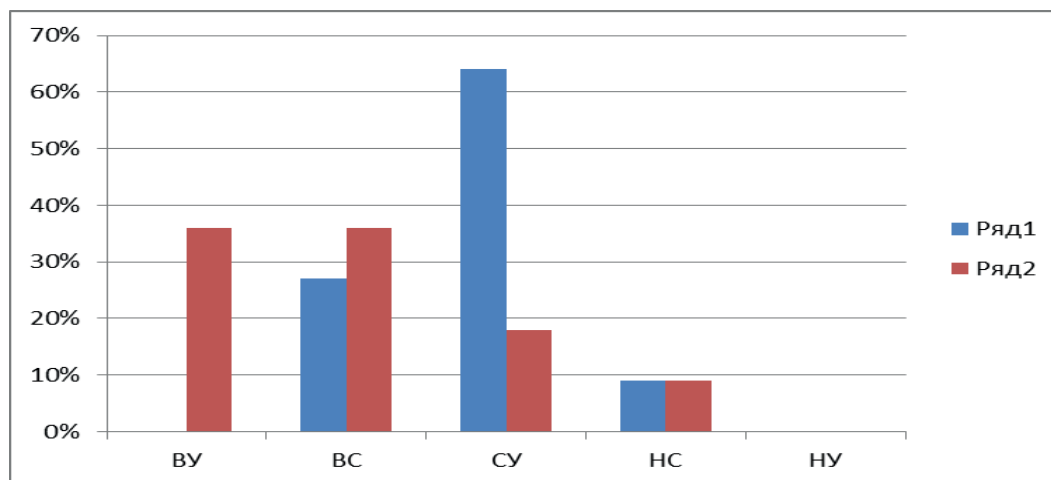

Рис. 3. Результаты эксперимента, проведенного во втором классе.

Ряд 1 – до эксперимента, ряд 2 – после проведения эксперимента, при этом ВУ – высокий уровень общенаучных умений, ВС – выше среднего, СУ – средний уровень, НС – ниже среднего, НУ – нулевой уровень.

Заключение. Играя с Лего-конструктором, развивая мотивацию учения, дети невольно запоминают алгоритм действий проектной деятельности и решают учебную задачу – запоминают таблицу умножения.

Проводимая работа по развитию мотивации учения с помощью Лего-кирпичиков оказала позитивное влияние на уровень общенаучных умений, что наглядно представлено на Рис.3 результатами эксперимента, проведенного во втором классе до и после применения Лего-кирпичиков и метода проектов.

Таким образом, применение метода проектов и повышение уровня мотивации и интереса к учебной деятельности в целом с помощью Лего-конструктора являются основными условиями развития общенаучных умений в младших классах.

Литература:

1. Поддъяков А.Н. Дети как исследователи [текст]/А.Н. Поддъяков//Магистр. – 1999. – №1. – С. 85-97.
2. Савенков А.И. Я – исследователь. Рабочая тетрадь для младших школьников. – 4-е изд. [текст]/А.И. Савенков. – Самара: Изд-во Учебная литература, 2013. – 32 с.
3. Гилядов С.Р. Выявление и развитие одаренности школьников в процессе исследовательской деятельности [текст]/С.Р. Гилядов//Методическая работа в школе. - №3 (35). - 2015. - С. 47-49.
4. Гладкова А.П. Процесс формирования исследовательских умений младших школьников во внеурочной деятельности [текст]/А.П. Гладкова//Историческая и социально-образовательная мысль. – №4. - 2012. – С. 91-94.
5. Кулуева С.С. Формирование учебной мотивации при реализации кредитной системы с компетентностным подходом [текст]/А.Н.Гудимова, С.С. Кулуева//Вестник Московского финансово-юридического университета. - Москва: МФЮА. - №3. - 2016. - С.188-194.

УДК 796.015

ЖАЛПЫ БИЛИМ БЕРҮҮЧҮ МЕКТЕПТЕРДИН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ЖАНА ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРДЫН СТУДЕНТТЕРИНИН ДЕНЕ ТАРБИЯСЫНЫН АКТУАЛДУУ СУРООЛОРУ

**Жанузаков К. Ч., пед. и. к., проф.,
Кыргыз-Түрк “Манас” университети, Бишкек ш.**

Аннотация. Илимий макалада Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү мектептеринде жана жогорку окуу жайларында билим алып жаткан жаштардын дене маданиятынын жана ден соолугунун учурдагы көйгөйлүү суроолоруна, абалына жана маселелерине талдоолор жүргүзүлдү. Жаш муундардын жана студенттердин физикалык даярдыктарына, ден соолугуна терс таасирин тийгизип жаткан объективдүү жана субъективдүү факторлор изилденип, аларды жоюу жолдору аныкталып берилди.

Негизги сөздөр: дене тарбия, ден соолук, эмгекке жана мекенди коргоого даярдоо, спорттук даярдык, дене бой даярдыгы, кыймыл активдүүлүгү, машыгуу.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ И СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

*Джанузакوف К. Ч., к.п.н., проф.
Кыргызско-Турецкий университет "Манас", г. Бишкек*

Аннотация. В статье представлен анализ современных проблем физического воспитания и состояния здоровья учащихся общеобразовательных школ и студентов высших учебных заведений Кыргызской Республики. Исследованы объективные и субъективные факторы, оказывающие отрицательные влияния на физическую подготовку и состояния здоровья учащихся и студентов, а также определены пути их решения.

Ключевые слова: физическая культура, здоровье, подготовка к труду и обороне, спортивная подготовка, физическая подготовка, двигательная активность, тренировка.

ACTUAL ISSUES OF PHYSICAL EDUCATION OF SECONDARY SCHOOLS' STUDENTS AND HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS' STUDENTS

*Dzhanuzakov K. Ch., Ph.D., prof.,
Kyrgyz-Turkish University "Manas", Bishkek c.*

Abstract. The article analyzes the modern problematic issues of the physical education and health status of educational schools and students of higher educational institutions of the Kyrgyz Republic. Related objective and subjective factors that have negative impacts on the physical training and health status of students and students, as well as determined ways to solve them. **Keywords:** physical culture, health, work preparation and defense, sports training, physical training, motor activity, training.

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Дене тарбиянын теориясы, практикасы жана методикасы адистерин, саламаттык сактоонун кызматкерлери, Ата Мекендик жана чет элдик илимпоздор акыркы учурда, өзүлөрүнүн илимий – практикалык изилдөөлөрүнүн натыйжаларына таянуу менен, 8-22 жаш курагындагы улан-кыздардын дене бой даярдыктарынын жетишсиз өнүгүүсүн жана ден соолуктарынын кескин начарлап бара жаткандыгын белгилешүүдө (1, 3, 4).

Республикабыздын жалпы билим берүүчү мектептеринде жана жогорку окуу жайларында билим алып жаткан жаштарыбыздын жылдан-жылга ден соолугунун начарлап баратышы жана алардын дене бой даярдыгынын деңгээлинин ар кандай объективдүү жана субъективдүү факторлордун таасирлеринин негизинде өтө төмөндөп кеткени, бүгүнкү күндөгү эң актуалдуу жана көйгөйлүү маселелердин бири болуп калгандыгы коомчулугубузга жакшы белгилүү.

Изилдөөнүн максаты. Өлкөнүн окуучу жаштарынын дене тарбиясынын жана ден соолугунун көйгөйлүү маселелерин, абалын изилдөө жана чечүү жолдорун аныктоо.

Изилдөө методдору: документалдык материалдарды, статистикалык отчетторду жана илимий-методикалык адабияттарды талдоо, педагогикалык тестирлөө.

Изилдөөнүн жыйынтыктары жана талкуулоосу. Мамлекеттик органдардын эң негизги милдеттеринин бири - бул улуттун генофондунун келечегине жана ден соолугуна кам көрүү, жаштарды өндүрүмдүү эмгекке, өз алдынча кызмат кылып кетүүгө жана мекенин коргоого тарбиялоо жана даярдоо. Бул милдеттерди иш жүзүнө ашырып, толук кандуу аткарууда өлкөбүздүн билим берүү мекемелеринин кызматы жана ролу зор мааниге ээ.

Узак жылдар боюу көңүл бурулбай, өзүнүн мыйзам ченемдүү милдеттерин толук аткара албай, көмүскөдө, унутта калган өлкөбүздүн дене тарбия тармагынын абалы коомдо тез эле,

өзгөчө жаштарыбыздын турмушунда, терс көрүнүштөрдүн пайда болушун жана орун алышын жаратты. Мындай жагымсыз абалдын тереңдеп кетишине коомдогу илимий-техникалык прогресстин тездик менен өнүгүүсү, мектептердин окуу программаларынын жылдан-жылга татаалдашуусу, жаңы сабактардын ыксыз кийирилиши, ошондой эле адамдардын жашоо-тумушуна кирген автоматизация, компьютерлешүү, транспорт, мобилдик байланыш, телевидение жана интернет түзүмдери окуучулардын жана студенттердин кыймылдык активдүүлүгүнүн төмөндөшүнө жана ден соолугунун начарлашына кошумча болууда.

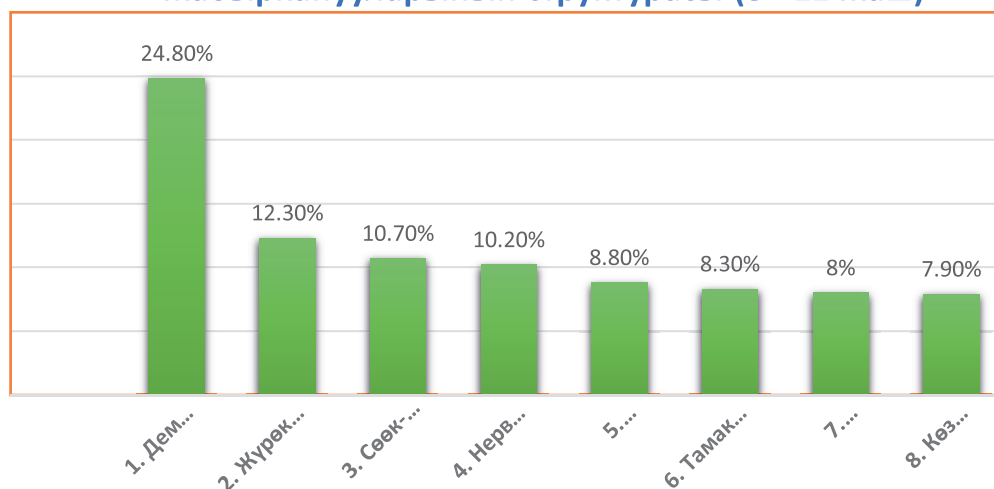
КМШ өлкөлөрүнүн жана республикабыздын окумуштууларынын илимий изилдөөлөрүнүн жыйынтыктарына жана корутундуларына талдоо жүргүзүп карасак (1, 3, 5), азыркы учурда мектеп окуучулары менен университеттердин студенттеринин физикалык өнүгүүсү менен даярдыктарынын жана ден соолугунун жылдан жылга тездик менен начарлап бара жаткан тенденциясы байкалууда.

Учурда республикабыздын мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн орточо эсеп менен 75-80 % нин ден соолугунун абалы жана дене бой даярдыгы канааттандырыарлык эмес, алардын 42.6% организмде олуттуу морфологиялык жана функционалдык өзгөрүүлөр бар, 36-38% өнөкөт ооруларга чалдыгышкан. Жалпы билим берүүчү мектептердеги окуучулардын саламаттыгынын индекси, т.а. бир жыл ичинде оорубаган окуучулардын үлүшү 2-5% гана түзөт, бүтүрүүчүлөрдүн 34-38% ден соолугуна байланыштуу өлкөнүн куралдуу күчтөрүнө чакырылып, милдетин аткарууга жарактуу эмес.

Ал эми жаштардын патологиялык жабырканууларынын структурасына карасак көбүнчө дем алуу (14,8 %), жүрөк кан-тамыр (12,3 %), туубаса аномалиялар (11.5 %), сөөк-булчуң (10,7%), нерв (10,2%), эндокриндик системаларындагы (8,8 %), тамак сиңирүү органдарындагы (8,3 %) көйгөйлөр жана көз оорулары (5,9 %) орун алгандыгы байкалат. Бул оорулардын пайда болушу негизинен гиподинамия менен байланышта болору илимий жактан далилденген.

2019-2020-окуу жылында өлкөбүздүн университеттеринин 1-2 курстарында окуп жаткан студенттердин дене бой жактан даярдыгын аныктоо боюнча жүргүзүлгөн тестирлөө жана баалоо 18-20 жаштагы улан-кыздарыбыздын 80-85 % мамлекеттик нормативдик талаптарды жетишерлик деңгээлде аткара албагандыгын жана физикалык сапаттарынын өнүгүүсүнүн (ылдамдык, чыдамкайлык, ийкемдик, күч, ийилкечтик) өтө начар деңгээлин жана абалын көрсөттү.

Окуучулардын жана студенттердин жабырканууларынын структурасы (8 - 22 жаш)

**1-сүрөт. Окуучулардын жана студенттердин жабырканууларынын структурасы
(8 - 22 жаш)**

2-сүрөт. Студенттердин физикалык даярдыгынын деңгээлин баалоо (18-20 жаш).

2019-2020-окуу жылында өлкөбүздүн университеттеринин 1-2-курстарында окуп жаткан студенттердин дене бой жактан даярдыгын аныктоо боюнча жүргүзүлгөн тестирлөө жана баалоо 18-20 жаштагы улан-кыздарыбыздын 80-85 % мамлекеттик нормативдик талаптарды жетишерлик деңгээлде аткара албагандыгын жана физикалык сапаттарынын өнүгүүсүнүн (ылдамдык, чыдамкайлык, ийкемдик, күч, ийилкечтик) өтө начар деңгээлин жана абалын көрсөттү.

Албетте, мындай жагымсыз абалдардын жана оорулардын орун алышында ата-энелердин, билим берүү мекемелеринин жана жаштардын өзүлөрүнүн да ден соолукту чыңдоого жетишээрлик деңгээлде көңүл бурбагандыгы, дене тарбиялык көнүгүүлөрдү жана кыймыл-аракеттерди аткарбагандыгы, тактап айтканда кыймылдык активдүүлүктүн жоктугу негизги ролду ойнойт.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, студент жаштардын ден соолугунун начарлашы, алардын күнүмдүк дене тарбиялык активдүүлүгүнүн жетишсиздигине жана дене тарбия сабактарынын сапатын өткөрүлүшүнө түздөн-түз байланыштуу экендиги далилденүүдө. Студенттик окуу жылдарында студенттердин дене тарбиялык активдүүлүгү 72% га чейин төмөндөшү бизге илимий изилдөөлөрдөн жакшы белгилүү.

Өлкөнүн калкынын 34-36% ын жаштар түзөт. Ал эми жаштардын 18-20 % гана дене тарбия жана спорт менен активдүү алектенишет. Бул пайыздык көрсөткүч негизинен шаардык жаштардын эсебинен болуп жатат. Айылдык жаштардын 10-12% гана дене тарбия жана спорт менен системалык түрдө көнүгө алышат, бул айылдык жаштардын 88-90 % ден соолуктарын дене тарбия жана спорттун жардамы менен чыңдоодон четте калгандыгын айгинелейт. Мындай абалдын болушу өлкөбүздүн жаштарынын келечегине, өзгөчө генефондуна чоң доо кетирээри, келечекте мамлекеттин социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө жана коопсуздугуна терс таасир берери күмөн санатпайт.

Дүйнөлүк тажрыйба жана илимий изилдөөлөр далилдегендей, адамдардын жашоосундагы жогорку кыймыл-аракеттүүлүк, дене тарбия жана спорттук активдүүлүк, сергек жашоо образы алардын ден соолугун чыңдап, иммунитетин жогорулатып, ар кандай оорулардын пайда болушун токтотуп, организмдин функционалдык системаларын жакшыртып, узак жылдар бою өндүрүмдүү эмгектенүүнү камсыздайт. Демек, адамдардын, өзгөчө жаштардын келечегине кам көрүү негизинен дене тарбия жана спортту өлкөдө өнүктүрүү, кыймылдык аракеттүүлүктү өркүндөтүү жана анын каражаттарын, түрлөрүн, көнүгүүлөрүн жаштардын күнүмдүк жашоо образына активдүү кийирүү жолу менен аткаруу туура болот.

Дүйнөлүк пандемиялык апаатчылык баардык мамлекеттерге дене тарбиянын натыйжалуулугун жогорулатуу, адамдардын, өзгөчө жаштардын кыймылдык активдүүлүгүн күчөтүү, ден соолугун чыңдоо, сергек жашоо образын калыптандыруу маселелери коронавирууска окшогон оорулар менен күрөшүүнүн жана туруштук берүүнүн бирден-бир жолу экендигин далилдеп көрсөттү. Ушул себептен өлкөлөрдүн жоопту мекемелеринин, уюмдарынын жана структураларынын, өзгөчө жалпы билим берүүчү мектептердин, жогорку окуу жайлардын эң маанилүү мамлекеттик милдеттеринин бири – бул өлкөдө дене тарбия жана спортту талыкпастан өркүндөтүү жана ар бир адамдын ден соолугун чыңдоого шарттарды түзүү, жаштардын дене бой даярдыгын, сапаттарын ар түрдүү каражаттар жана салттуу оюндар менен жогорулатуу болот.

Жаш муундардын жана студент жаштардын ден соолугун чыңдоого, руханий-адеп ахлактык жана дене тарбиялык өнүгүүсүнө жолтоо болуп, терс таасирин тийгизип жаткан 60-дан ашык көйгөйлүү маселелердин бар экендиги талдалып аныкталды. Алардын айрымдарына, негизгилерине көңүл бурсак алар төмөндөгүлөр:

- жалпы билим берүүчү жана жогорку окуу жайларында дене тарбия жана спорт сабактарын уюштуруп өткөрө турган залдардын, спорттук аянтчалардын, курулмалардын жана атайын шаймандардын, спорттук инвентарлардын жетишсиздиги;

- ден соолукту сактоо жана чыңдоо, дене бой сапаттарын калыптандырууга ыңгайлуу шарттардын, спорттук кружоктордун жана секциялардын көпчүлүк окуу жайларда жоюлуп кеткендиги;

- окуучулардын жана студенттердин өз алдынча спорт менен машыгуусуна жана активдүү эс алуусуна байланыштуу маселелердин жана көйгөйлүү суроолордун чечилбегендиги;

- дене тарбия сабактарына маани берилбей, базистик мамлекеттик программалардагы милдеттүү аткарылуучу сааттардын кыскартылышы;

- ден соолукту чыңдоонун, массалык спорт жана туризм иштеринин заманбап формаларын, методдорун, инновациялык жана интерактивдүү технологияларын окуу процесине киргизүүдөгү кемчиликтер;

- телевидение, виртуалдык чөйрөдөгү көңүл ачуу, компьютердик оюндар, социалдык тармактардагы баарлашуу факторлорунун терс таасирлеринин негизинде окуучулардын жана студенттердин дене тарбияга жана спорттук машыгууларга болгон кызыгуусунун төмөндөшү;

- билим берүү мекемелеринде дене тарбияны жана массалык спортту өнүктүрүүнүн илимий негизде даярдалган каражаттарынын, жолдорунун, заманбап методикалык көрсөтмөлөрүнүн жоктугу;

- билим берүү мекемелери тарабынан окуучулардын, студенттердин кыймылдуу активдүүлүгүн баалоого, алардын физикалык даярдыктарына жана ден соолугунун абалына медициналык – педагогикалык көзөмөлдүн уюштурулушуна кайдигерлик мамиле жасалышы;

- дене тарбия мугалимдеринин жана окутуучуларынын эмгегине төлөнгөн маяна акыларынын төмөндүгү, каржылоо жана үзүрлүү эмгектенүүгө мотивациялардын, кызыктыруунун иштелип чыкпагандыгы, окуу жана класстан тышкаркы спорттук сааттардын кыскарышы жана каржыланбашы;

- окуучулардын жана студенттердин ден соолугун чыңдоого, руханий –адеп ахлактык жана физикалык өнүгүүсүнө зыян жана жолтоо болгон жеңил ойлуу жана мазмуну жок теле көрсөтүүлөрдүн ыксыз берилиши, зомбулуктун жана ырайымсыздыктын көрүнүштөрү менен даярдалган компьютердик оюндардын көзөмөлсүз сатылышы;

- спорттун түрлөрүнөн мектеп окуучуларынын салттуу мелдештеринин, спартакиадаларынын жана студент жаштардын спорттук жарыштарынын, турнирлеринин кыскарып кеткендиги жана акыркы кезде мамлекеттик мекемелер тараптан каржылынбай калышы;

- мектеп окуучуларынын жана жогорку окуу жайларынын студенттеринин дене тарбиясына, спортуна жана алардын ден соолугун чыңдоого байланыштуу маселелерине билим берүү жана илим министрлиги, республикалык жана жергиликтүү спорт комитеттери тарабынан жетиштүү көңүл бурулбай, уюштуруу, башкаруу жана көзөмөлдөө иштеринин аткарылбай калгандыгы.

Окуучу жана студент жаштардын руханий - адеп-ахлактык өнүгүүсүн жана дене маданиятын калыптандыруу, ден соолугун чыңдоонун натыйжалуулугун жогорулатуу жана көйгөйлөрдү жоюу максатында төмөнкү негизги иш-аракеттерди аткаруу күнүбүздүн талабы десек болот:

1. Жалпы жана жогорку билим берүүчү окуу жайлардын дене тарбия сабактарынын базистик программаларынын мазмунун, уюштуруп аткаруу формаларын, нормативдик талаптарын заманбап чакырыктарга жараша кайрадан иштеп чыгуу;

2. Мектептерде жана университеттерде спорттук залдардын, аянтчалардын жана стандарттуу эмес жайлардын курулушуна жетишүү. Дене тарбия сабактарын сапаттуу өткөрүүгө керектүү болгон спорттук шаймандар, атайын буюмдар жана инвентарлар менен камсыздоо;

3. Студенттердин дене тарбиясын калыптандырууга жана ден соолугун чыңдоого жолтоо болгон бардык кемчиликтерди жоюу жана жаштардын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсүн дене тарбия жана спорт иш-чаралары менен өнүктүрүү максатында ар бир окуу жайдын перспективалык иш планын иштеп чыгууга жана сапаттуу аткартууга жетишүү;

4. Окуу жайлардын мамлекеттик билим берүү стандарттарында орун алган дене тарбия жана спорт сабактарын мамлекеттик базистик программалардын негизинде толук жана сапаттуу ишке ашырылышына жетишүү;

5. Мектептердеги дене тарбия сабагын өткөрүүнү жумасына 3 саатка чейин көтөрүүгө жетишүү;

6. Мектеп окуучулары жана студенттер үчүн, алардын өз алдынча дене тарбия сабактарын уюштурууга көмөкчү болгон визуалдык жана методикалык колдонмолорду иштеп чыгуу жана күнүмдүк турмушка кийирүү;

7. Өлкөнүн спорттук өнөр-жай индустриясын түзүүгө байланыштуу иш-аракеттерин жандандыруу жана тездетүү;

8. Жалпы жана жогорку билим берүү мекемелеринде сабактан тышкаркы спорттук иш-чараларга дене тарбия мугалимдеринин кызмат орундарын киргизүү. Дене тарбия мугалимдеринин квалификациясын жогорулатуу курстарын өткөрүүнү активдештирүү;

9. Куучулардын жана студенттердин кыймылдуу режимин оптималдаштыруу, алардын кыймыл-аракетин жогорулатуу, окуу процесси учурунда дене тарбия мүнөттөрүн, тыныгууларын уюштуруу, эртең мененки гимнастиканы күн тартибине киргизүү;

10. Билим берүү жана илим министрлигинде жаш муундардын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсүн жана дене тарбиясын башкаруу жана көзөмөлдө бөлүмүн уюштуруу.

11. Билим берүү академиясында окуучу жаштардын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсүн, дене тарбия жана спорттун каражаттарын сабак жана сабактан кийинки учурларда пайдалуу колдонуунун практикалык маселелерин, илимий –методикалык колдонмолорун иштеп чыккан жана окуу жайларды камсыздаган илимий-усулдук лабораториясын уюштуруу.

Корутунду. Республиканын жалпы билим берүүчү мектептеринде жана жогорку окуу жайларында билим алып жаткан 8-22 жаш курагындагы жаштардын дене бой даярдыктарынын төмөндөп кеткендиги, алардын ден соолугунун начарлап, оорулуу улан-кыздардын санынын артышы жана дене тарбия сабактарынын санынын жана сапатынын талаптарга жооп бербей калгандыгы изилдөөдө айгинеленди.

Жаштардын дене тарбиясынын учурдагы объективдүү жана субъективдүү көйгөйлүү маселелеринин багыттары жана аларды жакын арада жоюп-чечүү жолдору аныкталды.

Адабияттар:

1. Ажиматова М.Р., Жанузаков К.Ч., Абдыгулова И.Б. Азыркы учурдагы студент жаштардын ден соолугунун актуалдуу маселелери//Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. - №7. – 2020. - С.46-51.
2. Богословская Д.С., Ткачева Е.Г. Физическая культура, спорт и здоровье студенческой молодежи в современных условиях//Материалы региональной научно-практической конференции МН и ВО РФ. - 2019.
3. Доценко Н.А., Малейченко Е.А. Физическая культура как компонент здорового образа жизни//Актуальные вопросы физического воспитания молодежи и студенческого спорта. Сб. тр. - Саратов, 2018. - 56-61с.
4. Национальный статистический комитет КР/Молодежь в Кыргызской Республике. - Бишкек, 2014.
5. Сапегина Т.А. Проблемы сохранения и укрепления здоровья студентов в ВУЗ//Сб. Материалов Всероссийской научно-практической конференции “Педагогические инновации физической культуры в профессиональном образовании. - 2018.
6. Фирсин С.А. Отношение детей и молодежи к физическому воспитанию и физкультурно-спортивной деятельности в досуговой деятельности (Социологический анализ). – Саратов: ИЦ “Наука”. – 2015.

УДК 37.016:796

О НЕОБХОДИМОСТИ И ПЕРСПЕКТИВАХ ОБНОВЛЕНИЯ ФОРМЫ И СОДЕРЖАНИЯ ШКОЛЬНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В КЫРГЫЗСТАНЕ

*Касмалиева А.С., к.п.н, доц.,
Высшая школа ФК и спорта КТУ «Манас»;
Губанова Л.И., ст.преп., Белькова Н.С., ст.преп. КНУ им.Ж.Баласагына*

Аннотация. В статье рассматривается школьная физическая культура как часть общей культуры общества и основной фактор разностороннего оздоровления, образования и воспитания подрастающего поколения. Представлены основные критерии определения эффективности работы по физическому воспитанию и спортивной активности школьников в форме тестирования.

Ключевые слова. Здоровье, личность, спорт, физическое воспитание, школьники, физическая культура

КЫРГЫЗСТАНДА МЕКТЕП ДЕНЕ ТАРБИЯСЫНЫН ФОРМАСЫН ЖАНА МАЗМУНУН ЖАҢЫЛООНУН ЗАРЫЛДЫГЫ ЖАНА КЕЛЕЧЕГИ ЖӨНҮНДӨ

*Касмалиева А.С., п.и.к., доц.,
«Манас» КТУнун ДТ жана спорт Жогорку мектеби;
Губанова Л.И., ага окутуучу, Белькова Н.С., ага окутуучу, Ж.Баласагын
атындагы КУУ*

Аннотация. Макалада мектептеги дене тарбия – коомдун маданиятынын негизги бөлүгү болгону менен жаш муундун саламаттыгын ар тараптуу өнүктүрүүнүн, билим берүү жана тарбиялоонун негизги фактору катары каралат. Авторлор заманбап билим берүү окуу жайларында спортко багытталган дене тарбиянын формаларын жана мазмунун колдонуу керектигине басым жасайт

Негизги сөздөр: ден соолук, дене тарбия, инсан, спорт, окуучулар, дене маданияты.

ABOUT THE NEED AND PROSPECTS OF UPDATES FORMS AND CONTENT OF SCHOOL PHYSICAL CULTURE IN KYRGYZSTAN

*Kasmalieva A.S., Ph.D., associate professor
Higher school of fc and sports KTU "Manas";*

*Gubanova L.I., senior lecturer, Belkova N.S., senior lecturer, Kyrgyz national university named
after J. Balasagyn*

Abstract. *Authors of the article consider school physical culture as a part of the general culture of society and the main factor in the comprehensive health improvement, education and upbringing of the younger generation. The authors believe that one of the most prospective and effective ways to update the form and content of physical education at school is sports-oriented physical education. It consists in the fact that students, in addition to physical education lessons, by choice go in for the sports they voluntarily choose in training groups and pass physical preparedness tests 2 times a year. The test results and sports activity of schoolchildren are the main criterion for the effectiveness of the work of physical education at school.*

Keywords: *health, personality, sports, physical education, schoolchildren, physical education.*

Введение. В современном мире школьная физическая культура, являясь главным элементом системы физического воспитания и формирования спортивной культуры подрастающего поколения, сегодня претерпевает существенные преобразования. По мнению специалистов, это выражается в значительном расширении форм занятий физическими упражнениями, использованием новых видов упражнений.

Общеизвестно, что приобщение человека к систематическим занятиям физической культурой активно происходит в младшем школьном возрасте на основе формирующихся возрастных интересов к двигательной деятельности [6]. Именно активное включение школьников в самостоятельные занятия физической культурой и спортом, формирование их интереса к укреплению собственного здоровья, вовлечение в разнообразные формы здорового образа жизни, предстает сегодня в качестве современной целевой установки развития школьного образования по физической культуре [1,4,5].

Школьная физическая культура - это часть общей культуры, которая складывается из соответствующих знаний и опыта человека, средствах и методах совершенствования детей, их умений практически выполнять различные, в том числе прикладные, жизненно важные физические упражнения. В общепедагогическом плане она рассматривается как фактор разностороннего оздоровления, образования и воспитания подрастающего поколения.

Ей присущи социальные и общепедагогические функции: подготовительно-трудовая, подготовительно-оборонная, нравственно-воспитательная, умственно-воспитательная, эстетически-воспитательная и др. Именно в школе закладываются прочные основы физической подготовленности, крепкого здоровья, здоровой психики, разносторонних взглядов, сильной воли и тяги ко всему прекрасному [1].

Оттого, какая основа будет заложена в школе в этих направлениях, будет во многом зависеть насколько крепкими, здоровыми, сильными, волевыми, воспитанными вступят в жизнь выпускники школы, насколько успешно они будут справляться с повышающимися из года в год требованиями современного производства, научно-технического прогресса, науки и культуры. Как известно, физическая подготовленность населения страны, его духовно-нравственный потенциал, готовность к защите Отечества закладывается именно в школе и в том числе, благодаря хорошо налаженной системе физического воспитания.

Сегодня современной школе должно быть присуще высокое творческое начало, а для этого потребуется повышение качества учебно-воспитательного процесса, в том числе и повышение качества процесса оздоровления и физического воспитания детей и подростков, приобщения их к занятиям спортом, начиная с младшего школьного возраста.

Методы исследования. В соответствии с концепцией формирования физической культуры личности В.К. Бальсевича и Л.И. Лубышевой предметом исследований зарубежных и отечественных ученых является обоснование организационно-методических принципов спортизации физического воспитания и разработка теоретической модели формирования физической культуры личности [1,5,6].

Конверсионные проникновения элементов спортивной культуры в культуру физическую создают условия для интенсификации физической подготовки детей и подростков. Результатом такого преобразования в методике физического воспитания школьников согласно данным В.К.Бальсевича, Л.И. Лубышевой, Н.Н. Костровой, Л.Н.Прогонюк [1,2,3,4,5], оказываются темпы приростов показателей их физической подготовленности, соразмерные таковым при спортивной подготовке, а зачастую и превышающие их.

Физическая культура личности представляет собой целостную, системно-организованную и личностно-обусловленную характеристику человека как субъекта физкультурно-спортивной деятельности, адекватную ее цели и содержанию и обеспечивающую ее практическую реализацию [3].

Содержание физической культуры личности составляют информационный, операциональный и мотивационно-процессуальный компоненты, которые в своем взаимодействии обеспечивают ее развитие и функционирование [6].

Для обеспечения развития физической культуры личности и перехода ее на другой более высокий уровень каждый учитель физической культуры и тренер должен ясно представлять себе ее структуру.

Матвеев А.П., Кострова Н.Н. и др. с учетом развития структурных компонентов выделяют четыре уровня развития физической культуры личности: низкий (нулевой), средний (репродуктивный), выше среднего (уровень оптимизации), высокий (творческий). А также отмечает, что необходимым внешним условием развития физической культуры являются проблемные ситуации, возникающие в физкультурно-спортивной деятельности [3,6].

Для физического, духовного и нравственного воспитания подрастающего поколения в нашей республике за последнее десятилетие также предприняты определенные меры по созданию принципиально нового направления развития физической культуры и совершенствования массового физического воспитания детей, подростков и молодежи, которые существенно повышают уровень здоровья и физической подготовленности школьников и учащейся молодежи.

Считаем, что одним из самых перспективных и эффективных путей обновления формы и содержания физического воспитания в школе является спортивно ориентированное физическое воспитание. Оно состоит в том, что учащиеся кроме уроков физического воспитания, занимаются добровольно выбранными ими видами спорта в учебно-тренировочных группах. Среди школьников наиболее популярны настольный теннис, волейбол, баскетбол, футбол, спортивные и восточные единоборства, в последнее время получают широкое распространение группы ОФП для подготовки школьников к сдаче Нормативов ФП.

Учебно-тренировочные занятия в школах проводятся за рамками двух школьных уроков физкультуры вне рамок академического расписания три раза в неделю, общим объемом до 5-6 часов по специализациям.

Материалы исследования и результаты. По итогам многолетних наблюдений и бесед с учителями физической культуры в г. Бишкек и в регионах республики следует отметить, что почти отсутствуют группы корригирующей гимнастики для детей с отклонениями в состоянии здоровья [13; 51; 102; 156], хотя число детей, отнесенных к специальной медицинской группе стабильно высокое и имеет тенденции незначительного роста за последние годы. Это приводит к снижению уровня здоровья детей и подростков не только

из-за ухудшения социально-экономических условия жизни основной части населения, но и в основном из-за отсутствия достаточной двигательной активности школьников.

В 2017 г. в целях реализации НСУР КР, Приказом ГАДМФКС при Правительстве КР (№ 132 от 26.05.16 г) была создана рабочая группа по разработке Нормативов ФП для школьников Кыргызстана. Нормативы ФП были апробированы нами в 12 пилотных школах в различных регионах Кыргызстана. Результаты реализации пилотного проекта были заслушаны на коллегии ГАДМФК и на заседании Общественного Совета и с участием представителей МОН КР, Генерального штаба обороны КР, учителей ФК, тренеров и работников физкультурно-спортивных учреждений.

Приказом Государственного Агентства по делам молодежи, ФК и спорта при Правительстве КР от 1 июня 2017 г. было утверждено “Положение о типовых нормативных требованиях по ФП учащихся общеобразовательных школ” и подписан совместный приказ ГАДМФКС от 17 июня 2017 № 335-Н и МОН КР от 3 октября 2017 г. № 1264/1 “О внедрении типовых Нормативных требований по физической подготовке учащихся общеобразовательных организаций КР”.

В соответствии с возрастом школьников Нормативы подразделяются на 5 ступеней: 1 – мальчики и девочки 8-9 лет, 2 ступень – мальчики и девочки 10-11 лет, 3 ступень – мальчики и девочки 12-13 лет, 4 ступень — юноши и девушки 14-15 лет, 5 ступень - юноши и девушки 16-17 лет. Оценка уровня физической подготовленности школьников осуществляется по итогам выполнения установленного количества испытаний (тестов), что позволяет определить уровень развития основных физических качеств и прикладных двигательных умений и навыков, а также оценить разносторонность развития основных физических качеств, знаний, умений и навыков в соответствии с половыми и возрастными особенностями. Также были разработаны и утверждены требования по двигательному режиму. Выполнившие нормативы и требования награждаются серебряным и золотым значками. Не сдавшим нормативы школьникам предоставляется право пересдачи в течение года.

Для решения вопросов обеспеченности спортивными объектами и базами по приему нормативов был издан совместный приказ № 380 от 23 ноября 2017 года “Об использовании объектов физической культуры и спорта, находящихся в ведении высших учебных заведений и общеобразовательных организаций Кыргызской Республики”, который обязывает руководителей вузов и школ республики предоставлять спортивные залы и площадки для проведения учебно-тренировочного и оздоровительного процесса учреждения ФК и спорта на безвозмездной основе (на основании Постановления Правительства КР “Об утверждении Положения о порядке предоставления государственного имущества в аренду” от 17 июня 2015 года № 374).

В соответствии с указанными документами Создан Координационный Совет, в который вошли представители физкультурно-спортивных организаций и специалисты по ФК и спорту. Приказом ГАДМФКС № 87-Н от 04.04.2019 года Дирекцией по проведению спортивно-массовых мероприятий и работе с молодежью “Жаштык” был разработан “План мероприятий по внедрению Нормативов ФП населения КР”, в соответствии с которым ведется информационно-пропагандистская работа, сотрудники дирекции проводят семинары и осуществляют контроль за работой по подготовке и сдаче нормативов ФП среди населения республики.

Сегодня по республике насчитывается всего 2086 общеобразовательных организаций с общим контингентом 970381 учащихся. В 2018-2019 году Дирекция подвела итоги приема Нормативов ФП среди школьников. Из 554 982 учеников, принявших участие в сдаче нормативов, 74430 – выполнили нормативные требования (на золотой знак - 27050, на серебряный знак – 47380), что составило всего 13% от общего числа школьников, сдавших нормативы (из отчета Дирекции по развитию школьного и студенческого спорта при ГАДМФК за 2019 г.).

В 2018 г. при поддержке Министерства образования и науки КР и Госагентства по делам молодежи, ФК и спорта КР Кыргызско-Турецким Университетом “Манас” совместно с рядом университетов Турецкой Республики реализован международный научно-исследовательский проект “Определение спортивных способностей детей 8-10 лет, проживающих в г.Бишкек и Чуйской области”. Была создана научная группа из числа зарубежных и отечественных ученых и преподавателей Высшей школы физической культуры и спорта для проведения обследования учащихся начальных классов 17 общеобразовательных школ.

За 2018 г. всего было обследовано 3345 учащихся общеобразовательных школ г. Бишкек, Сокулукского, Аламудунского и Ыссык-Атинского районов Чуйской области, в том числе 1228 детей в возрасте 8 лет (девочки - 616, мальчики - 612), 1217 детей в возрасте 9 лет (девочки - 631, мальчики - 586), 900 детей в возрасте 10 лет (девочки - 419, мальчики - 481). Дополнительно к тестам “Еврофит” школьники сдавали следующие тесты – бег - 20 м, прыжок в высоту. В ходе проведения исследования были определены: длина тела (рост) стоя, вес, окружность и экскурсия грудной клетки, сила кисти (левой и правой руки), толщина подкожно-жировой складки. Это позволило определить соматотип и весо-ростовой индекс испытуемых. Полученные данные были подвергнуты статистической обработке и анализу с использованием программы IBM SPSS 21 Statistics Versiyon 21.

В итоге был определен уровень физической подготовленности школьников и рейтинг учащихся. Из 3345 школьников были определены 108 учеников, набравших самые высокие баллы (от 76 до 100), всем школьникам были выданы сертификаты о сдаче нормативов тестов “Еврофит”.

Результаты международного проекта были доложены на Ученом совете и обсуждены на научно-практическом семинаре, проходившем в Кыргызско-Турецком Университете “Манас” 11 апреля 2019 года с участием ученых из Кыргызстана и Турции, а также учителей физкультуры, тренеров и руководителей общеобразовательных и спортивных школ, учреждений физической культуры и спорта республики и заинтересованных в полученных результатах.

О преимуществах предложенного спортивно ориентированного физического воспитания учащихся общеобразовательных школ по сравнению с традиционными формами его организации и педагогической реализации говорят результаты сдачи тестов Еврофит.

Заключение. Таким образом, результаты проведенной работы в рамках проекта и внедрения Нормативов физической подготовленности школьников КР расширяют пространство для поиска и выявления спортивных талантов для спорта высших достижений, а также является важной предпосылкой для создания благоприятных условий для раскрытия их способностей в разнообразных видах спортивной деятельности.

В образовательных учреждениях основная нагрузка по внедрению спортизированного физического воспитания приходится на учителя физической культуры, в первую очередь, ему необходимо наладить секционную работу по видам спорта а также обеспечить подготовку команд к участию в соревнованиях, кроме этого нужно организовать прием нормативов ФП, оформить сводную ведомость с результатами и.т.д. Наряду с этим есть еще множество проблем, в первую очередь, это низкая мотивированность школьников, вопросы, связанные с организацией сдачи нормативов и слабым материально-техническим оснащением школ, особенно в регионах, зачастую незаинтересованность и формальный подход руководства и учителей школ к вопросам физической культуры и здоровья учащихся и мн.др.

Потребности и цели являются основными составляющими мотивационной сферы учащейся молодежи. Главным в формировании положительной мотивации учащихся школ к регулярным занятиям физической культурой является реализация потребностей в двигательной активности. Мотивация школьников к занятиям ФК и спортом во многом зависит от состояния материально-спортивной базы школы, личности преподавателя физической культуры, его педагогического мастерства, особенностей воспитательной

работы в школе, традиций семьи, социального окружения, физической подготовленности школьника и ряд других факторов.

Результативность физического воспитания учащихся общеобразовательных школ существенно повысится, если в школьных коллективах при разработке планов физкультурно-спортивных мероприятий будут учитываться потребности, цели интересы учащихся, реальные социальные условия жизни, которые на сегодня главными являются источниками формирования мотивации к физкультурно-спортивной деятельности.

Работа по внедрению “Нормативов физической подготовленности, учащихся общеобразовательных учебных заведений КР” может быть успешно реализована лишь в том случае, если она будет должным образом обеспечена действенным организационно-управленческим механизмом, необходимыми финансовыми, материальными и кадровыми ресурсами для обеспечения подготовки и сдачи нормативов школьниками и выполнения ими нормативных требований.

Сегодня учителя ФК на местах остро ощущают нехватку методического подкрепления и информационного обеспечения. Необходимо создание Единой базы данных и электронной системы мониторинга и оценки уровня физической подготовленности школьников, которая позволит проводить объективную оценку качества учебно-воспитательного процесса, состояния здоровья и уровня физической подготовленности учащихся, и эта оценка должна осуществляется по единым, понятным для преподавателя, школьника и его родителей, критериям.

Это вопросы необходимо решать в ближайшее время на основе применения организационно-методических принципов управления развитием физической культуры личности на основе спортизации физического воспитания: единство и взаимосвязь усвоения базового и вариативного компонентов содержания физического воспитания; свобода выбора вида спорта; объединение учащихся в учебно-тренировочные группы, которые имеют относительно однородные физкультурно-спортивные интересы и способности; единство соревновательной и учебно-тренировочной деятельности.

Литература:

- 1.Бальсевич В.К., Лубышева, Л.И. Спортивно ориентированное физическое воспитание, образовательные и социальные аспекты/В.К. Бальсевич, Л.И. Лубышева//Теория и практика физической культуры и спорта. - №3. - 2003. - С. 19-22.
- 2.Короткова Е.А. Оптимизация учебного процесса по физической культуре в общеобразовательной школе на основе технологии дифференцированного физкультурного образования: дис. канд. пед. наук: 13.00.04/Е.А.Короткова. - Тюмень, 2002. - 156 с.
- 3.Кострова Н.Н. Формирование физической культуры школьников на основе спортизации физического воспитания: автореферат дис. канд. пед.наук: 13.00.04 /Кострова Н.Н. - Йошкар-Ола, 2007.
- 4.Прогонюк Л.Н. Управление развитием инновационных процессов в общеобразовательной школе. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04/Прогонюк Л.Н.. - Москва, 1998. - 153 с.
- 5.Лубышева Л.И. Спортивное образование школьников: новые векторы и перспективы развития/Л.И.Лубышева//Инновационные педагогические технологии в системе физкультурного образования и оздоровления населения. – СПб.: НИИФК, 2006. - С. 139 - 143.
- 6.Матвеев А.П. К формированию основ теории образования школьников в области физической культуры//Вестник МГОУ. Серия: Педагогика. – № 3. - 2014. - С. 23-33.

УДК.: 796.83

ОЦЕНКА СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БОКСЕРОВ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Кийзбаев М.С., Бибуев Р., Кенжебаев А.А.,

Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта, г. Бишкек

Аннотация. В статье приведены результаты сравнительного анализа соревновательной деятельности ведущих боксеров КР с Российскими боксерами и мира. Определена структура соревновательной деятельности ведущих боксеров КР, а также необходимые технические и тактические действия для совершенствования процесса подготовки к основным соревнованиям.

Ключевые слова: спорт, соревновательная деятельность, техника, тактика, результат, бокс.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МУШКЕРЛЕРИНИН МЕЛДЕШ АРАКЕТТЕРИН БААЛОО

Кийзбаев М.С., Бибуев Р., Кенжебаев А.А.,

Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы, Бишкек ш.

Аннотация. Макалада Кыргыз Республикасынын алдыңкы мушкерлеринин Россиянын жана дүйнө жүзүнүн мушкерлеринин мелдеш аракеттери боюнча салыштырмалуу талдоо берилген. Кыргыз Республикасынын алдыңкы мушкерлеринин атаандаштык ишмердүүлүгүнүн түзүмү, ошондой эле негизги мелдештерге даярданууну өркүндөтүү үчүн зарыл болгон ыкма жана айла-амал аракеттери аныкталды.

Негизги сөздөр: спорт, мелдеш аракеттери, ыкма, айла-амал, жыйынтык, бокс.

EVALUATION OF COMPETITIVE ACTIVITIES OF BOXERS OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Kiyzbaev M.S., Bibuev R., Kenzhebaev A.A.,

Kyrgyz state academy of physical culture and sports, Bishkek c.

Abstract. The paper provides a comparative analysis of the results of the competitive activity of the leading boxers of the Kyrgyz Republic with Russian boxers and the world. The structure of the competitive activity of the leading boxers of the Kyrgyz Republic was determined, as well as the necessary technical and tactical actions for improvement in the process of preparation for the main competitions.

Keywords: sport, competitive activity, technique, tactics, result, boxing.

Введение. В соревнованиях выявляются достоинства и недостатки мастерства боксеров и определяются особенности современного бокса. Однако из-за сложности поединка выявить соревновательную деятельность не так просто, так как она состоит из большого числа самых разнообразных действий, выполняемых в очень высоком темпе [1].

В течение многих лет предпринимался ряд попыток проанализировать содержание СД в боксе [2,3,4,5,7]. Авторами предложены различные способы изучения СД боксеров. В боксе применяются три основных удара: прямой, боковой, снизу; они наносятся левой и правой руками и направлены в голову или туловище соперника. Защиты, применяемые в боксе, сводятся к уходам, уклонам, ныркам, отбивам и подставкам. Формализовав атакующие и защитные действия боксеров, О.П.Фролов [8] применил нотационную систему записи поединка, проводимую экспертами как непосредственно на соревнованиях, так и при анализе видеозаписей боев.

Наиболее информативными и эффективными являются оценка условной интенсивности и плотности боя, основанная на подсчете общего количества ударов, наносимых боксерами в ходе боя, раундов и минут. Для оценки эффективности атакующих и защитных действий боксеров используется соотношение общего количества нанесенных ударов, ударов, дошедших и не дошедших (т.е. парированных) до цели.

Обычно в поединке выделяют отдельные действия или сочетания их в эпизодах, которые характеризуют специфические двигательные качества и навыки, отражающие физическую и технико-тактическую подготовленность боксеров. К таким действиям относят, прежде всего, удары и защиты [6].

Предполагается, что выявление факторов соревновательной деятельности боксеров старших разрядов позволит определить круг необходимых технических и тактических действий и коррекция резервных возможностей на основе управления соревновательной деятельности; внести необходимую коррекцию в учебно-тренировочный процесс и в отдельно взятую тренировку, что, в свою очередь, сохранит здоровье спортсменов и повысит спортивные результаты на ответственных соревнованиях.

Цель исследования: определить технико-тактические действия боксеров старших разрядов на соревнованиях для дальнейшего совершенствования их мастерства.

Объект исследования: боксеры старших разрядов.

Предмет исследования: технико-тактические действия боксеров на соревнованиях.

Задачи исследования:

1. Рассмотреть теоретические основы управления соревновательной деятельности боксеров.

2. Исследовать показатели технико-тактических действий боксеров старших разрядов на соревнованиях.

3. Разработать методические рекомендации для совершенствования мастерства боксеров.

Методы исследования: изучение и обобщение научно-методической литературы; анализ соревновательных поединков; педагогические наблюдения; методы математической статистики.

Для регистрации показателей использовались следующие инструментальные методики: видеозапись боев.

Изучали 4 показателя, используемые в боксе [7] в качестве “моделей первого уровня”:

1) плотность боя – ПБ;

2) коэффициент эффективности ударов $KЭУ = \text{уд} / \text{пб}$;

3) коэффициент эффективности защит $KЭЗ = \text{Уз} / \text{Ус}$;

4) плотность технических действий $ПТД = \text{Уд} / \text{Т}$;

ПБ - общее количество ударов, нанесенных боксером;

Уд – удары, дошедшие до цели;

Ус - общее количество ударов нанесенных соперником;

Уз - количество ударов соперника, не дошедших до цели;

Т - время боксерского поединка в минутах.

Организация исследования. Изучалось соревновательная деятельность ведущих боксеров КР на чемпионате КР.

Теоретическая значимость работы заключается в том, что на основе изученного фактического материала определены особенности управления соревновательной деятельности боксеров старших разрядов.

Практическая значимость состоит в разработке методических рекомендаций для тренеров и спортсменов по использованию в бою необходимых технико-тактических действий.

Новизна полученных результатов связана с информативной оценкой нормативных показателей соревновательной деятельности боксеров старших разрядов.

Результаты исследования. Сравнительная характеристика соревновательной деятельности боксеров старших разрядов.

Сравнительная характеристика соревновательной деятельности боксеров сборной команды Кыргызской Республики образца 2008 г. (Таблица 5) и 2020г. (Таблица 6) показывает, что они намного отстают от лидеров мирового бокса [7]. Особенно это наблюдается у боксеров 2008 г., у них количество ударов за 1 раунд составляет от 14,1 до 45,8 удара. Анализ различных видов ударов между сборной командой 2008г. и 2020 г. показывает большую разницу. Так, если количество прямых ударов за раунд у боксеров 2008 г. находится в среднем 60 ударов, то у боксеров 2020 г. 27,2, количество боковых ударов 33 и 8,8, ударов снизу 11 и 3,2 соответственно. Налицо резкое снижение количественных характеристик ударов, наносимых членами сборной команды 2020 г. Можно лишь отметить, что у боксеров 2018 г. количество наносимых ударов почти у всех одинаково. А у боксеров 2020 г. имеется большая разница. Так, к примеру, у Эсенбек уулу А. количество ударов за бой достигает 309 ударов, у Бекжигит уулу О. - 216 ударов, средние значения имеют Бектенов Р. (104, 171), Осмонов Т. (118, 154, 168), Суранчиев Р. (95, 135), Мырзакаримова (171), Ильичбек уулу Б (175). Очень низкие показатели у Адихамова Х. (14, 75), Кыдырова Э. (49, 124), Иманказиева Д. (86, 97). Боксеры не во всех боях наносят одинаковое количество ударов. Так, Адихамов в первом бою нанес 75 ударов и выиграл бой, а во втором бою нанес лишь 14 ударов и проиграл, также Кыдыров Э. в первом бою нанес 124 удара и выиграл, во втором бою нанес лишь 49 ударов и бой проиграл. Это говорит о нестабильности выступления этих боксеров. Сравнительный анализ средних значений соревновательной деятельности участников Чемпионата Кыргызстана показывает, что они намного отстают от показателей лидеров мирового бокса и России [2]. Количество наносимых прямых ударов составляет около 70% от всех нанесенных ударов за бой. Можно говорить, что прямые удары в боксе составляют основное средство ведения боя. Видимо, поэтому тренеры большое внимание уделяют обучению прямых ударов в тренировочном процессе.

Таблица 1.

Средние показатели соревновательной деятельности чемпионов России и Кыргызской Республики

I группа – легковесы	Количество за бой		Количество за раунд		%	
	1	2	1	2	1	2
1. Среднее количество ударов:	199	82	49,75	27	100	100
а) прямые удары	106	57	26,5	19	53,3	69
б) боковые удары	51	16	12,75	5,3	25,6	19,5
в) удары снизу	42	9	10,5	3	21,1	11

Условные обозначения: 1 – Показатели чемпионов России - показатели боксеров КР

Средние показатели соревновательной деятельности чемпионов России и Кыргызской Республики

II группа – средневесы	Количество за бой		Количество за раунд		%	
	1	2	1	2	1	2
1. Среднее количество ударов:	159	177	53	59	100	100
а) прямые удары	128	117	42,7	39	80,5	57
б) боковые удары	25	48	8,3	16	15,7	33
в) удары снизу	6	12	2	4	3,8	10

Анализ нанесения ударов по раундам показывает, что в некоторых весовых категориях идет однонаправленное снижение количества прямых ударов от первого раунда к третьему, так в весовой категории 52 кг она снижается от 24,7 в первом раунде до 16 ударов в 4 раунде, в 57 кг от 23,3 до 19,9, в 69 кг от 16,8 до 13,8 соответственно. В остальных весовых категориях такой закономерности не наблюдается. Анализ количества ударов, достигших до цели с общим количеством нанесенных ударов показывает, что они составляют от 11% до 23,1 %. Так, в весовой категории 49 кг они составляют 11%, в 51 кг – 23,1 %, в 54 кг. – 17 %, 60 кг. – 12,6 % и т.д. Иначе говоря, коэффициент эффективности ударов намного ниже, чем у лидеров мирового бокса, который составляет в 48 кг - 0,21 - 0,25, тогда как у наших боксеров он составляет 0,09, в 51 кг. - 0,18 - 0,20. У наших 0,16, в 54 кг. - 0,19 - 0,19. У наших 0,18, в 57 кг. - 0,24 - 0,31. У наших 0,13, в 60 кг. - 0,21 - 0,34. У наших 0,15, в 64 кг. - 0,16 - 0,23, у наших 0,10.

Средние показатели соревновательной деятельности чемпионов России и Кыргызской Республики

III группа – тяжеловесы	Количество за бой		Количество за раунд		%	
	1	2	1	2	1	2
1. Среднее количество ударов:	171	99	42,75	33	100	100
а) прямые удары	113	69	28,25	23	66,1	70
б) боковые удары	51	15	12,75	5	29,8	15
в) удары снизу	7	15	1,75	5	4,1	15

Показатели соревновательной деятельности ведущих боксеров Мира и Кыргызской Республики

Вес. Кат.		Плотность боя	КЭЗ	КЭУ	ПТД	Сред. колич. удар. за раунд
48	1	280 - 326	0,79 - 0,82	0,21 - 0,25	6,6 - 7,6	93,6 - 108,7
	2	183	0,91	0,09	2,02	45,8
51	1	276 - 368	0,83 - 0,84	0,18 - 0,20	5,7 - 8,3	92,2 - 122,7
	2	105	0,83	0,16	2,27	26,3
54	1	341 - 359	0,82 - 0,82	0,19 - 0,19	6,2 - 7,1	100,5 - 119,7
	2	121	0,82	0,18	2,41	30,2
57	1	- 322	0,76 - 0,82	0,24 - 0,31	8,2 - 10,2	102,1 - 107,3
	2	135	0,87	0,13	2,15	33,8
60	1	279 - 418	0,85 - 0,92	0,21 - 0,34	7,7 - 16,1	93 - 139,3
	2	129	0,82	0,15	2,12	32,3
64	1	237 - 315	0,88 - 0,94	0,16 - 0,23	4,7 - 8,2	77,1 - 95,7
	2	134	0,52	0,1	1,33	33,6
69	1	252 - 315	0,85 - 0,88	0,17 - 0,23	4,8 - 7,4	81,4 - 105
	2	91	0,75	0,11	1,12	22,8
75	1	259 - 272	0,80 - 0,85	0,18 - 0,25	5,5 - 7,6	86,6 - 90,7
	2	91	0,67	0,08	0,99	24,8
81	1	354 - 400	0,72 - 0,78	0,26 - 0,31	10,3 - 12,9	118,2 - 133,3
	2	118	0,63	0,05	0,92	29,5
91	1	234 - 252	0,81 - 0,85	0,23 - 0,29	4,7 - 6,1	78,2 - 84
	2	93	0,78	0,13	1,61	23,3
+91	1	- 286	0,87 - 0,95	0,17 - 0,23	7,4 - 13,8	70,1 - 95,3
	2	56	0,82	0,09	0,5	14,1

Условные обозначения: 1 – Показатели соревновательной деятельности ведущих боксеров Мира. 2 – показатели боксеров КР.

Закключение. Таким образом, анализ соревновательной деятельности боксеров показал, что боксеры сборной команды Кыргызской Республики намного снизили свои потенциальные возможности, что сказалось на приобретении лицензии для участия в Олимпийских играх в г.Токио, Япония, 2020г.). Систематический анализ соревновательной

деятельности боксеров Кыргызской Республики позволяет выявить отстающие стороны в соревновательной деятельности и определить специальные мероприятия для их устранения, т.е. вносить научно обоснованные коррективы в тренировочный процесс

Выводы:

1. Соревновательная деятельность является универсальным индикатором, позволяющим оценить все стороны подготовленности боксера и, в первую очередь, технико-тактическую подготовленность.

2. Анализ средних значений соревновательной деятельности участников чемпионата Кыргызстана показывает, что они намного отстают от показателей лидеров мирового бокса и России.

3. Количество наносимых прямых ударов составляет около 70% от всех нанесенных ударов за бой. Прямые удары в боксе составляют основное средство ведения боя.

4. Снизилась количественные характеристики ударов, наносимых членами сборной команды 2020 г. по сравнению со сборной командой 2008 г. Так, если количество прямых ударов за раунд у боксеров 2008 г. находится в среднем 60 ударов, то у боксеров 2020 г. - 27,2, количество боковых ударов - 33 и 8,8, ударов снизу - 11 и 3,2 соответственно.

5. Анализ нанесения ударов по раундам показывает, что в некоторых весовых категориях идет однонаправленное снижение количества прямых ударов от первого раунда к третьему.

Литература:

1. Бараев Х.А., Ашляев К.С., Куттубаев К.А., Байкулбаев Б.С. Техничко-тактическая подготовка. Учебное пособие. - Алматы, 2005.
2. Гаськов А.В., Кузьмин В.А. Модельные характеристики соревновательной деятельности боксеров-юношей/Вестник Бурятского государственного университета. – Улан-Удэ. – 2015. - Вып.13. - С. 28-32.
3. Игумнов В.Н., Пилюян Р.А., Туманян Г.С. Понятие «модель спортивного противоборства», его научный и практический смысл//Теория и практика физической культуры. - № 9. - 1986. - С. 24-26.
4. Калмыков Е.В. Типовые особенности соревновательной деятельности боксеров//Бокс: Ежегодник. - М.: Физкультура и спорт, 1983. - С.39-41.
5. Качурин А.И., Киселев В.А., Качурин А.А., Кравченко О.В. Особенности соревновательного поединка в боксе//Виды спортивных единоборств: Сб. науч. тр. - М., 1997. - С.26-27.
6. Киселев В.А. Совершенствование спортивной подготовки высококвалифицированных боксеров. Учебное пособие / В. А. Киселев. - М.: Физическая культура, 2006. - 127 с.
7. Лавров А.А. Контроль и управление подготовкой высококвалифицированных боксеров/А.А. Лавров, И.В. Циргиладзе, И.П. Дегтярев. - М.: РИО ГЦОЛИФК, 1988. - 36 с.
8. Фролов О.П. Методика изучения соревновательной деятельности боксеров/О.П. Фролов, Г.М. Вартанов, М.И. Испандияров. -М.: РИО ВНИИФК, 1986. - 33 с.

УДК.: 796.011.1:796.856.9

ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ ФУНКЦИЯ ТАЭКВОНДО – В УЧЕБНОЙ ПРОГРАММЕ КЫРГЫЗСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ АКАДЕМИИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

***Мамбеталиева Н.Д., Токсобаев Е.Д., Асаналиева А.Т.,
Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта, г. Бишкек***

Аннотация. В статье рассматриваются особенности таэквондо как вида восточного единоборства, оказывающего комплексное, разностороннее воздействие, сочетающее в

себе единство духовных и телесных практик. Духовно-нравственное воспитание личности таэквондиста заключается в формировании его мировоззрения, социальной и гражданской ответственности, реализации сущностных сил спортсмена в разнообразных сферах человеческой деятельности.

Ключевые слова: физическая культура, таэквондо, духовно-нравственное воспитание.

КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК ДЕНЕ ТАРБИЯ ЖАНА СПОРТ АКАДЕМИЯСЫНДА - ТАЭКВОНДОНУН ОКУУ ПРОГРАММАСЫНДАГЫ ТАРБИЯЛЫК ФУНКЦИЯСЫ

*Мамбеталиева Н.Д., Токсобаев Е.Д., Асаналиева А.Т.,
Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы, Бишкек ш.*

Аннотация. Таэквондо чыгыш мушташ өнөрү катары каралат, руханий жана физикалык практикалардын биримдигин айкалыштырган татаал, көп кырдуу таасирди камсыз кылат. Таэквондо спортчусунун инсандыгын тарбиялоо, анын дүйнө таанымын, социалдык жана жарандык жоопкерчилигин калыптандыруудан, адамдын иш-аракетинин ар кандай чөйрөлөрүндө спортчунун маанилүү күчтөрүн ишке ашыруудан турат.

Негизги сөздөр: дене тарбия, таэквондо, тарбия.

TAEKWONDO EDUCATIONAL FUNCTION – IN THE KYRGYZ STATE ACADEMY OF PHYSICAL CULTURE EDUCATIONAL PROGRAM

*Mambetalieva N.D., Toksobaev E.D., Asanalieva A.T.,
Kyrgyz state academy of physical culture and sports, Bishkek c.*

Abstract. Taekwondo is considered as the type of the oriental martial arts which makes complex and versatile influence and also combines the unity of spiritual and body practices. The grow of the taekwondoist's identity consist in the developing of his vision of life, social and civil liability, realization of the athlete's intrinsic forces in various spheres of human activity.

Keywords: physical education; taekwondo; education.

Актуальность исследования. Многочисленные проблемы современного общества, порождающие алкогольную и наркотическую зависимости, табакокурение, интернет-зависимость и т.д., обусловлены объективными и субъективными причинами. Объективные причины носят экономико-социальный характер, субъективные связаны с системой ценностей, формируемой в том числе и системой образования, включающей воспитательную деятельность. Воспитательная деятельность системы образования может способствовать превентивному решению данных проблем.

Цель исследования - дать характеристику воспитательной функции таэквондо в учебной программе Кыргызской государственной академии физической культуры и спорта.

Задачи исследования:

1. Изучить литературные источники о воспитательной функции таэквондо в физическом воспитании.

2. Охарактеризовать воспитательную функцию таэквондо.

Методы исследования: анализ научно-методической литературы и обобщение данных.

Результаты исследования. Воспитание - это процесс совершенствования личности, который охватывает как физическое, так и духовное становление, и развитие человека. Цели воспитания не устанавливаются раз и навсегда и не являются постоянными в любом обществе. Меняется система общественного устройства и социальные отношения - изменяются и цели воспитания [2].

На воспитание личности оказывает влияние как среда (она создает условия для

развития и формирования личности), так и наследственность, благодаря которой человек получает определенные задатки. Развитие потенциальных возможностей личности, формирование характера и направленности происходит в процессе взаимодействия человека с окружающей средой, где существенную роль играет активность самой личности. В процессе социализации, заложенные в человеке психобиологические способности, не просто реализуются, а транслируются в социально-значимые свойства человеческой личности посредством воспитания, образования, приобщения индивида к культуре и при самом активном его участии. Следовательно, воспитание должно опираться на природные задатки личности, ее характер и направленность и создавать условия для развития потенциальных возможностей личности [1].

Современный спорт занимает важное место как в физической, так и духовной культуре общества. Воспитание будущего гражданина страны должно начинаться с воспитания дисциплинированности, ответственности, уважения к себе и своему здоровью. Спортивная деятельность является способом превентивного решения обозначенной проблематики через достижение удовлетворенности как биолого-физиологическом (выработка эндорфинов) уровне, так и на уровне эмоционально-психологическом (чувства сопричастности), на уровне социальном (достижение результата).

Тэквондо относится к виду спорта, который оказывает комплексное, разностороннее воздействие на организм занимающихся: развивается и совершенствуется целый комплекс психофизических качеств, двигательных умений и прикладных знаний. Помимо этого, тхэквондо, как вид восточного единоборства, сочетает в себе единство духовных и телесных практик. Воспитание личности тэквондиста заключается также в формировании его мировоззрения, социальной и гражданской ответственности; реализации сущностных сил спортсмена в разнообразных сферах человеческой деятельности. Философия в тхэквондо имеет очень глубокое содержание, основанное на философии древнего Востока. В основе этикета тэквондо лежит чувство уважения к боевому искусству, тренеру, товарищам по тренировке. Как общественному явлению ему присущие разнообразные социальные функции. Воспитательная функция предусматривает, с одной стороны, повышение эффективности состязательной деятельности, из второго — способствует всестороннему воспитанию социально активной личности. Физическая культура и спорт являются не только эффективным средством физического развития человека, укрепления и охраны его здоровья, сферой общения и проявления социальной активности людей, формой организации и проведения их досуга, но бесспорно влияют и на другие стороны человеческой жизни: авторитет и положение в обществе, трудовую деятельность, на структуру нравственно-интеллектуальных характеристик, эстетических идеалов и ценностных ориентаций [3].

Мировой кризис, охвативший практически все страны мира, связан со сложившимся способом производственных отношений, безудержной гонкой потребления, не рациональной эксплуатацией природных ресурсов и, как следствие, кризисом политических систем, экономических отношений и падением духовно-нравственных начал в поведении людей. Приоритет материальных отношений над духовными стал отправной точкой и причиной системного кризиса в мире, в том числе и в Кыргызстане.

Кыргызский народ трижды за годы независимости пережил политические потрясения, и это свидетельство протеста простого народа против сложившихся политических, экономических и социальных стандартов и отношений. Чувство справедливости как стержень и природа кыргызского народа является силой и мерилom существования власти и взаимоотношений между людьми. Тысячелетняя история нашего народа доказала истинные причины и условия сохранения и развития народа. Это, в первую очередь, наш язык, культура, обычаи и традиции, которые цементировали и укрепляли наши устои.

На данном этапе, когда мир переходит к строительству нового порядка, духовно-нравственные, культурные ценности в обществе приобретают особое значение и становятся направляющей силой преобразований. Все это требует постоянной заботы о духовно-

нравственном состоянии граждан и подрастающего поколения в особенности, поддержки его созидательного творчества, пропаганды здорового образа жизни и семейных ценностей. Выверенное и разумное сочетание духовно-нравственных, культурных ценностей и новейших достижений технологического прогресса может сохранить и государственность, и единство народа. Опираясь на обычаи и традиции кыргызского народа, всех наций и народностей, проживающих в Кыргызской Республике, мы сможем двигаться вперед по пути успешного строительства цивилизованного и процветающего государства [4].

Литература:

1. Лубышева Л.И. Ценности олимпийской культуры и воспитание юношества/Л.И. Лубышева//Международный форум «Молодежь - Наука - Олимпизм» под патронажем Всемирного совета физического воспитания и спортивной науки. – М., 1998. - С. 144-146.
2. Сластенин В. А., Исаев И. Ф., Мищенко А. И., Шиянов Е. Н. Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений. - М.: Школа-Пресс, 1998. - С. 512.
3. Студенческая газета Московского государственного университета «Дизайн и технологии» [Электронный ресурс]. URL: <http://mgudt.com/articles/1213.html>.
4. Указ президента Кыргызской Республики «О духовно-нравственном и физическом воспитании личности» от 29.01.2021 г. УП №1.

УДК.373.32.

БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРДЫН ЭКОЛОГИЯЛЫК ТҮШҮНҮКТӨРҮН ЭТНОПЕДАГОГИКАНЫН НЕГИЗИНДЕ КАЛЫПТАНДЫРУУ

**Мааткеримов Н.О., Укелеева А.З., Адылбекова Ж.А.,
Ж.Баласагын ат. КУУ, Бишкек ш.**

Аннотация. Макалада авторлор башталгыч мектепте экологиялык түшүнүктөрдү калыптандыруунун негизги багыттарын баяндашты. Этнопедагогика жана чөлкөм таануу материалдарынын негизинде кенже окуучулардын экологиялык маданиятты өнүктүрүү үчүн оозеки, көрсөтмөлүү жана практикалык ыкмаларга көңүл бурушкан.

Негизги сөздөр: кенже окуучу, экологиялык коопсуздук, түшүнүктөр, маданият, этнопедагогика, калыптандыруу, усулдук.

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ МЛАДШИМ ШКОЛЬНИКАМ НА ОСНОВЕ ЭТНОПЕДАГОГИКИ

**Мааткеримов Н.О., Укелеева А.З., Адылбекова Ж.А.,
КНУ им. Ж.Баласагына, г. Бишкек**

Аннотация. В статье описаны основные направления формирования экологических понятий в начальной школе. Обращается внимание устным, наглядным и практическим приемам развития экологической культуры на основе этнопедагогики и краеведческого материала.

Ключевые слова: младший школьник, экологическая безопасность, понятия, культура, этнопедагогика, формирование, методика.

FORMATION OF ECOLOGICAL CONCEPTS FOR PRIMARY SCHOOLCHILDREN ON THE BASIS OF ETHNOPEDAGOGY

*Maatkerimov N.O., Ukeleeva A.Z., Adilbekova J.A.,
KNU them. J. Balasagyn, Bishkek c.*

Abstract. *At present, in developed countries, the world community. Well-known teachers of the Russian Federation pay special attention to environmental safety and scientists of Kyrgyzstan are exploring the issues of improving environmental activity. In the article, the formation of ecological concepts in primary school. Attention is paid to oral, visual and practical methods for the development of ethnopedagogy and local history material.*

Keywords: *junior student, environmental Safety, concepts, culture, ethnopedagogy, shaping, methodology.*

Киришүү. Адамзат менен табияттын ортосундагы улам татаалдашып бара жаткан маселелер цивилизациянын өнүгүшүнүн негизинде коркунуч алып келүү менен көп учурда адамдардын жашоосунун мүмкүнчүлүктөрүн алдын ала айтууну татаалдаштырат. Ошондуктан экологиялык коопсуздукка атайын илимдин адистери гана эмес, дүйнө жүзүндөгү жалпы коомчулук абдан чоң көңүл буруп жатышат.

Адам баласынын Жер планетасында жашап жана сакталып калуусу, алардын күнүмдүк тиричилиги акыры келип жаратылыш менен тыгыз байланышта жүрөт. Жаратылыш ресурстарынын арбын болушу адам коомунун андан ары жашап калуусуна негиз болот. Бирок, бүгүнкү күндө адамдардын жаратылышка кийлигишүүсүнөн табияттын жапа чегүүсү күч алууда. Ошондуктан, алар курчап турган айлана-чөйрө менен байланыш түзгөндө анын белгилүү чегин билиш керек. Ал үчүн коомдун ар бир жараны өзүн ошол системанын бир бөлүгү катары сезип, системанын көп түрдүүлүгүнө анын өнүгүшүнө реалдуу баа берүүгө тийиш.

Педагогика илиминде экологиялык таалим-тарбия берүүнүн мазмуну, формалары жана методдору үзгүлтүксүз изилденип, россиялык окумуштуу-педагогдордун А.Н. Захлебный, И.Д. Зверев, С.Н. Лазычев, И.Т.Суравегина ж.б. [1] эмгектери окуучуларга жалпы экологиялык билим берүүнүн теориялык жана методикалык аспектилерине арналган. Мектеп окуучуларды жаратылыш менен кылдат өз ара аракеттенүүгө даярдоого багытталган концептуалдуу экологиялык маданиятынын негиздери алар тарабынан иштелип чыккан. Ал эми окуучулардын экологиялык билимин интеграциялоону Н.М. Михайлова, жаратылышты коргоо иш-аракетинин ар кайсыл түрлөрүн жана алардын өз ара байланышын Ю.Г. Махмудов, Н.М. Мамедов, Э.А. Турдукулов ж.б. өлкө таануу материалынын окуучулардын экологиялык тарбиялоо проблемалары Орто Азия педагогика илиминде XX кылымдын 80-жылдарынан тартып изилдене баштаган.

Азыркы кезде Кыргызстанда да жогорку окуу жайларында, орто жана кесиптик билим берүү системасында окуучуларды экологиялык тарбиялоо маселеси актуалдуу болуп саналат. Башталгыч жана жалпы орто мектептин даярдоо тобундагы окуучулардын баштапкы экологиялык маданиятын калыптандыруунун теориялык жана методологиялык маселелери изилденүүдө [2]. Мектептин окутуу процессинде кыргыз этнопедагогиканын негизинде элдик салттар аркылуу кенже класстардын окуучуларын экологиялык тарбия берүүнүн теориялык негиздерин аныкталып, аны ишке ашыруунун натыйжалуу педагогикалык шарттары сунуш кылынууда.

Окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандырууда негизги орун окутуу усулдарына таандык. Себеби, усул канчалык натыйжалуу болсо, мугалим тарабынан окуучуга берилип жаткан билим, тарбия ошончолук майнаптуу болот.

Башталгыч класстардын предметтерин окутуу методикасында усулдар тууралуу түшүнүктөр ар дайым эволюциялык аракетте болуп, улам жаңы ойлор менен толукталып келгендигин байкоого болот. XXI кылымдын башында башталгыч мектептин окутуу

процессинде жана сабактан тышкаркы иштеринде кыргыз элдик салттары, этнопедагогиканын прогрессивдүү идеялары жана тажрыйбалардын негизинде кенже окуучуларды экологиялык жактан тарбиялоонун илимий-педагогикалык негиздерин изилдөө боюнча Г.Ж.Байышова, И.Даминова, К.К.Аттокурова ж.б. кандидаттык диссертацияларын жакташкан [3,4]. Алардын материалдары педагогикалык басмаларда ар тараптуу жарык көргөн жана аларга карата көптөгөн пикирлер пайда болгон. Негизинен мындай көйгөйлөр ачыкталган: экологиялык маданиятты тарбиялоодо «усул» түшүнүгүн аныктоо, «Адабият», “Мекен таануу” мектеп предметтерин билүү усулдарын тандоо, алардын классификациясы жана талкууланган көйгөйлөрдү чечүү перспективалары белгиленген.

Изилдөөнүн методдору. Методикалык ыкмалардын көп түрдүүлүгү экологиялык түшүнүктөрдү калыптандырууну кенже класстардын сабактарында жана окутуунун башка формаларында айкалыштыруу мугалимдин чыгармачылык демилгесин жана педагогикалык чеберчилигин көрсөтөт. Чыгармачылык менен иштеген мугалим окутуунун эң жакшы натыйжасына жетүү менен жалпыга таанымал жаңы усулдук ыкмаларды трансформациялайт жана ойлоп табат. Башталгыч мектептин сабактарында экологиялык түшүнүктөрдү окутуунун методдорунун өзгөчөлүгү болот, алар төмөнкүлөр: оозеки, көрсөтмөлүү, практикалык.

Оозеки методдор Мекен таануу жана адабиятты окутуу практикасында абдан эле кеңири колдонулат, аларды ишке ашыруу процессине катышкан адамдардын саны боюнча монологдук жана диалогдук сыяктуу формаларына бөлсө болот. Оозеки методдордун монологдук формасынын негизги касиети экологиялык мазмундагы материалын так, түшүнүктүү жана жеткиликтүү баяндоо мүмкүнчүлүгүнөн көз каранды. Бирок, эгер сабакта мугалимдин монологу убакыт боюнча созулуп жатса, анда окуучулар бир түрдүүлүктөн чарчап, алагды болуп баштайт жана алардын көңүл буруусу таркайт. Мисалы, мектепте адабий чыгарманын көркөм окуусу көп колдонулат. Ал сөзгө, фразага, ритмге атайын көңүл бөлүүнү талап кылып, окуучулардын кыялдануу, эмоциялык убайым, толгонуу сезимдерин ойготуусу керек. Ошондуктан көркөм окуунун башка түрлөрү: окуучунун көркөм окуусун, ролдоштуруп көркөм окуу, көркөм сөз чеберлеринин окуусун да пайдаланса болот.

Диалогдук формада диалог көп мезгилде окуучулардын экологиялык түшүнүктөр боюнча берилген суроого абдан кыска жана толук эмес жооп берүү адатынын пайда болушуна түрткү берет. Диалогдук форма окуучуларда окуу темасында экологиялык мазмундагы билим запасы бар болгондо гана эффективдүү болот.

Айлана-чөйрөнү таанып-билүү процесси жөнөкөй эмес. Ал сезимдик кабыл алуудан башталат. Бирок, жаратылыштын көптөгөн кубулуштарын түз кабыл алууга мүмкүн эмес. Көбүнчө бала аң-сезиминде объект тууралуу же жалпы жаратылыш кубулуш тууралуу сезимдик таанып-билүүнүн негизинде абстракттуу, жалпыланган түшүнүктөрдү «куруу», өздөштүрүүчү кубулуштун схемасын түзүүнү талап кылат[5]. Бул маселелерди ийгиликтүү чечүүдө окутуунун ийкемдүү ыкмаларын туура тандап алуу керек, качан гана мугалим классты уюштурганда жана аны колго алганда, окуучуларды ой- жүгүртүүгө жана иштөөгө мажбур кылганда гана окутуу натыйжалуу болот. Ошондой усулдар менен экологиялык аң-сезимди калыптандырууда гана окуучулардын жаратылыш чөйрөсүнүн абалы үчүн жоопкерчилигин тарбиялоонун ийгиликтүүлүгүнөн жана экологиялык маданияттын негизин калыптануусун үмүт кылса болот.

Заманбап адабиятта жаратылыш дүйнөсүнө карата мамиле адеп-ахлактык критерийлердин, тарыхый каармандардын адамгерчилигин текшерүүнүн бирден бир көрсөткүчүнө айланып баратат. Дал ушул позицияда кыргыз адабиятынын айрым өкүлдөрү өз чыгармаларында адам менен жаратылыштын мамилешүү көйгөйлөрүн көтөргөн.

Экологиялык түшүнүктөрдү калыптандыруу процессинде колдонулган педагогикалык технологиялар көп пландуу мүнөзгө ээ. Алар окуучуларда айлана чөйрө, жаратылыш менен адамдын бүтүндүк сезимин өнүктүрүү, анын байлыгын сактоо жана андан ары көбөйтүү муктаждыгын калыптандыруу сыяктуу жалпы максаттар менен

байланышкан. Өлкөбүздөгү экологиялык маданиятты калыптандыруунун мазмунун жана технологиясын алсак, биз өзүбүздүн кыргыз каада-салтыбызга таянышыбыз керек. Ал эми ошол элдик экологиялык маданият жөнүндө салттык идеялар ар качан адабий чыгармаларда чагылдырылып келген.

Учурда окуучуларды жаратылышка карата жоопкерчиликти мамиле кылууга тарбиялоодо ошол элдик баалуулук багытты эске албастан көпчүлүк окумуштуулар өнүккөн өлкөлөрдүн жетишкендиктерин толугу менен өздөштүрүп алууну максат кылышат. Албетте ал жетишкендиктердин керектүүсүн алуу керек. Бирок, өнүккөн өлкөлөрдүн билим берүү системасында эффективдүү өздөштүрүлгөн нерсе биздин кыргыз мектептерине дайым эле туура келе бербесин эске алуу керек. Биз адабияттын ар түрдүү түрлөрү жана жанрлары сунуштаган экологиялык мамиленин үлгүсүн аныктадык. Бул болсо кийин жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандыруунун мазмуну катары кызмат кылат. Биздин оюбузча кыргыз адабиятындагы чыгармаларды ушул багыттан талдап чыгуу, сабактардын уюштуруу формаларын өзгөртүү, окутуунун методдорунун жана ыкмаларынын системасын кеңейтүү, Кыргызстандагы ажайып жаратылыштын жана адабияттын интеграциясынын таасири окуучунун инсандык-эмоционалдык чөйрөсүнүн өнүгүшүнө маанилүү роль ойнойт.

Мында өлкөбүздүн ар бир дубандарынан Ала-Тоо, Сулайман-Тоо, Памирдин кыркалары; Ысык-Көл, Соң-Көл, Чатыр-Көл, Сары-Челек ж.б. көлдөрү; Нарын, Көкөмерен, Чүй, Түп ж.б. дарыялары, Арсланбап, Жалал-Абад, Ысык-Ата, Жети-Өгүз, Ак-Суу ж.б. курорттору; Манас ордосу, Өзгөн эстеликтери, Таш-Рабат, Бурана, Саймалуу-Таш, Сан-Таш ж. б. мурастар сыяктуу кооз жайыктыктар; табигый жаратылыштагы жаныбарлар, өсүмдүктөр, кен байлыктар ресурстарына экологиялык коопсуздукту сактоого зор аракеттер керек экендигин түшүндүрүү иштерди жаш муундарга мындан ары күчөтүү абзел.

Экологиялык маданияттын калыптануусу иш аракеттин ар кандай түрлөрүндө ишке ашат. Ошондуктан биз кенже окуучулардын ишмердүүдүлүгүн уюштуруунун формаларын изилдөөбүздө көрсөтүк, методдорун белгиледик. Окуучулардын иш-аракетин системалаштыруу, алардын практикалык активдүүлүгүн жогорулатууга, активдүү экологиялык позицияны түзүүгө алып келди. Көркөм чыгармаларга көйгөйлүү анализ, докладдарды даярдап чыгуу, окуучулардын чыгармачылык иштерине оппонент болуу, окуу дискуссия сыяктуу окутуунун белгилүү формалары окуучулардын экологиялык билимине субъективдүү таасирин берди.

Адабиятты окутуу методикасында усулдар тууралуу түшүнүктөр ар дайым эволюциялык аракетте болуп, улам жаңы ойлор менен толукталып келгендигин байкоого болот. Тандалып алынган ыкмалар, усулдар канчалык натыйжалуу болсо окуучуга берилип жаткан билим ошончолук майнаптуу болот, ошондуктан экологиялык маданиятын калыптандырууда негизги орун окутуу методдоруна, ыкмаларына ошондой эле окутуунун каражаттарына таандык.

Жыйынтыктар. Ошентип бул маселелерди ийгиликтүү чечүүдө окутуунун ийкемдүү усулдарын, ыкмаларын жана каражаттарын туура тандап алуу керек, качан гана мугалим классты уюштурганда жана аны колго алганда, окуучуларды ой-жүгүртүүгө жана иштөөгө мажбур кылганда гана окутуу натыйжалуу болот. Ушундай ыкмаларды колдонгондо экологиялык түшүнүктөр, маданияттын негизин жана экологиялык аң-сезимди калыптандырууда, окуучулардын жаратылыш чөйрөнүн абалы үчүн жоопкерчиликти тарбиялоонун ийгиликтүүлүгүн үмүт кылса болот.

Адабияттар:

1. Кузьмина Н.В., Манойлова М.А. Акмеология полиэтнической компетентности: диагностика и развитие. Учеб.-метод. пособие. – СПб., 2012.
2. Мамбетакунов Э. Методология экологического образования /Мат-лы Республ. науч.-прак. конф. “Экологическое образование для устойчивого развития Кыргызстана”. - Б., 2010. – 171 б.

3. Даминова И. Кыргыз эл педагогикасынын прогрессивдүү идеялары жана тажрыйбалары аркылуу башталгыч класстын окуучуларын экологиялык жактан тарбиялоо: Пед. илим. канд.... дис. – Б., 2010. – 171 б.
4. Байышова Г.Ж. Мектептердин башталгыч класстарынын сабактан тышкары иштеринде элдик салттар аркылуу экологиялык тарбиялоонун илимий негиздери: Пед. илим. канд.... дис. – Б., 2010. – 157 б.
5. Мааткеримов Н.О. Экологиялык терминдерди калыптандыруунун орчундуу маселелери // К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин Жарчысы. – 2004. - № 11. – 167-172 бб.

УДК. 796.342.082.1

ПСИХОФИЗИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ БАСКЕТБОЛИСТОВ – ЮНОШЕЙ (15-16 ЛЕТ)

*Наралиев А.М., к.п.н., проф., Федотова Н.С.,
Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта, г. Бишкек*

Аннотация. В статье рассматривается психофизическое состояние баскетболистов 15-16 лет в тренировочном процессе.

Ключевые слова: баскетбол, психофизические состояния, баскетболисты.

15-16 ЖАШТАГЫ БАСКЕТБОЛЧУ-ӨСПҮРҮМДӨРДҮН ПСИХОФИЗИКАЛЫК АБАЛЫ

*Наралиев А.М., п.и.к., проф., Федотова Н.С.,
Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы, Бишкек ш.*

Анотация. Макалада 15-16 жаштагы баскетболчулардын машыгуу процессиндеги психофизикалык абалы жөнүндө сөз болот.

Негизги сөздөр: баскетбол, психофизикалык шарттар, баскетбол оюнчулары.

PSYCHOPHYSICAL STATE OF BASKETBALL PLAYERS – YOUTH 15-16 YEARS

*Naraliev A.M., c.p.s., prof, Fedotova N.S.,
Kyrgyz state academy of physical culture and sport, Bishkek c.*

Abstract. The article deals with the psychophysical state of 15-16 year old basketball players in the training process.

Keywords: basketball, psychophysical conditions, basketball players.

Актуальность исследования. Анализ современного состояния развития спорта высших достижений показывает необходимость разработки комплекса мероприятий для создания научно обоснованной системы подготовки спортсменов к соревнованиям

Цель исследования: выявить состояния, возникающие у спортсменов – баскетболистов в процессе тренировочной деятельности.

Методы исследования. Методы сбора литературных источников и анализ текущей информации по данной проблеме. Метод педагогического наблюдения: изучение протоколов игры, тестирование для оценки физической подготовки и психологического состояния. Тестирование для оценки физической подготовки, психологическое тестирование, метод математической статистики.

Результаты исследования. При выявлении эффективности тренировочного процесса баскетболистов 15-16 лет. Мы пришли к следующим выводам: модулирование тренировочного процесса повышает результат технического и психофизического состояния. После того, как мы получили первоначальные показатели экспериментальной группы, тревожность занимающихся была повышена, что и является одной из причин, влияющих на показатели результативности во время тренировочного процесса и игровой деятельности. А также результаты физической подготовленности были занижены и не соответствовали возрастному контингенту занимающихся. После апробирования всех данных мы пришли к тому, что необходимо внести нашу методику в тренировочный процесс, модулируя эмоциональное состояние тренера, игроков. Данная методика проведения тренировочного процесса длилась на протяжении трех месяцев. По окончании эксперимента мы еще раз приняли нормативы и тесты, показатели которых значительно улучшились.

По окончании годичного экспериментального тренировочного процесса, мы пришли к следующим выводам: проведение такого типа тренировочного процесса повысило результативность игроков, значительно улучшилось психологическое состояние. В Табл. №1 и №2 представлены данные, характеризующие динамику физической подготовки баскетболистов по результатам тестов: прыжков в длину с места, бег на 60 м. Сравнив полученные данные до эксперимента и после, выявили изменения средней величины в прыжках в длину с места 231,4 и 236,5 (+5,1) в беге на 60 метров 8,6 и 8,3 (- 0,3), тест Спилберга 38,6и 38,3 (-0,3), Теппинг-тест «правая рука» - 87и 84 (+3), «левая рука» - 73 и 72 (+1) показал, что в результатах тестирования физической подготовки баскетболистов были незначительные изменения, что свидетельствует о стабильности их спортивной формы

По итогам проведенного эксперимента перед нами стояли задачи определить психофизические состояния и эффективность тренировочного процесса. При решении поставленных задач мы получили следующие показатели. Для выявления причин ухудшения показателей мы начали с оценки уровня технической подготовки игроков, были проведены 5 нормативов с помощью которых мы оценивали результативность: дальних, средних штрафных бросков, передачи мяча, ведение. Полученные результаты представлены в Таблице 1.

Полученные данные свидетельствуют о том, что техническая подготовка занимающихся соответствует данному возрасту и уровню подготовки. И нет значительного снижения качества выполнения технических приемов. Для подтверждения данного вывода мы вывели процентное соотношение всех технических элементов. При сдаче нормативов использовали данную формулу: $x = \frac{X_{з} * 100\%}{У_{кол.п}}$

$$\text{Бросок с дальний дистанции } x = \frac{108 * 100\%}{120} = 84,2\%.$$

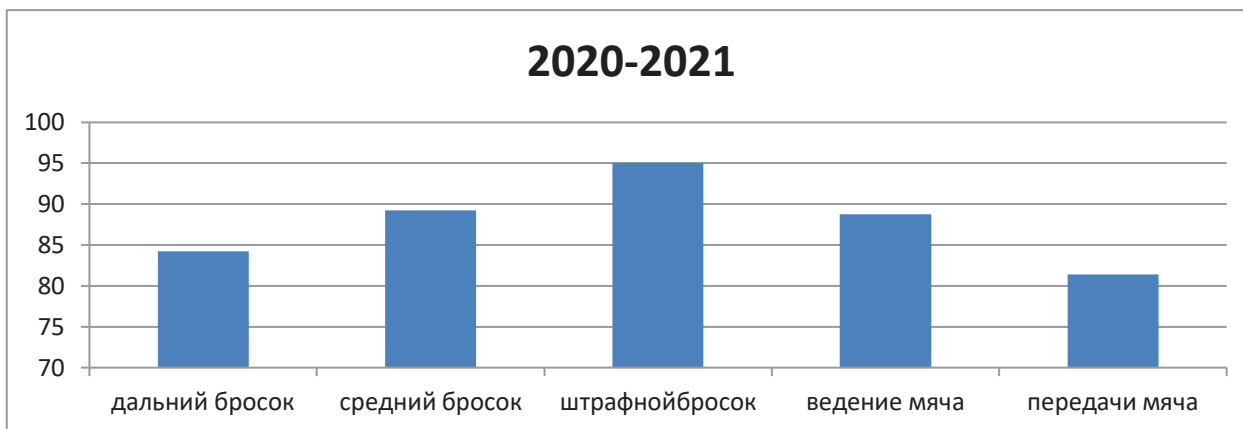
$$\text{Бросок со средний дистанции } x = \frac{79 * 100\%}{120} = 89,2\%.$$

$$\text{Штрафной бросок } x = \frac{114 * 100\%}{120} = 95\%.$$

$$\text{Передачи мяча } x = \frac{108 * 100\%}{120} = 84,2\%.$$

$$\text{Ведение мяча } \sum_{\text{худ}}^{\infty} 9,6; \sum_{\text{луч}}^{\infty} 8,2; \sum_e^{\infty} 8,9.$$

Судя по полученным числам, техническая подготовка находится на достаточно высоком уровне, что не является причиной снижения игровой эффективности. Для визуального сравнения полученных данных мы составили Диаграмму1 с показателями технической подготовки.

Можно сделать вывод: техническая оснащённость игроков данного возраста не влияет на игровую деятельность и ее результативность. Значит, нужно искать причину снижения результативности в игровой обстановке. В дальнейшем для выявления основной причины снижения результатов игр были использованы тесты на определение психологического состояния. Тесты психологического характера проводили после тренировки, так как именно состояние в процессе тренировки или после и является наиболее подходящим для выявления проблем. Эмоциональный фон человека именно после нагрузки бывает не устойчив на фоне утомления и способствует проявлению характера спортсмена.

Для тестирования игроков команды с целью выявления основной причины снижения результативности в игровой обстановке использовали комплекс из трех тестов на психофизическое состояние, возникающее в игровой обстановке у спортсменов и двух тестов - на физическую подготовку спортсменов до начала эксперимента. Результаты прохождения комплексного тестирования отражены в сводной Таблице № 1.

Таблица 1.

**Показатели физической подготовки и психологического состояния
баскетболистов до эксперимента**

№ Ис п.	Теппинг-тест		Самочувствие активность настроение	тревожнос ть (Тест Спилберга)	Прыжок в длину с места(см)	Бег 60 м.
	<i>Правая рука</i>	<i>Левая рука</i>				
1	29;40;25;33;29;37.	25;23;25;27;20;18.	0.9/1.2/1.9	28/36	226	8,5
2	71;65;56;76;66;70.	51;56;58;64;50;49.	2.3/3/1.9	45/59	222	8,8
3	63;61;70;60;60;56.	73;58;47;70;66;72.	3.3/2.4/1.2	38/41	245	8,4
4	60;64;58;58;50;59	44;41;41;42;35;30	2.8/1.9/2.7	29/35	247	8,6
5	78;75;72;60;68;54.	55;50;40;49;43;35	2.8/3.4/3.0	38/56	229	8,2
6	80;72;79;71;76;70	69;60;52;52;48;35	3.2/4.2/5.0	27/32	231	8,1
7	84;75;70;71;65;65	58;48;42;40;42;37.	4.1/3.8/4.0	43/55	241	8,9
8	55;42;45;40;35;40	50;45;52;58;40;35.	4.7/3.1/5.1	36/41	243	8,4
9	36;62;62;57;50;30.	30;30;25;39;29;24.	4.9/3.4/5.0	31/58	237	8,7
10	66;69;64;70;75;65	56;59;64;57;49;43.	4.8/3.9/5.9	39/44	221	8,8
11	72;64;64;68;58;70.	64;68;60;51;59;60.	4.9/3.7/4.0	55/43	220	8,6
12	79;65;70;65;68;70	60;58;52;61;50;59.	5.0/4.4/4.8	24/60	215	8,8
Итого					233,5	8,5

Результаты физической подготовки мы для дальнейшей статистики выявили среднее арифметическое число с помощью формулы:

$X = 1/n \sum_{r=1}^{\infty} X_r$. Где x среднее n количество.

Прыжки в длину с места $\sum_{худ}^{\infty} 222; \sum_{луч}^{\infty} 245; \sum_e^{\infty} 233,5$.

Бег 60 метров на время $\sum_{худ}^{\infty} \leq 8,9; \sum_{луч}^{\infty} \geq 8,1; \sum_e^{\infty} 8,5$.

Психофизические тесты мы не выводили среднее арифметическое, а за основу брали полученные данные для дальнейшей статистики.

Благодаря тестированию психофизического состояния были апробированы полученные данные и выявлено, что в процессе тренировки у занимающихся возникают следующие состояния: неуверенность, утомление, переутомление, страх, тревожность, волнение, второе дыхание, мертвая точка.

По истечении времени эксперимента для выявления изменений после прохождения тренировочного процесса, который моделировал игровую обстановку, также максимально эмоциональное поведение тренера в процессе тренировки, мы провели повторное тестирование и полученные данные отобразили в Таблице № 2.

Таблица № 2.

**Показатели физической подготовки и психологического состояния
баскетболистов после эксперимента**

№ И с п .	Теппинг-тест		Самочувствие активность настроение	тревожность (Тест Спилберга)	Прыжок в длину с места	Бег 60 м.
	<i>Правая рука</i>	<i>Левая рука</i>				
1	40;40;34;33;30;37.	25;25;27;27;24;22.	2.6/2.6/3.2	28/36	230	8,2
2	71;65;66;76;66;70.	52;55;58;64;53;49.	5.5/4.6/5.2	42/49	224	8,5
3	60;65;70;60;60;59.	73;58;47;70;66;72.	5.2/5.5/5.1	38/41	245	8,4
4	66;64;55;58;56;50	48;41;42;42;35'30	4.7/5.1/5.5	29/35	251	8,5
5	78;73;72;60;68;64.	56;52;40;49;43;39	5.1/5.6/4.5	38/38	234	8,1
6	80;72;79;71;76;70	69;60;52;52;48;35	4.6/4.4/3.6	27/30	231	8,2
7	87;75;76;71;65;60	58;48;44;46;42;40.	5.7/5.3/4.9	43/50	250	8,6
8	58;47;49;40;35;44	54;45;52;58;40;37.	5.5/5.3/5.3	34/40	249	8,2
9	46;52;62;57;50;31.	37;30;28;39;29;27.	4.9/3.4/5.8	31/42	239	8,5
10	66;69;64;70;75;65	56;59;64;57;49;43.	4.8/3.9/6.3	32/37	234	8,3
11	72;66;67;68;59;70.	66;67;65;56;62;63.	5.2./4.7/5.5	46/41	230	8,4
12	82;68;68;67;67;76	67;68;58;65;56;59.	5.3/5.4/5.5	28/56	221	8,2
	Итого:				236	8,3

Мы наблюдаем в таблице измененные данные, благодаря которым можно сделать некоторые **выводы**. Показатели физической подготовки и психологического состояния баскетболистов старшего школьного возраста после эксперимента улучшились.

Среднее определяется по формуле $X = \frac{1}{n \sum_{r=1}^{\infty} X_r}$. Где x среднее n количество .

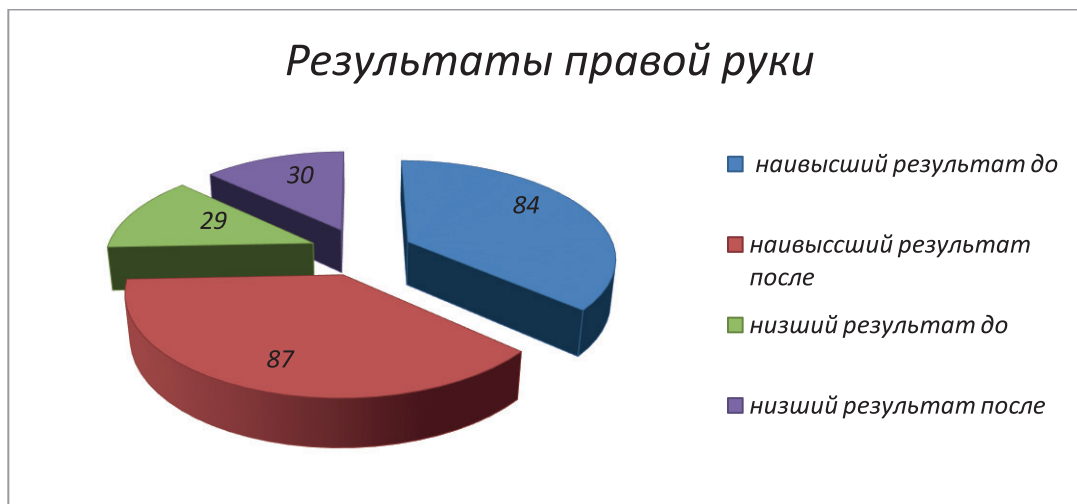
Прыжки в длину с места $\sum_{худ}^{\infty} 221; \sum_{луч}^{\infty} 251; \sum_e^{\infty} 236$.

Бег 60 метров на время $\sum_{худ}^{\infty} \leq 8,6; \sum_{луч}^{\infty} \geq 8,1; \sum_e^{\infty} 8,3$.

Мы видим, что показатели физической подготовки улучшились на 3,5 см. - прыжок в длину с места, и на 0,3см - бег 60 метров. Улучшение психофизического состояния мы отобразили в Диаграмме 2 - 3.2 сек. 3.4 сек. Мы видим, насколько улучшились показатели Теппинг-теста. Данный тест отображает тревожность игрока во время игровой обстановки, по итогам эксперимента мы видим в Диаграмме 2 снижение тревожности на 4.

Диаграмма 2.

**Сравнение наивысшего показателя правой руки ”до и после”,
а также низшего показателя правой руки “до и после”**

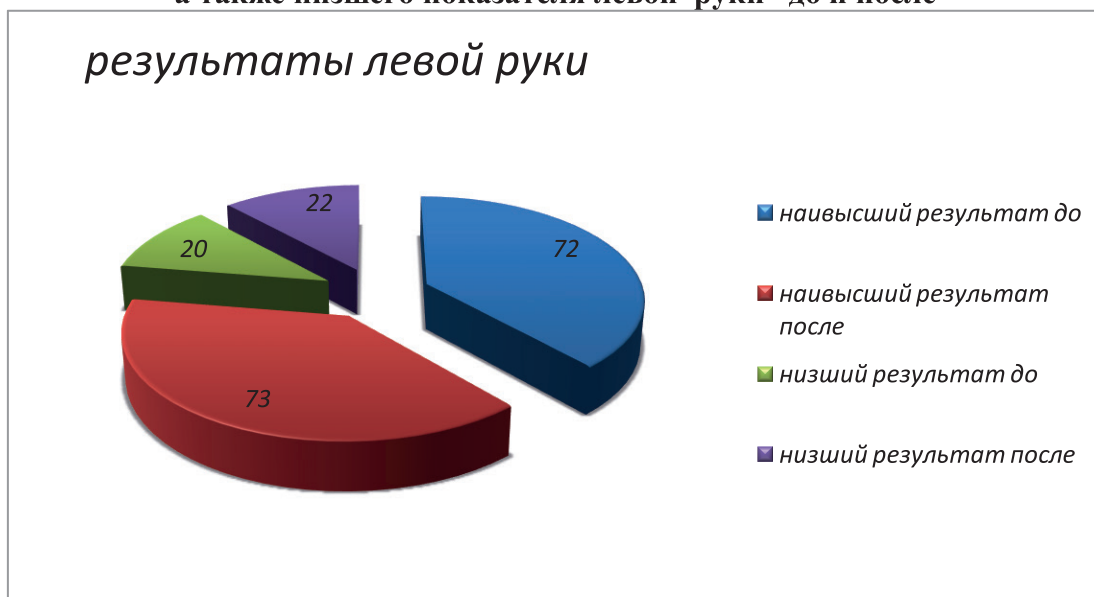

Наивысший результат до - 84. Наивысший результат – 87. Низший результат до - 29. Низший результат после – 30.

При сравнении данных видно, что результат после стал лучше результата до эксперимента. Данные являются средним показателем команды в целом, благодаря данным результатам мы можем сравнить наивысший показатель правой руки” до и после”, а также низший показатель правой руки “до и после”. Что и отображено в диаграмме 3.2, а также в Таблице 3.3и Таблице 3.4.

Диаграмма 3.4.

**Сравнение наивысшего показателя левой руки ” до и после”,
а также низшего показателя левой руки “до и после”**

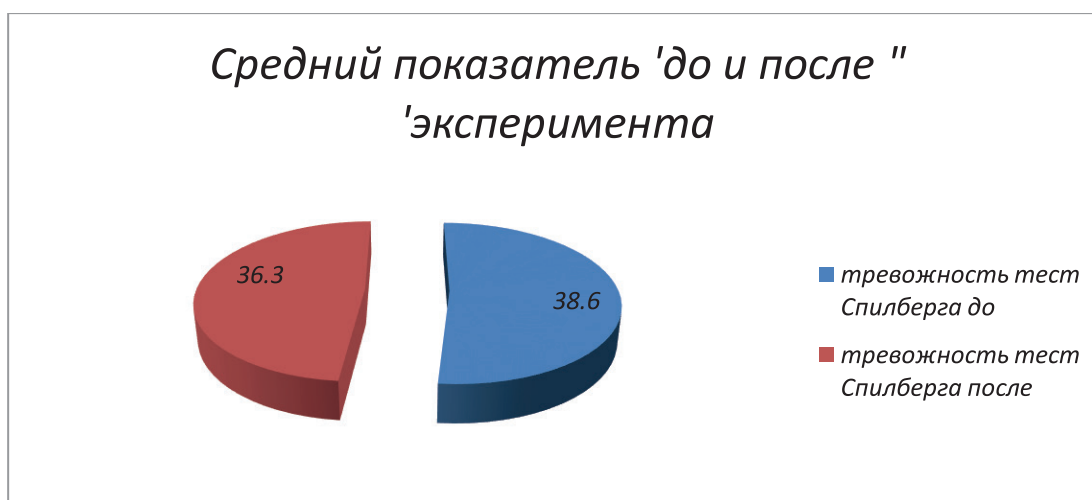
Наивысший результат - до 72. Наивысший результат после – 73. Низший результат до – 22. Низший результат после – 20.

При сравнении данных видно, что результат «после» стал лучше результата «до» эксперимента. Данные являются средним показателем команды в целом. Благодаря данным результатам мы можем сравнить наивысший показатель левой руки” до и после”, а также низший показатель левой руки “до и после”, что и отображено в Диаграмме 3, а также в Таблице 1 и Табл. 2.

При проведении анализа данных в Таблице № 2 при повторном прохождении теста Спилберга мы видим положительные результаты, которые отобразили в Диаграмме № 3.

Диаграмма 3.

Средний показатель “до и после” эксперимента (тест Спилберг)

В данной диаграмме отображается уровень тревожности команды в целом. Тревожность до эксперимента составляла 38,6, а после составила 36,3. Тревожность снизилась на 2,3, что и является показателем эффективности нашей методики проведения тренировочного процесса. Для более достоверной картины нами было принято решение дать оценку тревожности после эксперимента каждому игроку в команде и выявить его улучшения. Показатели каждого игрока мы отобразили в диаграмме 3.

Литература:

1. Азарных Т.В., Тыртыников И.М. Психическое здоровье. - М., 1999. - 512с.
2. Большая медицинская энциклопедия/Под ред. А.М. Прохорова. - М.: Советская энциклопедия, 1985. - 831 с.
3. Блудов В.А., Плахтиенко Л.К. – М.: Просвещение, 1984. - 321 с.
4. Гогонов Е.М., Мартыанов Б.И. Психология физического воспитания и спорта. - М.: Академия 2004. – 569 с.
5. Левитов Н.Д. О психических состояниях человека. - М.: Просвещение, 1964. – 243с.
6. Марищук В.Л. и др. Методики психодиагностики. - М.: Просвещение, 1984. – 235 с.
7. Матвеев А. П. Методика физического воспитания с основами теории. - М.: 1991. – 486 с.
8. Методики психодиагностики в спорте: Учеб. пособие для студентов педин-тов по спец. № 2114 «Физическое воспитание»/В. Л. Марищук Ю. М. – М., 1980. - 72 с.
9. Дьяченко В.М. Проблемы спортивной тренировки. - М.: Просвещение, 1980. – 269 с.
10. Ильин Е.И. Психофизиология физического воспитания/Под ред. И.Д.Гомяновой, Б.О.Хренниковой. - М.: Просвещение, 1980. – 431 с.
11. Крутецкий В.А. Психология. - М.: Просвещение, 1986. - 654 с.
12. Практикум по спортивной психологии/Под ред. И.П. Волкова. - СПб.: Питер, 2002. – 364с.

ИНКЛЮЗИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И СПОРТА: ПРОБЛЕМЫ И ДОСТИЖЕНИЯ

*Омурова А.С., Мамбеталиев К.У., к.п.н., проф.,
Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта, г. Бишкек*

Аннотация. В статье обобщен опыт инклюзии образования и спорта школьников с нарушениями ментального здоровья в Кыргызстане. Научная новизна исследования, заключается в получении новых знаний о социальном значении, достижениях и недостатках инклюзии образования и спорта в стране. В качестве результатов исследований представлены концептуальные основы инклюзии образования, дана разносторонняя оценка инклюзии образования и спорта школьников с нарушениями ментального здоровья.

Ключевые слова: Инклюзия образования, инклюзия спорта, социальная реабилитация, концепция.

ИНКЛЮЗИВДИК БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА СПОРТ: КЫЙЫНЧЫЛЫКТАР ЖАНА ЖЕТИШКЕНДИКТЕР

*Өмүрова А.С., Мамбеталиев К.У. п.и.к., проф.,
Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы, Бишкек ш.*

Аннотация. Макалада Кыргызстандагы психикалык саламаттыгы начар мектеп окуучуларынын арасында билим берүү жана спорттун түрлөрүн киргизүү тажрыйбасы жалтыланган. Изилдөөнүн илимий жаңылыгы өлкөдөгү билим берүү жана спорт тармагынын социалдык мааниси, жетишкендиктери жана кемчиликтери жөнүндө жаңы билимдерди алууда. Изилдөөнүн натыйжалары катары билим берүүнү кошуунун концептуалдык негиздери келтирилген, психикалык ден-соолугу бузулган мектеп окуучуларынын билимди жана спортту камтууга ар тараптуу баа берилген.

Негизги сөздөр: Билим берүү, спортту киргизүү, социалдык реабилитация, түшүнүк.

INCLUSION OF EDUCATION AND SPORT: CHALLENGES AND ACHIEVEMENTS

*Omurova A.S., Mambetaliev K.U. Ph.D., prof,
Kyrgyz state academy of physical culture and sports, Bishkek c.*

Abstract. The article summarizes the experience of inclusion of education and sports among schoolchildren with mental health problems in Kyrgyzstan. The scientific novelty of the research lies in obtaining new knowledge about the social significance, achievements and disadvantages of the inclusion of education and sports in the country. As the research results, the conceptual foundations of the inclusion of education are presented, a comprehensive assessment of the inclusion of education and sports of schoolchildren with mental health disorders is given.

Key words: Inclusion of education, inclusion of sports, social rehabilitation, concept.

Введение. По данным Всемирной организации здравоохранения от 3% до 5% населения земного шара имеют те или иные нарушения ментального (психического) здоровья. При этом такой фактор, как асоциальный образ жизни, не является ведущей и единственной причиной заболевания психики. Высокая доля заболеваемости приходится на генные нарушения, природа, которых современной наукой до конца не изучена. Кроме того,

частота нарушений ментального здоровья совершенно не коррелирует с уровнем социально-экономического развития страны. Отсюда следует, что мир в той или иной мере всегда будет сталкиваться с данной проблемой. В этих условиях, как вызов современности можно рассматривать проблематику улучшения качества людей с ограниченными возможностями ментального здоровья (ЛОВМЗ), чем актуализируется выработка различных форм их социальной реабилитации.

В соответствии с ведущими чертами современной системы образования: демократичность, открытость, гуманность, социализирующая направленность и др. выделяется и инклюзия образования (ИО). Теоретической основой ИО, по Я.Г. Колтакову [1], берет свои истоки из идеи «нормализации», выдвинутой американским исследователем В.Вольфенсбергер в 1972 г. как «предоставление доступа к образу мышления и поведенческим навыкам, максимально приближенным к общепринятым нормам. Шведская модель «нормализации» или модель Б.Нирье означает принятие обществом людей с ограничениями и изначально применялось к людям с умственными нарушениями [2]. В последующем В.Вольфенсбергер заменил понятие «нормализация» понятием «повышение ценности социальной роли людей», которые находятся под угрозой, и сформировал основы концепции открытой социальной реабилитации людей с поражениями интеллекта.

В современных условиях Конвенция о защите прав инвалидов, является основополагающей политической предпосылкой, которая конкретизируется страновыми особенностями [3]. В Кыргызстане с 90-х годов XX в. государством и гражданским сообществом при взаимодействии с международными институтами в лице Фонда «Сорос Кыргызстан», Фонда «Евразия - Центральная Азия - Кыргызстан» (ФЕЦА), Азиатского банка развития, а также с общественными организациями, включая Специальную олимпиаду КР, сделано очень много по внедрению ИО. По данным МОиН КР к 2016 г. в 673 общеобразовательных школах программами ИО были охвачены более 4000 детей школьного возраста. При этом ежегодно количество детей, вовлеченных в процесс ИО, увеличивается на 1-1,5%. Однако в это количество практически не входят школьники с нарушениями интеллекта, обучение которых по прежнему осуществляется в специальных вспомогательных школах (СВШ) и специальных вспомогательных школах-интернатах (СВШИ).

Цель исследования - обобщение социально-исторического опыта инклюзивного образования и спорта школьников с нарушениями ментального здоровья в Кыргызстане.

Достижение цели предполагало решение следующих **задач**: определить социально-исторические условия возникновения и развития идейно-концептуальных основ инклюзии образования; обобщить материалы и дать оценку инклюзии образования в отношении школьников с нарушениями ментального здоровья и инклюзии через спорт.

Методологию исследования составляют системно-деятельностный и историко-логический подходы.

Методы исследования: абстрагирование, анализ и синтез источников; наблюдение, описание, сравнительный анализ.

Научная новизна исследования состоит в получении новых знаний о социально-исторических условиях возникновения и развития идейно-концептуальных основ инклюзии образования, а также об отношении к инклюзии образования школьников с нарушениями ментального здоровья, основными участниками процесса инклюзии.

Теоретическая значимость исследования определяется дополнением учебно-научной дисциплины «Теория адаптивной физической культуры».

Практическая значимость исследования определяется тем, что результаты исследования могут использоваться для оптимизации инклюзии.

Медицинская модель реабилитации ЛОВМЗ, превалирующая в Центральной и Восточной Европе и бывшем Советском Союзе, воспринимает инвалидность как болезнь человека с ограниченными возможностями, как пациента, который нуждается в лечении. Данная модель не может быть принята для людей с умственными нарушениями. Ибо поиск

медицинского исцеления в данном случае это - потеря времени и ресурсов. Среди опрошенных семей, имеющих ЛОВМЗ, на вопрос «Какие виды поддержки требуются?» 23 из 56 респондентов (или 41%) упомянули лекарства. Семьи/опекуны также признали образование как второй важный вид поддержки, необходимый для их ребенка с особыми нуждами – так ответили 10 из 56 респондентов (18%). И на третьем месте по важности оказались реабилитация и психологическая поддержка.

Политические и социально-культурные изменения в обществе привели к следующим изменениям. Во-первых, наряду с государственными учреждениями сформировался частный и общественный секторы предоставления образовательных услуг для ЛОВМЗ. Во-вторых, ИО сделала первые шаги в системе образования, как в дошкольных, так и общеобразовательных школах. Очевидно, что ИО помогает детям с ограниченными возможностями формировать коммуникативные навыки, формирует опыт общения со сверстниками. Для здоровых детей – это понимание гуманности, они уже с детства начинают узнавать, что есть люди с ограниченными возможностями, и что они такие же, как и все, отмечают специалисты [4]. Так, С. Мамбетова, отмечая преимущества ИО утверждает: «Ребенок остается в семье, в той среде, в которой он родился и вырос, ..., что ... является значительным шагом для того, чтобы он был социализирован и адаптирован в обществе... уже заметна положительная динамика внедрения интегрированной системы обучения - возрастает количество детей с ограниченными возможностями здоровья в обычных школах. Ранее эти дети направлялись только в специализированные школы-интернаты, теперь появилась возможность, не отрываясь от семьи, получать образование, развивает преимущества ИО. В 2016 г. в 673 школах программами ИО были охвачены более 4000 школьников, а в дошкольных учреждениях свыше 2268 детей. Ежегодный прирост детей, вовлеченных в процесс ИО увеличивается на 1% -1,5%» [4].

В-третьих, в стране сформировался некий баланс «сочетания» специального и инклюзивного образования. Показательны мнения специалистов, представляющих различные сегменты образования. ИО побуждает реагировать и принимать соответствующие меры и систему подготовки профессиональных кадров, готовых к ИО в условиях школы.

Преподаватель КГУ им. И. Арабаева З. Жапарова считает, что ребенок с ОВМЗ, включенный в ИО, имея возможность обучаться среди своих сверстников с нормальным развитием, будет вовлечен в процесс общения, широкого контактирования. Важно, что МОиН КР поддерживает параллельное развитие инклюзивного образования и специального образования. По мнению С. Мамбетовой, в наших реалиях эти формы нельзя заменить одно другим.

В Западной Европе и США дети, имеющие выраженные формы нарушения, обучаются в условиях специальной школы, где социализация, не ограничиваясь образовательным процессом, дополняется социальной ориентацией в обществе. При этом для детей с незначительными нарушениями создаются условия для обучения в условиях общеобразовательной (массовой) школы. То есть у ребенка с ОВЗ, родителей и членов семей есть выбор между инклюзивным и специальным образованием. Существенным же отличием ИО от модели Европейских стран и США является их отстраненность от ИО.

Обучение школьников с нарушениями интеллекта по-прежнему осуществляется в специальных вспомогательных школах (СВШ) или школах-интернатах (ШИ). По данным НСК КР в 13 специальных учебных заведениях обучаются 1728 детей с умственной отсталостью, при этом ни один из них не включен в ИО. Более того, имеют место различного рода симптомы проблемной ситуации и даже лимитирование ИО со стороны администрации и педагогов в общеобразовательных школах и родителей [5]. Известны истории Вани и Арслана, описанные ОО «Арди» и Kaktus.media, суть которых сводится к тому, что родители и педагоги не хотят, чтобы с их детьми и в их учебных заведениях учились особые дети. И это не смотря на то, что Ваня закончил 2 класса с единственной тройкой, а Арслану с диагнозом аутизм легкой степени, с которым, как пишет Kaktus.media, он прошел бы реабилитацию в школах Европы и США, пришлось покинуть общеобразовательную школу.

Симптомы проблемной ситуации ИО в КР во многом схожи с ситуацией и по РФ [7]. Так, в обеих странах имеет место не только продвижение и достижение ИО, но и противодействие ИО. Обобщая мнение специалистов АРДИ, можно заключить, что в стране ИО продвигается только формально, а в реальности система образования построена так, чтобы всячески препятствовать обучению детей с инвалидностью в массовой школе. Вместо того, чтобы вводить детей в социум, система образования устроена таким образом, чтобы на родителей оказывалось психологическое давление, которое не каждый родитель может выдержать. В итоге родители детей с ОВМЗ начинают искать частную школу или центр.

Выводы. Таким образом, можно заключить следующее:

1. В Кыргызской Республике сосуществуют концепции открытой и закрытой социальной реабилитации людей с ментальными нарушениями. Такая ситуация соответствует социально-культурному уровню, организационно-управленческой системе и ресурсному: кадровому и материально-техническому обеспечению системы образования. При этом концепция закрытой социальной реабилитации традиционно реализуется через систему специальных образовательных учреждений – школ, центров и интернатов. Открытая социальная реабилитация практически реализуется через инклюзию образования и, в частности, инклюзию спорта, которая реализуется Специальной Олимпиадой Кыргызстана.

2. Состояние инклюзии образования, включая инклюзии спорта не поддается однозначной оценке. С одной стороны, отмечается продвижение инклюзии образования как с идейно-теоретических позиций, так и практического продвижения, что отмечается как официальными ведомствами и структурами, так и гражданским сообществом. С другой стороны, имеет место аргументированная точка зрения и негативная оценка инклюзии образования. Во-первых, это характеризует ситуацию с позиции недостаточного обеспечения процесса инклюзии с точки зрения методического и технического обеспечения. Во-вторых, недостаточности материально-финансового обеспечения инклюзии образования. И, в-третьих, социально-культурное или мировоззренческое и эмоциональное неприятие инклюзии образования современной школой и обществом, которое выражается в молчаливом несогласии общеобразовательной «школы» и нежелании родителей и членов семей школьников общеобразовательных школ стремиться к социальному партнерству.

Литература:

1. Колтакова Я.Г. Предпосылки развития системы инклюзивного образования/Известия ВГПУ. Педагогические науки. - № 1(270). – 2016.
2. Nirje Б. Основы логики и нормализации принцип [Текст]/Б. Nirje//Журнал с интеллектуальной и умственной инвалидностью. – 1985. – № 11. – С. 65-68.
3. Конвенция о защите прав человека. *Принята резолюцией 61/106 Генеральной Ассамблеи от 13 декабря 2006 года.* Электронный ресурс. (Дата обращения: 22.07.2018). http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml.
4. Инклюзивное образование в Кыргызстане: первый шаг к адаптации ребенка с ограниченными возможностями. Электронный ресурс. <https://knews.kg/2015/07/20/inklyuzivnoe-obrazovanie-v-kyrgyzstane-pervyy-shag-k-adaptatsii-rebenka-s-ogranichennymi-vozmojnostyami/>. Дата обращения 2018.08.11.
5. Мамбеталиев К.У. Инклюзия в спорте для лиц с нарушениями интеллекта: проблемы и перспективы. ФСК. – Бишкек, 2018. - 42 с.
6. Детям-инвалидам в школе нет места? Электронный ресурс. https://24.kg/obschestvo/37484_detyam-invalid. Дата обращения 2018.08.11.
7. Зиновьева В.И., Берсенев В.М., Ким М.Ю., Радченко О.Е. Развитие идей инклюзии в высшем образовании (российский и мировой опыт) /Вестник Томского Государственного института. - 2010. - № 4 (12). - С. 153-157.

ПРОБЛЕМЫ ЛИЦ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ ПРИ ЗАНЯТИЯХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТОМ

*Петровский С.В., Бородин В.,
Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта, г. Бишкек*

Аннотация. В статье рассматриваются пути социальной и психологической адаптации взрослых ЛОВЗ по зрению, используя понятие «инклюзия» через занятия физической культурой и спортом.

Ключевые слова: незрячие спортсмены, мини-футбол, специальное оборудование и места проведения, нормативная база, правила соревнований IBSA.

ДЕНЕ ТАРБИЯ ЖАНА СПОРТ МЕНЕН АЛЕКТЕНҮҮДӨ ДЕН СОЛУГУНУН МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮ ЧЕКТЕЛГЕН АДАМДАРДЫН КӨЙГӨЙЛӨРҮ

*Петровский С.В., Бородин В.,
Кыргыз мамлекеттик дене-тарбия жана спорт академиясы, Бишкек ш.*

Аннотация. Дене тарбия жана спорт аркылуу «инклюзия» түшүнүгүн колдонуп, көздүн көрүү мүмкүнчүлүгү чектелген чон адамдардын социалдык жана психологиялык адаптацияланышы.

Негизги сөздөр: азиз спортчулар, кичи футбол, атайын шаймандар жана өткөрүүчү жерлер, нормативдик база, Эл аралык сокурлар федерациясынын мелдештеринин эрежелери.

PROBLEMS OF PERSONS WITH DISABILITIES IN PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

*Petrovskiy S.B., Borodin V.,
Kyrgyz state academy of physical culture and sports, Bishkek c.*

Abstract. Social and psychological adaptation of adults with visual disabilities, using the concept of "inclusion" through physical education and sports

Keywords: blind athletes, indoor soccer, special equipment and venues, regulatory framework, IBSA competition rules.

Введение. Среди видов спорта, которыми занимаются тотально слепые спортсмены, есть игра, в которую играют миллионы людей во всем мире. Это - футбол. Как это возможно? Первое, что говорят не только обычные люди, но и профессиональные футболисты: «Да, это настоящий футбол, где надо бороться с соперником и забивать голы в ворота. Футбол с силовой борьбой, столкновениями, футбол, который приносит радость командной победы».

Есть, конечно, и отличия от обычного футбола: поле меньших размеров с ограниченными по краям бортами, ворота чуть больше чем в мини-футболе, специальный «озвученный» мяч, несколько изменены правила, наличие зрячего вратаря. Конечно, действия слепых игроков на поле выглядят поначалу несколько непривычно, но нужно оценить возможности игроков на поле, чем они вооружены, когда играют в футбол. В первую очередь, и, наверное, главное оружие игрока - это слух, развитие в процессе тренировок «чувство» мяча и контроль пространства за счет осязания рук.

Самоотверженность и энтузиазм слепых футболистов, технические приёмы, достойные большого футбола, эмоции - все это дает возможность реализовать себя в новом формате

ощущений незрячего игрока. Мини-футбол - один из перспективнейших видов спорта для инвалидов по зрению.

Мини-футбол для тотально слепых получил широкое развитие в мировом спорте инвалидов и признан паралимпийским видом. По этому виду спорта проводятся регулярные чемпионаты Европы и Мира, крупные международные турниры, в которых принимают участие десятки национальных сборных и клубных команд со всего мира. Кыргызстан делает в мини-футболе только первые шаги, но, благодаря энергичной работе «Кыргызской Федерации Незрячих» для слепых создана команда, которая на протяжении уже 7 месяцев проводит регулярные тренировки по этому виду спорта. Сегодня в Кыргызстане играют в мини-футбол еще не так много спортсменов-инвалидов по зрению, их можно перечислить по именам. Небольшая пока массовость нового вида спорта имеет свои объективные причины: недостаток специальных полей и инвентаря, недостаточные знания правил и методик, отсутствие специалистов в этой области рода деятельности, некоторая сезонная ограниченность.

Рационально начинать занятия по мини-футболу в самом юном возрасте, в специализированных коррекционных школах для детей-инвалидов по зрению. Но самая главная черта этих спортсменов самоотдача на тренировках, упорство: «Все в наших силах!». - говорят они. Надо только верить в себя и настойчиво идти вперед, тогда придет и победа, а нашим игрокам, многие из которых сочетают работу и занятия с другими видами спорта, не занимать упорства и мужества. Вот что говорит о занятиях спортом незрячих МСМК КР Жалалдин Абдувалиев, один из первых спортсменов, вышедших на международную арену: «Хочется посоветовать тренерам: не бойтесь работать с незрячими! Дайте им шанс себя проявить и удивитесь, на что они способны. Надеюсь, нам удастся мотивировать других изменить свою жизнь. Знаю многих, у кого все нормально в физическом плане, но у них инвалидность в голове: ничего не делают, выпивают и жалуются на окружающих. Не считают себя ограниченными. Бывает, собираюсь в кино, а мне говорят: "Ты же не видишь?!". Отвечаю: "Ну и что? Может, мне хочется погулять с девушкой?" Не хочу отделяться от общества. Людям с ограниченными возможностями скажу: никогда не сдавайтесь и ни на кого не надейтесь. Если излишняя опека родителей убивает в вас личность, не бойтесь и скажите им: дайте мне возможность сделать что-то без вашей помощи! Нужно двигаться вперед, надеяться на хорошее и добиваться всего самому".

Целью исследования является вывleчение условий интеграции лиц с ограниченными возможностями в социум.

Задачи исследования. В соответствии с целью перед данной работой были поставлены следующие задачи:

- Определить нормативно-правовую базу, регламентирующую занятия физической культурой и спортом лицами с ограниченными возможностями и подготовку кадров в этой области.
- Выявить условия проведения занятий с лицами с ограниченными возможностями.

Методы исследования. Для решения поставленных задач в работе были использованы следующие методы исследования: теоретический анализ научно методической литературы. На первом этапе проводился анализ литературных источников, обобщен практический опыт, конкретизировались цель, задачи и методы исследования. На втором этапе проводилась систематизация, обобщение литературных источников и формулирование Выводов.

Анализ мирового и отечественного опыта показывает, что физическая культура и спорт являются мощным инструментом социальной реабилитации инвалидов всех категорий. К сожалению, проблема инвалидности - это проблема века. По данным первого за всю историю «Всемирного доклада об инвалидности», выпущенного совместными усилиями Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) и Всемирного банка, в настоящее время в мире насчитывается более одного миллиарда инвалидов, т.е. около 15% населения земного шара имеет какие-либо формы инвалидности [1].

Роль физической культуры и спорта имеет выраженное значение в реабилитации и социально-бытовой адаптации человека с ограниченными возможностями здоровья в социум. Занятия спортом благоприятно действуют на психику инвалидов, мобилизуя их волю, целеустремлённость, увеличивая активность в жизни общества. Систематические занятия спортом в реабилитации инвалидов по зрению являются новой ступенью интеграции для этих людей в повседневную жизнь. Физическая культура и спорт создают условия незрячим людям для освоения точности движений, расширяя свободу ориентировки в пространстве (по звуку, памяти, мышечному ощущению, чувству препятствия и т.п.). Используя разнообразные средства и методы физического воспитания, можно не только способствовать физическому оздоровлению этих людей, но и расширить координационные способности в двигательных навыках, которые будут помогать им и в повседневной жизни. Научные исследования показывают, что занятия физическими упражнениями не противопоказаны при глазных заболеваниях и любой остроте зрения, если правильно подобраны упражнения и дозированы физические нагрузки [1].

Начало физического воспитания слепых в России восходит к 1881 г., когда в России было создано благотворительное общество «Мариинское Попечительство для призрения слепых», а с 1888 г. – «Попечительство Императрицы Марии Александровны о слепых». Создателем и первым председателем Совета Попечительства был известный государственный и общественный деятель России статс-секретарь Константин Карлович Грот (1815-1897) [1].

К.К. Грот одним из первых в России понял значение физического воспитания молодежи вообще и слепых детей в частности. Ещё в 1870 г., за 11 лет до создания Мариинского Попечительства о слепых, он учредил в Петербурге первое в нашей стране врачебно-гимнастическое общество и открыл двухгодичные курсы по подготовке преподавателей гимнастики для гимназий и прогимназий. Это был первый опыт создания в России учебного заведения по подготовке преподавателей физкультуры для гражданского ведомства. Курсы просуществовали всего два года, но этот опыт не пропал даром.

Середина 1950-х годов – период взлёта и расцвета физической культуры в школах-интернатах для слепых детей в СССР. Многие годы Л.Б. Самбикин был членом Совета физкультуры и спорта при Центральном правлении Всесоюзного общества слепых (ВОС) [1].

С момента создания ИБСА велась большая работа по включению спортивных соревнований инвалидов в программу Олимпийских игр. Но лишь к 1985 г., ко II Генеральной Ассамблее ИБСА, была достигнута договорённость с Международным Олимпийским комитетом о том, что МКК может подать заявление о вступлении в Олимпийское движение [1].

В 1988 г. сборная команда СССР, целиком состоявшая из незрячих спортсменов, впервые приняла участие в Паралимпийских играх [1].

Благодаря развитию специальных технологий сегодня люди с проблемами зрения могут вести полноценную, продуктивную жизнь. Наша задача – научить их этому. Мы призываем незрячих опираться на собственные силы, снова поверить в себя и стремиться к полной самостоятельности [3]. «Кыргызская Федерация Незрячих», созданная группой молодых незрячих людей, помогаем другим незрячим жить обычной жизнью, призывает их вести здоровый, активный образ жизни, заниматься спортом и интегрироваться в здоровое общество.

Социальная и психологическая адаптация взрослых ЛОВЗ по зрению, специальные методики по кампусной модели обучения с полным погружением в социальную среду, а также обучение чтению, письму, компьютерным навыкам и бытовому самообслуживанию позволяют эффективно обучить незрячих ребят самостоятельно передвигаться с помощью белой трости и жить более уверенно.

Но давайте обратимся к правовой базе, сопровождающую незрячего человека при занятиях спортом. Выдержки из «Закона Кыргызской Республики о паралимпийском спорте», принятого Жогорку Кенешем Кыргызской Республики 24 ноября 2016 г.:

Статья 4. «Поддержка паралимпийского спорта органами местного самоуправления». К формам поддержки паралимпийского спорта органами местного самоуправления относятся: строительство, реконструкция и ремонт спортивных объектов с учётом требований по беспрепятственному доступу к ним лиц с ограниченными возможностями здоровья.

Глава 2. «Поддержка паралимпийского спорта». Статья 3. «Государственная поддержка паралимпийского спорта»: организация проведения ежегодных чемпионатов Кыргызской Республики по паралимпийским видам спорта, проведение один раз в четыре года Спартакиады по паралимпийским видам спорта; поощрение спонсорства, меценатства и благотворительности, способствующих развитию паралимпийского спорта [2].

На наш взгляд, создание нормативного документа по отдельным направлениям видов спорта призвано укрепить правовую базу для занятий физической культурой и спортом лицам с ограниченными возможностями. Вот пример из приказа Минспорттуризма России от 09.11.2010 N 1194 «Правила вида спорта для слепых». В нем чётко прописаны: оборудование, место проведения соревнований, размеры площадок, правила соревнований, судейская коллегия, правила IBSA по каждому виду спорта. Следует отметить, что требования установлены для мест проведения занятий и соревнований в местах общественного пользования спортивными сооружениями, используя понятие «инклюзия». Немаловажное значение имеет и подготовка кадров, специализирующихся в проведении тренировочного процесса с лицами с ограниченными возможностями. В этом направлении работа уже ведется. На сегодняшний день УМО КГАФКиС разработан государственный образовательный стандарт подготовки бакалавров по направлению «Адаптивная физическая культура». Специалисты по этому направлению появятся через 5 лет.

Также остро стоит вопрос обеспечения мест занятий для лиц с ограниченными возможностями на сегодняшний день. Это двойные двери, не предназначенные для облегченного доступа в спортивный объект, отсутствие пандусов, наличие различных предметов, мешающих проведению занятий и т.д.

Заключение. Организация занятий физической культурой и спортом для лиц с ограниченными возможностями требует постоянного совершенствования нормативно-правовых аспектов, мест занятий и подготовки кадров для расширения возможностей вхождения этих людей в социум.

Литература:

1. Алла Огаркова. Директор Центрального музея им. Б.В. Зимины ВОС. История физического воспитания и спорта незрячих в России. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://s-vestnik.ru/node/349>.
2. Закон Кыргызской Республики о паралимпийском спорте [Электронный ресурс]: Режим доступа: www.president.kg/files/docs/Laws/o_paraolimpiyskom_sporte.PDF.
3. Как незрячий триатлет стал надеждой кыргызского спорта [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://for.kg/news-406025-ru.html>.
4. Правила вида спорта для слепых (Утв. приказом Минспорттуризма России от 09.11.2010 N 1194) [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://sudact.ru/law/pravila-vida-sporta-sport-slepykh-utv-prikazom/>

УДК 796.071.4

БОЛОЧОКТОГУ ДЕНЕ ТАРБИЯ МУГАЛИМДЕРИНИН КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ДИДАКТИКАЛЫК ШАРТТАРЫ

*Сулайманов С.Э.,
К.Тыныстанов ат. Ысык-Көл мамлекеттик университети, Каракол ш.*

Аннотация. Макалада болочок педагогдордун жалпы кесиптик компетенттүүлүгүнүн түрлөрүн калыптандыруунун негизги багыттары ачыкталып берилген. Социалдык жана кесиптик компетенттүүлүктү өнүктүрүүнүн дидактикалык шарттарын чечүү жолдору белгиленген.

Негизги сөздөр: болочок дене тарбия мугалими, компетенттүүлүктүн компоненттери, жалпы кесиптик компетенттүүлүктү калыптандыруу, теориялык даярдык, дидактикалык шарттар.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Сулайманов С.Э.

Ыссык-Кульский государственный университет им.К.Тыныстанова, г.Каракол

Аннотация. В статье раскрываются основные направления формирования видов общепрофессиональной компетентности. Намечены пути решения дидактических условий по развитию социальной и профессиональной компетентности.

Ключевые слова: будущий учитель физической культуры, компоненты компетентности, формирования общепрофессиональной компетентности, теоретическая подготовка, дидактические условия.

DIDACTICS CONDITION FORMATION COMPETENCE FUTURE TEACHER IN PHYSICAL CULTURE

Sulaymanov S.E.,

Isyk-Kul KSU named after K.Tynystanov, Karakol c.

Abstract. In article cut out basic in direction formation condition of general professional competence. To draw up a decision didactics condition on development social and professional competence.

Keywords: future teacher in physical culture, circuit competence, formation in general professional competence, theoretical preparation, didactics condition.

Киришүү. Жогорку кесиптик билим түзүмүн реформалоонун алкагындагы заманбап билим берүүнүн негизги багыты болуп компетенттүү мамилени ишке ашыруу белгиленет. Студенттердин компетенциясынын калыптанышынын негизги шарты болуп алардын билим алуу талаптарынын эсеби жана жогорку канааттануусу белгиленет.

Адамдын компетенттүүлүгүнүн калыптануусунун жүрүшүн уюштурууда ой жүгүртүүнүн мыйзам ченемдүү эсеби (студенттердин чыгармачылык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө чейин) жана ишмердүүлүгү (окуучулардын өзүн алып жүрүүдө, пикир алышууда, ишмердүүлүктө чыгармачылык тажрыйбасынын негизи пайда болгуча) маанилүү аспекти болуп саналат. Билгичтик жана жасай алуучулук түзүмүн сапаттуу өнүктүрүү менен калыптандыруу (компетенттүүлүктүн психологиялык мүнөздөрүнүн бардык бөлүмүнүн мазмунундай) ой жүгүртүүнүн өнүгүүсүнө (эске тутуу, активдүүлүк, креативдүү даярдыгы) жана ишмердүүлүгүнө (контексттик билимди пайдалануу боюнча чыгармачылык билгендиги) гана шартталган. Ой жүгүртүү ошондой эле, интеллектуалдык-ишмердүүлүктөй же ойлонуу ишмердүүлүгүндөй укукта каралуусу белгилүү [1].

Мындай шартта, билим берүү усулунун жана ыкмаларынын ээрчишүүсүнө эффективдүү түзүмдөлүшү маанилүү. Аларды пайдалануу студенттердин

компетенттүүлүгүнүн психологиялык мүнөздөмөлөрүнүн шартталган өнүгүүсү (интеллектуалдык-когнитивдик жана ишмердүүлүк-алып жүрүүчүлүк), өздүк өнүгүүнүн ички мотивациялык негиздеринин болуусу жана дагы кесиптик өздөштүрүү шарттоосу керек [2, 3]. Билим берүү түзүмүнүн баскыч менен калыптануусу үчүн көбүрөөк туура келген усулдарды жана ыкмаларды эсепке алуу жана пайдалануу зарыл, баалуу мамилелердин бекиши, өзүн алып жүрүү жана ишмердүүлүктүн өнүгүүсү, ошондой эле, компетенттүүлүктүн калыптандыруу блогунун мазмундуу аспектисине туура келет. Башкача айтканда, өз алдынчалуулуктун жана ишмердүүлүктүн жемиштүүлүгүнө, билимди жана билгичтикти кабыл алуу баскычына, ошондой эле, баалуулуктун жана максат-шартынын көрсөткүчтөрүнө талап коюуну акырындык менен жогорулатуу аркылуу, өздүктүн когнитивдик, максаттуу-баалуулуктагы жана ишмердүүлүктөгү өтүлүүчү чөйрөлөрдүн өнүгүүсүнүн мыйзам ченемдүүлүгүнө таянуу кажет.

Ишмердүүлүктүн өнүгүүсүн анын кыйынчылыктарын жоюу, өз алдынчалуулугунун, демилгелүүлүгүнүн, баскычтарын жогорулатуудагыдай ишке ашырса болот. Гумандуулук-баалуулук мамилелерин, ага негизделген сабак өтүүнүн шарттарын жана ишмердүүлүктү калыптандыруу баалуулукту кабыл алуу жана синирүү процесстери аркылуу жөнгө салынат. Мунун арты менен, компетенттүүлүктү калыпка салуу үчүн эффективдүү деп, ишмердүүлүктүн немоникалык ыкмаларын, чыйратуучу билим берүүнүн усулдарын жана ыкмаларын, эмоциялык таасирленүү ыкмаларын, түшүндүрүү жана ортого салып пикирлешүү ыкмаларын ж.б. эсептесе болот [2].

Ар түрдүү өздүк мүнөздөрдүн, сапаттардын (ой жүгүртүү, эске тутуу, ишмердүүлүк, кызыгуу, баалуулук ж.б.у.с.) өнүгүүсүнүн мыйзам ченемдүүлүгү компетенттүүлүктүн ар бир түрүнүн калыптануусунун чегинде таркатылуучу кийинки үлгү болуп кайталоого пайдаланылуучу ар түрдүү усулдардын жан аыкмалардын (о.э. билим берүүнү уюштуруунун формаларына ылайык) түз таасирин төмөнкүлөр шарттайт.

1.Маалыматты (лекцияны) эстеп калууга, окутууну (семинар) тайпаларга бөлүүгө жана классификациялоого түз багыттоо – кийинки иштин когнитивдүү негизин калыптандыруу.

2.Маалыматтардын аксиологиялык мазмунун түшүндүрүү, ой бөлүшүп жаткан баалуулуктарга, социалдык-кесиптик ролуна ж.б.у.с. (лекция-пикирлешүү) социалдык маанилүүлүгүнө ишендирүү.

3.Маалыматка болгон индивидуалдуу – өздүк мамилени ортого салуу, ой бөлүшүү, турмуштук тажрыйбанын социалдык-кесиптик таасирлешүү (семинар) менен байланышкан эски иликтөөчүлүк ыкмасын пайдалануунун ички маанилүүлүгүнө ишенүү.

4.Студенттин турмуштук тажрыйбасынан, Интернеттен, адабияттардан (үйдөгү өз алдынча иш) ишмердүүлүгүн, социалдык-кесиптик мамилешүүнүн үлгүлөрүн тандоо.

5.Жагдайлардын баасы жана иликтелиши, ылайыкталган маалыматтын изделүүсү жана иштелип чыгышы менен байланышкан кырдаалдуу, көйгөйлүү тапшырмаларды талдоо, маалыматтарды топтоштуруу жана жыйынтык чечимдерди калыпка салуу (семинар).

6.Турмуш тажрыйбасынан чыгарылган жыйынтыкты чыйралтуучу окшоштугун издөө тапшырмасын аткаруу (семинар, үйдө өз алдынча иштөө).

7.Кырдаалды өзгөртүү үчүн ыкмаларды тандоого байланышкан кырдаалдык-көйгөйлүү тапшырмаларды чечмелөө, тренингдердеги ишмердүүлүктү жана эффективдүү өтүүнүн стратегиясын тизмелөө.

8.Иштелип чыккан жекече стратегияларды ортого салуу, талашып-тартышуу, (диспут, дискуссия) «кесиптик салгылаш» формаларында ой бөлүшүү (семинар). 5, 6, 8 бөлүмдөрдү

аткарууну уюштуруу кабыл алууга, түшүнүүгө, ой бөлүшүүгө туура келген теориялык маалыматтын жана сабактардын тартибинин, окуу планынан көз каранды болгон өзүнчө семинардык сабактарды жүргүзүү.

9.Социалдык таасирлешүү кесиптик, кызматтык кырдаалдарын имитациясы менен байланышкан ролдук же ишмердик оюндарды уюштуруу (семинар).

10.Ишмердүүлүктү көзөмөлдөөгө жана аткарууну калыптоого байланышкан кырдаалдык-көйгөйлүү тапшырмаларды чечүү.

11.Маалыматтын кийинки блогуна өтүү алдында материалдарга кайрылуу, кайталоо, бекемдөө, мазмундуу таянычтарды түзүү. Дисциплина аралык интеграциянын айланасына кирген ар түрдүү окуу дисциплиналар боюнча теориялык маалыматтын чоң блогун окуп бүткөндөн кийин, анын кабыл алышы үчүн студенттердин долбоорлук ишмердиги уюштурулат. Контексттик долбоорлорду иштеп чыгуу жана аудиторияга сунуштоо сабактын ичиндеги, сабактар аралык түзүмдөлүшүн, конструктивдүү сабак өтүүнүн жана ишмердиктин баалуулук-шарттоочу негиздерин жөндөйт.

12.Реалдуу тажрыйбалык ишмердүүлүктөгү сиңирип алган жана калыптанган билгичтикти жайылтууну пайдалануу.

Компетенттүүлүктүн калыптангандыгы адамдын ылайыкташкан ишмердүүлүгүнө даярдыгы жөнүндө күбөлөндүрөт. Кээ бир түшүнүктө кандайдыр бир ишмердүүлүккө даяр болгондук ал ишмердүүлүктү аткарууга макулдук берүүнү, ошондой эле, анын астында ишмердүүлүк эффективдүү аткарылышы мүмкүн деген абалды түшүнтөт. Мындай абал теориялык даярдыктын чегинде калыптанган талаптагыдай билимдин жыйындысында, тажрыйбалык даярдыктын жүрүшүндө жана адамдын моралдык-эрктик менен мотивациялык чөйрөлөрүнүн акыл-эстүүлүгүн камтыган ишмердүүлүктөгү тажрыйбада жана билгичтикте, моралдык-психологиялык даярдыктын же тарбиялоонун таасирленүүсү астында болот [3].

Теориялык даярдыктын мазмуну эки аспектини камтыйт: эмнени окутат (маалыматтык мазмун) жана кабыл алынган билимдин жана теориялык билгичтиктин түзүмдүүлүгүн, бекемдигин, толуктугун ж.б.у.с. кандай жол менен камсыздайт. Кесиптик даярдыктын маанилүү каражаттарынын бири болуп (жана бүт билим берүү) окутуу сабактарында чагылдырылган билимдин маалыматтык мазмуну эсептелет [4].

Окуу тартибинин мазмуну белгилүү болгондой эле, ылайыкталган интеллектуалдык жана тажрыйбалык билгичтикти өнүктүрө туруучу катары пайдалануунун жүрүшүндө калыптанган теориялык билимдин өзүнүн базасын чагылдырат. Ушул эле билим, тажрыйба топтоо жана ыктуулуктун өнүгүүсү, социалдык-кесиптик ишмердүүлүктүн белгилүү бир түрлөрүндө ишке ашат. Билим (кабылданган жана акылга сыйган маалымат) ири көндүрүү аракетинде дагы, тарбиялык таасир берүүчү шыгына дагы (адамдын социалдык жана кесиптик байкалаарлык мүнөздөгү сапаттарын өнүктүрүү) ээ болот [5].

Билимдин маалыматтык мазмуну социалдык жана кесиптик компоненттердин компетенттүүлүгүнүн мазмунуна ылайыкташкан жана конкреттүү компетенцияларды өнүктүрүүнүн базалык когнитивдүү негиздери болуп илимий сабаттуулук чөйрөлөрүнүн түрүндө көрсөтүлгөн. Биринчиден – сабактардын көрсөткүчүндө атаандашууну калыптандыруу мүмкүн эмес, экинчиден – окутуу мерчемдери тез-тезден алмашып тургандыктан билим берүү жана окутуу мерчемдерине, адистешкен программаларга бул мазмун катары тастыкталган эмес. Илимий чөйрөдөгү биздин берген окутуу программалар өзгөргөн учурда маалыматтын бөлөк түрдөгү топтомун бөлүүгө уруксат берет, ошонун ичинде программалардын актуалдуу адекваттуулугу студенттердин өз алдынча иштеринин

мазмунун жана көлөмүнүн ийкемдүү өзгөрүүсүнүн эсебинен жетишет. Билим берүү программаларынын прогностикалык адекваттуулук факультативдик курстардын жана элективдүү тандоо түрдүүлүктү жана ийкемдүүлүктү камсыздайт, аны менен бирге эле, студенттердин теориялык даярдыгынын окуудан сырткаркы формаларынын ар түрдүүлүгүн: өз алдынча иштеринин чегинде гана эмес, кафедралык студенттик илимий ийримдердин уюштурулган формаларында, мастер-класстарда, тренингдерде, кеңешмелерде ж.б. жүзөгө ашырылат [6].

Төмөнкү таблицада болочок дене тарбия мугалимдеринин теориялык даярдыктын маалыматтык дидактикалык мазмуну келтирилди.

Теориялык даярдыктын дидактикалык мазмуну

Өнүктүрүү объекти	Илимий чөйрө
<i>Адистик компетенттүүлүк</i>	
Саясий жана социалдык-экономикалык	Саясат таануу, социалдык-экономикалык жана жарандык укук чөйрөдөгү сабаттуулук
Социалдык-иреттүү	Адамдар аралык этика, психология, маданият таануу, педагогика чөйрөлөрүндөгү сабаттуулук
Саясий-маданияттуу	Маданият таануу, тил илими, чет тилдер жана тарых чөйрөлөрүндөгү сабаттуулук
Маалыматтык-куралдуу	Компьютердик илимдер, информатика, маалымат техникалык чөйрөлөрүндөгү сабаттуулук
Өз алдынча - өздүк	Жалпы психология, өздүк психология, акмеология, физиология чөйрөлөрүндөгү сабаттуулук
<i>Кесиптик компетенттүүлүк</i>	
Жалпы кесиптик	Философиялык, маданият-таануучулук, социалдык-экономикалык, тарыхый, табигый илимий чөйрөлөрүндөгү сабаттуулук
Жалпы илимдик	
Изилдөөчүлүк	Илимий изилдөөлөрдү усулдаштыруу, маалымат, анын ичинде ар кандай маалымат булактары менен иштөө чөйрөлөрүндөгү сабаттуулук
А) Жалпы бутакташуу-түзүүчүлүк: Жалпы теориялык	Тарыхый жана философиялык билим берүү, түзүүчүлүк ишмердүүлүктөгү укуктук негиздер, түзүүчүлүк түзүмдү башкаруу, педагогикалык ишмердүүлүкөгү негиздер, педагогикалык ишмердүүлүктөгү табигый-илимий негиздер чөйрөлөрүндөгү сабаттуулук
Жалпы педагогикалык	Теориялык окутуу: принциптер, мыйзам ченемдүүлүктөр, максаттар, мазмундар; окутуунун усулдары: принциптер, мыйзам ченемдүүлүктөр, максаттар, мазмундар; тарбиялоонун усулдары: түзүүчүлүк мамилелер жана технологиялар чөйрөлөрүндөгү сабаттуулук
Жалпы психологиялык	Педагогикалык ишмердүүлүктүн психологиялык негиздери: жаш-курактык психология, психологиялык ишмердүүлүк, коомдун психологиясы чөйрөлөрүндөгү сабаттуулук
Б) Дене тарбия-спорттук: Жалпы теориялык	Дене тарбия жана спорттун (ДТЖС) тарыхы жана социологиясы, бир багыттуу экономика жана менеджмент, ДТЖС ишмердүүлүгүнүн табигый-илимий негиздери чөйрөлөрүндөгү сабаттуулук
Кесиптик-багыттуу	ДТЖС теориясы, бул ишмердүүлүктүн мазмуну жана түрлөрү, спорттук машыгуунун дене кыймылын тарбиялоонун илимий-усулдук негиздери, дене кыймылын тарбиялоонун жана спорттук даярдыктын педагогикалык жана психологиялык негиздери чөйрөлөрүндөгү сабаттуулук

Адистешкен - педагогикалык	ДТЖС даярдык жүрүштөрүн уюштуруу негиздеринин технологиялык жана усулдук теориялары, ДТЖС ишмердүүлүктүн теориялык негиздери, анын чөйрөсүндөгү педагогикалык ишмердүүлүктүн аксиологиялык негиздери, спорттук этика, ДТЖС ишмердүүлүгүндөгү технология, машыгуулар, бул багыттагы тарбиялоо ишмердүүлүгүнүн психология-педагогикалык негиздери, ДТЖС машыгуулардын сапатына баа берүүгө жалпы жана адистешкен мамилелешүү чөйрөлөрүндөгү сабаттуулук
Көзөмөлдөө-башкаруучулук	ДТЖС кыймылын уюштуруунун түзүмүнүн түзүмдүк теориясы, башкаруу теориясы, эмгекти илимий уюштуруу, социалдык көрүнүш жана экономика тармак катары ДТЖС, дене тарбия-спорттук ишмердүүлүктүн уюштуруучулук формалары, ДТЖС аракеттерин уюштуруучулук, материалдык-техникалык финансылык негиздери, ДТЖС мекемелеринин каражатын жана кызматчыларын башкаруу негиздери, ДТЖС кызмат көрсөтүүдө алга жылуусу, эмгекке стимул берүү негиздери, баанын коюлушу чөйрөлөрүндөгү сабаттуулук

Жогоруда айтылгандай эле, сабак өтүү жана белгилүү бир окутуу тартибин изилдөөнү уюштурууда, биз К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинде студенттерди жалпы кесиптик компетенттүүлүктү калыптандыруу иш-чараларын көп жылдардан бери ишке ашырып келе жатабыз.

Адабияттар:

- 1.Виленский М.Я., Шабалина О.Л. Общая педагогическая подготовка учителя физической культуры: сущность, содержание, структура // Культура физической и здоровье, 2005. - № 2.
- 2.Ашмарин Б.А. Теория и методика педагогических исследований в физическом воспитании: Пособие для студ., аспирант., преподават. инст-в физкультуры. – М.: ФиС, 1998. – 223 с.
- 3.Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании//Материалы методол. Семинара «Россия в Болонском процессе: проблемы, задачи, перспективы». - М., 2004.
- 4.Антонова Л.Н., Шульга Т.И., Эрдыкеева К.Г. Психологические основания реализации здоровьесберегающих технологий в образовательных учреждениях. – М.: Изд-во МГОУ, 2004.
- 5.Бальсевич В.К. Научное обоснование инновационных преобразований в сфере физической культуры и спорта // Теория и практика физической культуры, 2001. - № 1. - С. 10-16.
- 6.Мааткеримов Н.О., Сулайманов С.Э. Педагогические аспекты профессионально-прикладной физической подготовки студентов // Вестник ИГУ, 2015. - № 39. - 180-184 с.

УДК: 378.2(575.2)(04)

БОЛОЧОК МУГАЛИМДЕРДИ “МАНАС” ЭПОСУ АРКЫЛУУ ОКУУЧУЛАРДЫ АТУУЛДУККА ТАРБИЯЛООГО БАГЫТТОО

Сулайманова Р. Т., п.и.к., доцент, Таалайбек кызы А.,
Ж. Баласагын ат. КУУ, Бишкек ш.

Аннотация. Макалада бүгүнкү күндүн талабына жооп берген атуулдарды тарбиялоодогу “Манас” эпосунун ордун жана мазмунун аныктоо менен, аларды педагогикалык багыттагы студенттерди тарбиялоо ишине даярдоого карата пайдалануунун иштиктүү жолдорун жана ыкмаларын иштеп чыгуу тууралуу айтылды. Ага ылайык «атуул», «атуулдукка тарбиялоо» түшүнүгүнө талдоо жүргүзүлүп, аныктамалары такталды. “Манас”

эпосундагы бүгүнкү күндүн атуулун калыптандыруу максатына ылайык келген идеяларга мүнөздөмө берилди.

Негизги сөздөр: атуул; атуулдукка тарбиялоо; “Манас” эпосу; болочок мугалим; даярдоо.

ОРИЕНТАЦИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НА ГРАЖДАНСКОЕ ВОСПИТАНИЕ УЧАЩИХСЯ ЧЕРЕЗ ЭПОС “МАНАС”

**Сулайманова Р. Т., Таалайбек кызы А.,
КНУ им. Ж. Баласагына, г. Бишкек**

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы гражданского воспитания в эпосе “Манас” с точки зрения современных требований для выработки действенных способов и методов их использования в педагогической работе со студентами. Представлены результаты анализа и уточнены определения понятий “гражданин”, “патриотическое воспитание”.

Ключевые слова: гражданин; патриотическое воспитание; эпос “Манас”; будущий учитель.

ORIENTATION OF FUTURE TEACHERS TO THE CIVIC EDUCATION OF STUDENTS THROUGH THE EPIC "MANAS"

**Sulaimanova R.T., Taalaibek kzy A.,
Kyrgyz national university named after J. Balasagyn, Bishkek c.**

Abstract. The article discussed the definition of the place and content of the epic “Manas” in the education of citizens who meet modern requirements, and the development of effective ways and methods of their use to prepare students of pedagogical orientation for educational work. In accordance with this, the definitions of the concepts of “citizen” and “patriotic education” were analyzed and clarified. In the epic “Manas”, the ideas corresponding to the goals of the formation of a modern state were described.

Keywords: citizen; patriotic education; epic “Manas”; future teacher; training

Киришүү. Кыргызстандын эгемендүү, көз карандысыз, өз алдынча мамлекет болуп өнүгүшү, андагы жашап жаткан ар бир адамды коомдун мүчөсү жана мамлекеттин атуулу катары калыптандыруу керек экендигин талап кылат.

Учурдагы социалдык жана экономикалык туруксуздук дагы инсандын атуулдук парасатын калыптандыруунун ролун жогорулатып жатат, анткени так ошол атуулдук, жарандык өзгөчөлүктөр өсүп келе жаткан адамды коомго пайдалуу ишмердүүлүккө багыттап жана жүрүш-турушун өзгөртөт. Мына ошондуктан, азыркы мектеп окуучуларына билим жана тарбия берүү иштеринин негизги милдети болуп улуттук жана атуулдук ар-намысты коргогон, коомдун кызыкчылыгы үчүн кам көргөн, активдүү, чыгармачыл инсанды калыптандыруу эсептелинет.

Бул жоболор Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» мыйзамында (1993-ж, 2003-ж), 2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясында (2018), Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чыңдоо концепциясында (2019) камтылган. Ошондой эле “Кыргыз Республикасынын окуучуларын тарбиялоо концепциясы” (2002-ж), “Жаш муундарды рухий-адептик жана патриоттук жактан тарбиялоо концепциясынын” (2013), “Кыргыз Республикасында 2021-2030-жылдарда мектеп окуучуларын жана жаштарды тарбиялоо концепциясынын” (долбоор, 2021) иштелип чыгышы дагы биз багыт алган илимий иштин актуалдуулугун айгинелеп

турат. Кыргыз Республикасынын Президенти С.Н. Жапаровдун 2021-жылдын 29-январындагы “Инсандын руханий-адепахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы” тууралуу Жарлыгында да мекенчилдик сезими күчтүү, адеп-ахлактуу, улуттук баалуулуктар менен дүйнөлүк жетишкендиктерди айкалыштыра алган инсанды калыптандыруу өлкөдөгү биринчи кезектеги маселелерден экендиги белгиленген. Андыктан, учурдагы атуулдукка тарбиялоо маселесин улуттук маданий дөөлөттөрдүн мазмунунда сакталган атуулдук идеялардын негизинде изилдөө өткөн менен бүгүнкүнүн, улуттук өзгөчөлүк менен азыркы демократиялык талаптардын, мектеп менен турмуштун байланышын тереңдетүүгө, окуучу жаштардын идеялык-саясий жана маданий деңгээлин жогорулатууга өбөлгө түзүп жана аларды коомдук турмушка даярдоонун бирден бир ачык-айкын жолу болуп саналат.

Аталган шарттар педагогикалык багытта даярдалып жаткан студенттерди улуттук нарк-дөөлөттөрдүн туу чокусу болгон «Манас» эпосу аркылуу окуучуларды атуулдукка тарбиялоо ишине даярдоо маселесине токтолууга түрткү болду.

Изилдөөнүн материалы жана методологиясы. Атуулдукту таануу маселеси негизинен көп илим тармактарынын кызыкчылыгын өзүнө бурган. Атайын педагогикалык адабияттарды изилдөө атуулдукка тарбиялоо маселеси педагогикалык ойлордун өнүгүшүнүн ар кайсы этаптарындагы көрүнүктүү педагогдордун (Г.Кершенштейнер, К.Д.Ушинский, А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинский ж.б.) эмгектеринде чагылдырылгандыгын көрсөттү.

Илимий-педагогикалык эмгектердин ичинде окуучуларды граждандуулукка тарбиялоо маселесине түздөн-түз байланышкан атайын изилдөө иштери дагы бар. Бул боюнча коомду демократиялаштыруу шарттарында окуучуларды граждандуулукка тарбиялоо маселесинин ар кыл аспектилерине кайрылган Т.Н.Амбромян, А.С.Бык, А.Быстрицкий, Н.И.Васильев, А.С.Гаязов, В.И.Волжина, Е.Ф.Ивашкевич, В.В.Мартынова, А.К.Нурғалиева, И.Л.Судаковалардын илимий изилдөөлөрү белгилүү. Аларда жаштарды граждандыкка тарбиялоонун мазмуну ачылып, аны уюштуруунун жалпы методдору, жолдору жана формалары каралат.

Инсанды атуулдукка тарбиялоо маселесине кайрылган изилдөөлөрдүн ичинен Кыргыз Республикасынын окумуштуулары тарабынан аткарылган иштерди да белгилеп кетүү керек. Жаштардын атуулдук жактан калыптануусунун улуттук маданий жагдайларына арналган С.Байгазиевдин эмгектери [1; 2] өзгөчө бөлүп кароого арзыйт.

Кыргызстандагы жалпы педагогика илимий тармагы боюнча “Манас” эпосу аркылуу атуулдукка тарбиялоо ишине түздөн-түз кайрылган окумуштуулар катары Р.Т. Сулайманованын “Кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгындагы атуулдукка тарбиялоо маселелеринин чагылдырылышы жана алардын педагогикалык тажрыйбалардан алган орду” [3], Г.А. Абдымомунованын ““Манас” эпосунун негизинде жаштарды атуулдукка тарбиялоо”, Ж.Т. Каденованын “«Манас» эпосунда бала Манастын инсан, патриот катары калыптанышында элдик тарбия салттарынын ролу” аттуу диссертациялык иштерин белгилөө менен аталган эмгектерди болочок мугалимдерди мектепте окуучуларды атуулдукка тарбиялоо ишине даярдоого карата методологиялык негиз катары алууга мүмкүнчүлүк түзөт.

«Атуул» түшүнүгү көпчүлүк элдин кеңири пайдалануусуна ээ болуп келгендигине карабастан, анын түпкү маанисинин илимий аныктамасын бир дагы сөздүктөн кездештире албадык. Ошондой болгону менен анын маанисин түшүнүү анчалык кыйынчылыкты туудурбайт деген ойдобуз. Биздин чечмелөөбүздө «атуул» түшүнүгү «ата» жана «уул» деген эки сөздөн түзүлгөн, б.а. «атанын уулу» деген маанини берет. «Ата» деген сөздү жалаң эле бизди бул дүйнөгө жаратып, багып өстүргөн деген тар мааниде гана эмес анын туулган жер, Ата-Мекен деген түшүнүктөр менен да тыгыз байланышта кароо керек. Анткени ата-бабаларыбыз эли-жерин коргоп, Мекен үчүн кызмат кылган эр-азаматтарына «атанын баласы», «элдин уулу» деген бийик жана ыйык наамды сыймыктануу менен ыйгарышкан. Мына ушул нуктан алып караганда «атуул» түшүнүгүн жарандык тарбиянын бирден бир өзөгү болгон «патриотизм» түшүнүгүнүн котормосу катары алуу туура деген жыйынтык чыгарууга негиз бар. Себеби жаран болуу үчүн эң биринчиден патриот, мекенчил инсан болуу керек. Ошондо гана жаран өз өлкөсүнүн көздүн карегиндей сакталышына камылга

көрүп, анда жашап жаткан элдерди сүйүп, ал өлкөнүн мыйзамдарын сыйлап, өз укук жана милдеттерин туура аткарган инсан боло алат. Атуулдук сезими аны жаман адаттардан тышкары болуп өз өлкөсүнүн, мейли анын туулуп өскөн Мекени болбосо да, анда жашап жаткан соң, аны кадырлоого, өзүнүн туура жүрүш-турушу, келечекке болгон таза умтулуусу менен алдыга сүрөөгө дымак берип, өлкө алдында өзүнүн бийик жоопкерчилик сезимин арттырууга көмөкчү болот.

Атуул – социалдык-педагогикалык феномен катары адамды өзүнүн жашап жаткан өлкөсүнүн жарандарынын санына кошуу жана ошол өлкөдөгү бардык укук жана милдеттерге ээ болуу менен бирге мекендин тагдыры үчүн жоопкерчиликти да моюнга алуу деген маанини берет.

Бүгүнкү Кыргызстан өз улуттук эгемендүүлүгүн алган өлкө. Аны сактап калуу үчүн патриоттуулук, мыйзамды сыйлоочулук, эмгекчилдик, демилгечилдик, өз ишине жоопкерчиликтик, айткан сөзүң менен ишиндин биримдиги керек. Өлкөдө жашап жаткан элдер менен достукта болуп, аларды жектебестен, тескерисинче, Кыргызстан алардын туулган жери экендигин жүрөгүнө уялатып, анын өнүгүшү, гүлдөшү үчүн чогуу аракет көрүп, шыктандырып, колунан жетелеп, алдыга сүрөш керек. Мына ушул маселелердин бардыгы бүгүнкү күндө жаш муундарыбыздагы атуулдук сезимдерди ойготуп, аларга атуулдук тарбия керек деген зарылдыкты туудурат. Мындай зарылдыкарды чечүүдө алгач атуулдукка тарбиялоонун так аныкталган мазмуну жана милдеттери көрсөтүлүшү керек.

Жаш муундарды атуулдукка тарбиялоо маселесин иликтеген изилдөөлөргө талдоо жүргүзүүнүн натыйжасында, бүгүнкү күндөгү атуулдукка тарбиялоо саясий-идеялык, укуктук жана адеп-ахлактык тарбиялардын кесилишинде турат жана аталган тарбиялык иштердин көрсөткүчү болуп эсептелет деген тыянакка алып келет. Өсүп келе жаткан муунду атуулдукка тарбиялоонун мазмуну өз өлкөсүнүн алдындагы милдеттерин жана укуктарын туура түшүнгөн, мекенди сүйүп, улуттун кызыкчылыгын өз кызыкчылыгынан жогору коюу сезиминде, өз мамлекетинин коопсуздугу үчүн күрөшүп, анын гүлдөп өсүшүнө салым кошо ала турган адамды тарбиялоо менен шартталат.

Атуулдукка тарбиялоо маселеси кыргыз элинин турмушунда кандай каралгандыгына токтолуу изилдөө ишинин негизги милдеттеринин бири. Тарых барактары кыргыз калкынын байыртадан эле Ата-Журтун кас душмандарынан коргоп, ак кызмат кылган чыныгы атуул, патриот, башка элдер менен достук мамиледе жашаган улуттар аралык баарлашуу маданияты калыптанган эл экендигинен кабар берет. Буга мисал катары элибиздин тээ байыркы Манас атабыздын доорундагы Мекенди, эл-жерди коргоо максатында Чоң казатка аттанышы сыяктуу айтылып келген бир катар маанилүү окуялар, эл-жерин коргогон каармандык, алардын эркин турмушу үчүн күрөшкөн, даанышандыгы менен элине Бакай атадай көсөм болгон адамдарыбыздын өтө арбын чыгышы да жогорку оюбузду дагы бир ирет далилдейт. Балким мына ушул себептерден улам республикабыздын айрым кыргыз этнопедагогикасына, кыргыз тил жана адабият илимине ири салымдарын кошуп жаткан практик-мугалимдери, окумуштуулары өз эмгектеринде «атуул» түшүнүгүн көбүнчө колдонуп жүрбөсүн деген ой келет. Оюбуздун далилдүү болуш үчүн төмөнкү мисалдарга кайрылсак. Мисалы, Б.Исаковдун эмгектеринде бул сөз абдан көп кездешет. Мына ошолордун ичинен «Манас сабагы» деген 3-11-класстар үчүн жазылган окуу китебиндеги: «Манас» элдик педагогиканын уютундусу. Андан сүзүп алып, таалим – тарбия алуу – ар бир атуулдун милдети» [4, 591-б.] жана ошондой эле С.Байгазиевдин «Атуул жана Ата Журт» деген эмгеги жана анын «Улуу «Манас» урпактарыбыздын дил жана тил бешиги» деген эмгегиндеги: «Манас» боюнча ойнолгон спектаклдердин айрым күчтүү, таасирдүү эпизоддорун билим берүү мүдөөсү үчүн пластинкага айлантып, көбөйтүп чыгарып мектепке, жогорку окуу жайларына тартууланбагандыгы да биздин чоң кемчилигибиз, атуулдук ыкшоолугубуз» [1, 60-б.] сыяктуу мисалдар, аталган окумуштуулардын эмгектеринде арбын колдонулат.

Атуулдук тарбия өлкөдөгү бардык атуулдарды бириктирген улуттук идеяга негизделиши керек. Бул идея – Манастын 7 осуяты десек жаңылыштык болбойт деп

эсептейбиз. 7 осуят жаштарды тарбиялоо ишинде идеологиялык негиз болуу менен атуулдук тарбиянын милдеттерин ишке ашырууга түздөн-түз өбөлгө болот. Мына ушундай ойлордун негизинде бүгүнкү күндөгү атуулдукка тарбиялоого төмөнкүдөй аныктама берүү ылайык:

Атуулдукка тарбиялоо – улуттук идеяга негизделген, патриоттулукту жана өз Ата-Мекенин коргоого даяр турууну башкы көрсөткүч катары кабыл алган, улуттар аралык карым-катнаш маданиятын, адамгерчиликти, демократиялуулукту, адептүүлүктү жана укуктук аң-сезимди калыптандырууга багытталган бирдиктүү таалим-тарбия иштерин өз ичине камтыган бүтүмдүү педагогикалык процесс.

«Манас» эпосунда атуулдук билим-тарбия берүүнүн дагы бардык жагдайлары камтылгандыгын аныктоого болот. Аларды биз төмөндөгүлөр сыяктуу көп мисалдардан көрө алабыз.

Биздин элде адатта ар бир адам үчүн туулуп өскөн эли-жери нагыз атуулдуктун жана ар-намыстуулуктун соолбос булагы болгон. Кыргыз баласы эзелтен эле; «Элим үчүн жаным курман» - деп бекерине айткан эмес да. Эненин сүтүн актоо баланын мойнундагы парз сыяктуу, элге ак кызмат кылуу, Ата Мекенин коргоо дагы ар бир атуулун айныгыс милдети. Бул болсо биздин «Манас» баштаган маданий дөөлөттөрүбүздүн дээрлик бардыгында эле чагылдырылат. Манасты жана анын чоролорун эл-жер үчүн ажалдан кайра тарттырбай алга сүрөгөн улуу күч да ушул болгон.

«Жоого намыс бергиче,
Ажалым жетсе өлөйүн.
Кырк үйлүү кыргыз журт үчүн,
Курман болуп кетейин» [5, 88-б.]

- деп, алар Ата-Журттун ар-намысы үчүн кара башын канжыга сайып коюшкан.

Өткөн мезгилдин өзгөчөлүнөн улам бүгүнкү Кыргызстан көп улуттуу мамлекет болуп калыптанды. Эгер ушул улуттардын рухий потенциалы толук ачыла турган ынтымак-ырашкер, ак ниет алака-мамилени жана жигердүү кызматташтыкты камсыз кылууга жетишсек, бардык улуттардын энергиясын Кыргызстандын өсүп-өнүгүшүнө багыттай алсак, анда биздин да келечегибиз кең болот. Ал эми «Манас» эпосундагы кыргыз элинин меймандостук салты, Манастын «Иран дүйнөсүнөн» чыккан тажик кызы Санирабигага үйлөнүшү, чыгармадагы кандын кызы Каныкейдин Манастын кырк чоросуна өзүнүн кырк курдаш кызын алып берип, ак нике кыйдырып, отуз күн оюн-тамаша болгону; Айкөлдүн Алмамбет менен болгон достугу; атүгүл Манастын айтылуу кырк чоросу да жалаң гана кыргыздагы турбай, ар түрдүү калктардан чогулгандыгы, кыргыз эли кырк уруу тайпадан куралган улуу журт экендигин эске салат. Муну Айкөлдүн «Кулаалы таптап куш кылдым, курама жыйып журт кылдым» деп айтканы да айдан ачык айгинелеп, ата-бабаларыбыз байыртадан эле эл достугун, улуттар аралык ынтымактын болушун колдогондугун көрсөтөт.

Адамгерчилик, адамды сүйүү, анын бактысы жөнүндөгү кыялданууларды эң эле байыркы элдик оозеки чыгармачылыктарынан жолуктурабыз. Уюткубуз болгон «Манас» эпосунда да бул өзөктүү идеялардын бири. Кандай кызыл кыргын, кара сүргүн кармаш болбосун, Манас жеңилген жоосунда эч кордук көрсөтпөйт. Бул кылыгы баатырдын өзүнө жакшылык алып келбесе да, ал адамдык сапатынан жанбайт. Анын мындай кылыгы кыргыз элиндеги айкөлдүк менен кечиримдүүлүк, сабырдуулук сапаттарынын түптөлгөндүгүн айгинелейт. Ал жоонун туткунга түшкөн жоокерлерин кое берет же кааласа аларды аттап, тондоп, үйлөп жайлап, бооруна тарып алып калат:

«Алсыз келген чорого:
«Аркар аяк, жез билек,
Ат күлүгүн мингизди.
Тонсуз келген чорого
Тон мыктысын кийгизди.

Катынсыз келген чорого
Оймок ооз, бото көз
Зайыптуу кылды зор Манас» [6, 74-б.].

Мындан биз кыргыз элине мүнөздүү адамдык бийик сапат – мартчылыкты көрөбүз.
Эпосто:

«Казан асып, кар салып,
Катын алып, үй тигип,
Аспап алып, ат минип,
Адам болуп турган соң
Жолун күткүн бабандын» - дейт Манас.

Анткени ата-бабалардын арбагын сыйлаганың, ата салтын жолдогонуң- элиндин өткөн тарыхын, рухий мурасын сыйлаганың, урпактын, улуттун камын көргөнүң. Мына ушундай бийик адамгерчилик негизге таянгандыгы үчүн Манастын Кошойдой кеменгер, Бакайдай даанышман наасатчылары ж.б. курчап турган адамдар менен мамилеси бекем да, таттуу да.

Укуктук жана демократиялык системага өтүп жаткан мезгилде, эгерде Кыргызстанда демократия төмөнтөн, калайык калк турмушунун түпкүрөн чыккан элдик бийлик менен колдоого алынбаса, анын боосу бек, түбөлүгү түз болбой тургандыгын түшүндүк. Бул акыйкат дүйнөлүк тажрыйбадан, өзүбүздүн саясий маданиятыбыздын өзгөчөлүктөрүнөн, дегеле бүтүндөй бүгүнкү жашоо турмуш жагдайынан келип чыгууда. Анткени «элдик педагогиканын башкы касиети - демократиялуулук. Чындыгында, эл, элдүүлүк, демократия - мазмуну бирдей өтмө катыш, түгөй түшүнүктөр» [7, 12-б.]. Мына ошондуктан, ата-бабаларыбыз бул маселеге миң жылдар илгери эле кайрылган. Айкөлдүн элин терең урматтаары жана бийик тутары эпосто кызыл сызык менен белгиленип, коомдогу элдин орду бардык иште алардын чечимди өзү кабыл алышы менен түшүндүрүлөт. Элдин ою, элдин пикири ар дайым баркталат. Мындан: «Эпостун бүткүл көркөмдүк түзүлүшү, пафосу эң негизги бир идеяны баштан-аяк улап, өөрчүтүп-өнүктүрүп отуарын, ал эркиндик идеясы, көз каранды эместиктин идеясы» [8, 9-б.] экендигин белгилөөгө болот.

Ал эми адамзат жашоосу жалаң эле материалдык эмес, социалдык-психикалык жана адеп-ахлактык кыйынчылар менен да коштолгон азыркы мезгилде тарбиялык ишке даярдоону албетте педагогикалык багытта даярдап жаткан окуу жайлардан баштоо талап кылынат. Ал үчүн алгач мына ушундай кыйын шартта жаштарга атуулдук билим жана тарбия берүү боюнча биздин мамлекетибиздин орто мектептеринде кандай иш-чаралар көрүлүп жатат? Атуулдукка тарбиялоо ишинин деңгээли талапка ылайыкпы? – деген суроолорго жооп издеп издеп көрүү талап кылынат.

Экономикалык жана саясий өзгөрүүлөрдүн мезгилде баштагы Лениндик комсомол, пионерлер жана октябры уюмдары бир топ мезгилдерге чейин альтернативасы жок калды. Ушундай экономика да, саясий да кыйынчылык мезгилде элибиздин чыгаан уул-кыздары, окуучулар, мектеп мугалимдери туңгуюктан чыгуунун жолун издешти. Өз заманы үчүн кызмат өтөгөн комсомол, пионер жана октябры уюмдары мектептер үчүн өтө зор пайдасы болгонун танууга болбойт. Ал уюмдарды республиканын айрым аймактарында «Манас», «Семетей» уюмдары менен алмаштыруу аракеттери жасалган. Айта кетсек, «Ардагер», «Инновациялык мектеп», «Укуктук тарбия» деп бекитилген регионалдык чыгармачыл программалардын үстүнө активдүү иш алып баруунун негизинде жогоруда аталган уюмдарынын түзүүчүсү болуп Ош областы эсептелинген [9, 3-б.]. Жаш өспүрүмдөрдүн кошундар уюму мектептерде окуучулардын өзүн-өзү башкаруусун бирден бир активдүү формасы катары аталган уюмдардын иш тажрыйбалары Өкмөт тарабынан жактырылып жана республика боюнча жайылтууга сунуш кылынган. Ош областы көтөргөн ушул эле демилгени Жалал-Абад, Ысык-Көл, Чүй областынын айрым райондору жана Бишкек шаарынын кээ бир мектептери өздөрүнө жобосун ыңгайлаштыруу жолу менен колдошкон. Бирок, аталган кошундар тарбия багытында кезегинде социалисттик коомдун башатын түзгөн комсомол, пионер, октябры уюмдары сыяктуу таасирдүү, бир идеяга, бир багытка башталган, жалпы

адамзатка таандык баалуулуктарды барктап, үзүлгөндү улап кете турган уюм боло албады. Мунун өзү мындай тарбиялык иш негиздүү аткарылбагандыгынан, атайын тарбиялык ишке даярдыктын болбогондугунан келип чыккандигин көрсөтөт.

Андыктан, элдик оозеки казынабызды жаштарды тарбиялоодо туура пайдаланып, анын асыл нарктарын окуучуларга тартуулоодо бүгүнкү күндөгү маанисин түшүндүрө кетишибиз керек. Бул милдетти аркалоодо, улуттук казынабызды алгач өзүбүз жакшы билишибиз жана аны бүгүнкү турмуш талабына, таалим-тарбия ишине байланыштыра алган болочок педагогдорду даярдашыбыз керек.

Мына ушундай шарттарды эске алуу менен республикабызда буга чейин түзүлгөн «Манас», «Семетей», «Сейтек» уюмдарын баш коштурган «Манас жаштары» сыяктуу балдардын жана өспүрүмдөрдүн кыймылы жандандыруу зарыл. Бул балдар кыймылынын негизинде республикадагы бардык балдардын жана өспүрүмдөрдүн коомдук уюмдары баш кошуп, бир багытта, бир максатта иштөө жолуна түшүрүү үчүн жетекчилик кылууга даяр болочок педагогдорду тарбиялык иштерге камдоо милдети турат.

Болочок педагогдордун атуулдук сапаттарынын калыптаныш деңгээлин, алардын бүгүнкү коомду турмушка, ошондой эле улуттук сыймыгыбыз болгон элдик оозеки чыгармаларга карата мамилесин билүү жана мугалимдердин бул боюнча ойлордун, иш-тажрыйбаларын иликтөө максатында биз атайын социалдык-педагогикалык изилдөө ишин жүргүздүк. Изилдөөбүздүн объекти катары мектеп окуучуларынын башталгыч класстары тандалып алынган. Аныктоочу (констатациялык) тажрыйбанын жыйынтыгы мектеп окуучуларынын «атуул» түшүнүгү боюнча билиминин чаржайыт экендигин көрсөтүп, алардын атуул катары өсүшү жана калыптаныш деңгээлинин төмөндүгүнөн кабар берип, мектепте атуулдукка тарбиялоо иши боюнча жетиштүү иш-чаралар колдонулбай тургандыгын күбөлөндүрдү. Мындай абал атуулдукка тарбиялоо ишин мектеп практикасында күчөтүү талабын коет.

Жыйынтык. Жогорудагыларга ылайык педагогика багытында билим алып жаткан студенттерди жогорку окуу жайда “Манас таануу”, “Педагогика”, “Этнопедагогика”, “Тарбиялоо ишинин теориясы жана методикасы” дисциплиналарынын, педагогикалык практиканын программаларын кайрадан карап чыгуу менен алардын мазмунун этнопедагогиканын суроолору менен байытып, элдик педагогиканын булактарынын негизинде болочок мугалимдерди атуулдукка тарбиялоого даярдоо ишин жүргүзүү максаткы ылайык.

Адабияттар:

1. Байгазиев С.О. Атуул жана Ата-Журт. – Ф.: Кыргызстан, 1990. – 212 б.
2. Байгазиев С.О. Айкөл Манастын адеп-ахлак кодекси. – Б.: 2018. – 144 б.
3. Сулайманова Р.Т. Кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгындагы атуулдукка тарбиялоо маселелеринин чагылдырылышы жана алардын педагогикалык тажрыйбалардан алган орду. Пед. илимд. канд. окуп. даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертация. – Б.: И.Арабаев атындагы КМУ, 2005. – 175 б.
4. Исаков Б. Манастын жети осуяты. – Б.: Учкун, 1997. – 264 б.
5. Манас: Эпос/С. Каралаевдин варианты боюнча. – Ф.: Кыргызстан, 1984. - 1-китеп. – 248 б.
6. Манас: Эпос /С. Каралаевдин варианты боюнча. – Ф.: Кыргызстан, 1986. - 2-китеп. – 261б.
7. Алимбеков А. Кыргыз этнопедагогикасы. - 1-бөлүк. – Б., 1996. – 69 б.
8. Айтматов Ч.Т. Байыркы кыргыз рухунун туу чокусу./Китепте: Манас: Эпос/Сагымбай Орозбак уулунун варианты боюнча. – Ф.: Кыргызстан, 1979. - Китеп.1. – 296 б.

ОСОБЕННОСТИ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ И ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

*Токсонбаев Р.Н., д.п.н., проф., Доронбаева Н.О.,
Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта, г. Бишкек;
Ибрагимова Н.Э., КГУ им. И. Арабаева, г. Бишкек*

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные аспекты духовно-нравственного развития подрастающей личности.

Ключевые слова: духовная культура, нравственное воспитание, личность, компетентность, развитие, ценности, традиции, обычаи.

ӨСҮП КЕЛЕ ЖАТКАН ИНСАНДЫН РУХАНИЙ-АДЕПТИК ТАРБИЯСЫНЫН ЖАНА ДЕНЕ ТАРБИЯСЫНЫН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

*Токсонбаев Р.Н., п.и.д., проф., Доронбаева Н.О.,
Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы,
Ибрагимова Н.Э.
И. Арабаева ат. КМУ, Бишкек ш.*

Аннотация. Руханий жана адеп-ахлактык өнүгүү өсүп келе жаткан инсанды тарбиялоодо өзгөчө орунду ээлейт. Ушуга байланыштуу адеп-ахлактык жана руханий өнүгүү маселелери эң актуалдуу маселеге айланууда.

Негизги сөздөр: Руханий маданият, адеп-ахлактык тарбия, инсан, компетенттүүлүк, өнүгүү, баалуулуктар, каада-салттар, үрп-адаттар.

FEATURES OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION AND PHYSICAL CULTURE OF A GROWING PERSONALITY

*Toksonbaev R.N., prof., Doronbaeva N.O.
Kyrgyz state akademy of physical culture and sports,
Ibragimova N.E.
KNU named after I. Arabaeva, Bishkek c.*

Abstract. Spiritual and moral development takes a special place in the upbringing of a growing personality. In this regard, the issues of moral and spiritual development are becoming the most urgent.

Keywords: Spiritual culture, moral education, personality, competence, development, values, traditions, customs.

Введение. Духовно-нравственное воспитание подрастающего поколения — это направление, которое сегодня сама жизнь выдвинула нам в качестве приоритетного в системе образования [1-3,6]. Известно, что высшей целью образования является воспитание высоконравственного, творчески развитого и компетентного гражданина, принимающего судьбу Отечества, как свою личную, осознающего ответственность за настоящее и будущее своей страны. В этой связи вопросы нравственного воспитания молодежи в системе физического воспитания занимают особое место и сегодня, как никогда, актуальны.

Актуальность исследования. Нашему обществу необходимы образованные, высоконравственные люди, которые при этом были бы физически развиты и здоровы. В

связи с тем, что занятия физической культурой и спортом способствуют становлению личности занимающихся, гражданское воспитание через физическую культуру и спорт рассматривается как одно из важнейших направлений государственной политики в области образования [4]. Представляется чрезвычайно важным воспитание у молодежи благородного отношения к своему Отечеству, к своей малой Родине, к своему народу и его языку, духовным и культурным ценностям, привитие уважительного отношения ко всем народам нашей страны, к их национальным культурам, самобытным обычаям и традициям. С учетом многообразия и единства национальных культур народов Кыргызстана, следует в процессе воспитания формировать у молодежи толерантность, способность к межнациональному и межконфессиональному диалогу, знакомство с культурами других стран мира, где исторически сосуществуют множество народов и национальностей [5]. Значительное место в этом деле занимает и направление, связанное с религиозными культурами и светской этикой.

Цель исследования. Формирование у молодежи мотивации к осознанному нравственному поведению, основанному на уважении культурных и религиозных традиций других народов, к диалогу с представителями других культур и мировоззрений.

Материал и обсуждение. Стратегическую идею формирования подрастающего поколения как потенциала возрождения и развития нашего общества должны составить такие принципы, как нравственность, духовность, патриотизм и гражданственность [8]. Духовно и физически развитый человек – это человек с сильным национальным характером, ответственный за порученное дело, за судьбы других людей, за будущее своего народа. Это человек, который приобщен к гуманистическим ценностям мировой культуры, но прежде всего - знающий свою собственную культуру, свои истоки, свой родной язык [7]. Поэтому духовно-нравственное воспитание молодежи, подготовка их к самостоятельной жизни есть важнейшая задача, которая должна решаться не только государством, но и всем обществом. Сегодня, к сожалению, фактически исчезают такие жизненные ценности, как гражданственность и патриотизм, любовь и семья, дружба и целомудрие и др. В этой связи задача нашего общества, всей системы образования и воспитания, а также системы физического воспитания и спорта – это формирование гармонически развитой с широким мировоззренческим кругозором, с развитым интеллектом, с высоким уровнем знаний, духовно развитой и физически здоровой личности. Нравственное воспитание является одной из основ воспитания человека. Это - сложный многофакторный процесс. На нравственное формирование личности оказывают влияние и семья, и школа, и различные коллективы, с которыми человек связан в своей учебной и профессиональной деятельности, и спортивная среда, где он проводит достаточно много времени.

Структура процесса нравственного воспитания определяется его основными задачами и включает в себя формирование нравственного сознания, нравственных чувств, поведения и волевых черт личности [1]. Формирование нравственного сознания, т.е. нравственных представлений, понятий, взглядов, суждений, оценок, а затем и нравственных убеждений, связано с воспитанием у студентов правильного понимания, что нравственно, а что безнравственно. Руководить формированием нравственного сознания – это значит вооружить воспитанников знанием общей этики, а в спортивной практике, кроме того, и знанием спортивной этики. [9, 10] Понимание сущности, норм и принципов морали способствует выработке нравственных суждений, при помощи которых люди оценивают, как свои, так и чужие поступки. На основе нравственных понятий, оценок, суждений и опыта поведения формируются нравственные убеждения, которые и определяют поступки человека.

Нравственные знания становятся убеждениями, когда они применяются в жизненном опыте, пережиты, прочувствованы и глубоко осмыслены. Формирование нравственных чувств – это процесс переживаний человеком своего отношения к действительности, к людям, к собственному поведению. Они также являются компонентом нравственного сознания. В нравственном сознании личности эти чувства находятся в

органическом единстве с нравственными понятиями и представляют, как бы сплав морально разумного и морально чувственного. Моральные знания и чувства – основа нравственных убеждений личности. В свою очередь, нравственные убеждения как бы освещаются нравственными идеалами. Они во многом определяют нравственный облик человека. Воспитание нравственных чувств – сложная педагогическая задача. Для решения ее необходимо создавать психологические ситуации, которые вызывают эмоциональное отношение воспитанников к действительности, к людям, к своему поведению.

Таковыми ситуациями богата спортивная практика, где в единоборстве с соперником и в коллективных действиях возникают эмоции. Очень важной задачей является воспитание у спортсменов гражданских чувств: патриотизм, коллективизм, чувство спортивной чести, спортивного долга и ответственности перед коллективом, командой. Воспитание нравственного поведения – это формирование нравственных поступков и нравственных привычек. Поступок или действие характеризуют отношение человека к окружающей его действительности. Чтобы вызвать нравственные поступки, надо создать соответствующие условия, определенным образом организовать жизнь и деятельность воспитанников. Это очень трудоемкая работа, требующая большого педагогического мастерства, настойчивости и терпения. В спортивной практике можно использовать разнообразные средства, стимулирующие нравственное поведение (взаимная помощь, упражнения, требующие согласованных действий, занятия в трудных условиях, различные виды соревнований, игровая деятельность и т.п.). Однако поступки сами по себе еще не говорят о нравственной воспитанности. Стремление к высоким спортивным достижениям, победе на соревнованиях может быть и результатом тщеславия и личной выгоды.

Важно учитывать побудительные силы, мотивы, которые движут поступками. В одних случаях, занимаясь различными видами деятельности, студент может стремиться только к ее результату, безотносительно к тем действиям, с помощью которых он достигается. В других, напротив, возникает стремление к самой деятельности, в которой студент находит удовлетворение независимо от ее результатов. Большую роль в мотивации деятельности играет стремление получить ее общественную оценку. Формирование высоконравственных мотивов – важнейшая задача воспитания в спортивной деятельности. Нравственные мотивы как бы представляют собой мостик, по которому человек переходит от сознания к деятельности, воплощают свои знания и убеждения в поступки. Моральные мотивы характеризуют активность нравственного сознания, его поведенческую направленность. Моральный мотив как бы направляет человека на активную оценку нравственных требований, сложившейся ситуации, своих возможностей и последствий самого поступка.

В педагогическом процессе очень важно формировать социально значимые мотивы поведения, стремление добиваться успехов в спортивной деятельности не только для себя, но и для того, чтобы поддержать честь коллектива: помогать товарищам в овладении спортивным мастерством, развивать любимый вид спорта, принимая активное участие в общественной деятельности и т.д. Воспитание морально-волевых качеств личности – это формирование у человека волевых свойств, способствующих достижению определенной цели с помощью преодоления препятствий, трудностей и своеобразного напряжения, переживаемого человеком в этот период. Конкретные действия и поступки людей не изолированы от общества. Основой их является идеология общества, мировоззрение, мораль, традиции. Волевые свойства людей, в том числе и спортсменов, формируются на основе высокой идейности и нравственности. Формирование морально направленных волевых качеств, проявление которых в спортивной деятельности совершенно обязательно – одна из важнейших задач спортивной подготовки. Спортивная этика неразрывно связана с принципами общественной морали и определяется ими. Как и общественная мораль в целом, спортивная этика впитала в себя лучшие общечеловеческие нормы нравственности, выработанные человечеством в ходе его нравственного прогресса. Спортивная этика, как форма профессиональной этики, является своеобразным выражением норм общественной

морали. Ее следует рассматривать, с одной стороны, как совокупность исторически сложившихся норм и правил поведения спортсмена, определяющих его отношение к обществу, коллективу, процессу спортивной борьбы и спортивного совершенствования.

Заключение. С другой стороны, спортивная этика представляет собой круг общих моральных понятий, правил, которые развиваются как определенное теоретическое учение на основе общих закономерностей общественной этики. Современный спорт предъявляет высокие требования к технической, тактической, моральной и волевой подготовке спортсмена. Спортивные достижения невозможны без напряженного ежедневного тренировочного труда. Однако каждый спортсмен – это по своей профессии служащий, студент или учащийся. Спортивная этика требует от спортсмена и полной отдачи сил на тренировке, и серьезного отношения к своей профессиональной деятельности и учебе. Такие моральные принципы, как честность и правдивость, нравственная чистота, простота и скромность в общественной и личной жизни, проявляются в честной спортивной борьбе, образцовом поведении спортсмена в быту, высокой требовательности к себе независимо от спортивных достижений. Формируя высокие принципы и идеалы, спортсменам необходимо прививать привычку и к элементарным правилам общежития, поведения на тренировке, соревнованиях, сборах, в коллективе товарищей, в семье.

На спортивных полях и боевых дорожках встречаются люди разных убеждений, рас и национальностей. Спортивная борьба объединяет их на основе общих гуманных принципов уважения друг к другу, солидарности и справедливости. При этом следует иметь в виду, что нравственное воспитание – это активный процесс. Оно предполагает не только формирование положительных качеств, но и преодоление отрицательных качеств.

Литература:

1. Абдулаева М.А., Омаров О.М. Общепедагогические основы технологического подхода в образовании и его практическая реализация в процессе нравственного воспитания учащихся общеобразовательных школ//Приоритетные научные направления: от теории к практике. - 2016. - № 23. - С. 58-68.
2. Абдулгалимова А.М., Раджабова Р.В. Направления патриотического воспитания в российской школе//Студенческая наука XXI века. - 2015. - №2 (5). - С. 51- 53.
3. Борлакова Б.М. Социально-воспитательная работа в высшей школе: проблемы и перспективы//Известия Чеченского государственного педагогического института. - 2012. - №1 (6). - С. 18-30.
4. Магомедова И., Раджабова Р.В. Патриотическое воспитание детей как важнейшая задача современной семьи//В сб.: Актуальные проблемы современной семьи: теория и практика. Материалы Всероссийской научно-практической конференции (с международным участием). - 2016. - С. 145-151.
5. Матвеев Л.П. Основы спортивной тренировки. Учеб пособие для институтов физической культуры. - М., 1977. - 271 с.
6. Омаров О.М. Формирование чувства патриотизма у младших школьников в полиэтническом регионе: автореф. дисс... канд. пед. наук. - Карачаевск: КЧГУ, 2005. - 22 с.
7. Проблемы физической культуры, спорта и здоровья в студенческой среде/Под общ. ред. проф: Ш.С. Шихалиева. - Махачкала: АЛЕФ, 2013. - 76 с.
8. Раджабова Р.В. Социально-педагогические основы подготовки студентов педвузов к интернационально-патриотическому воспитанию в школе (на материале Дагестана): автореф. дисс... канд. пед. наук. - Москва, 1991.
9. Спортивные игры в ВУЗе, школе и во дворе/Под общ. ред. проф. Ш.С. Шихалиева. - Махачкала: АЛЕФ, 2013. - 46 с.
10. Холодов Ж.К., Кузнецов В.С. Теория и методика физического воспитания и спорта: учеб пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Академия, 2007. - 480 с.

II. УЛУТТУК ДЕНЕ ТАРБИЯНЫН ЖАНА СПОРТТУН МАСЕЛЕЛЕРИ

II. ВОПРОСЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА

II. QUESTIONS OF NATIONAL PHYSICAL CULTURE AND SPORT

УДК:378

РОЛЬ КЫРГЫЗСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ВИДОВ СПОРТА И НАЦИОНАЛЬНЫХ ИГР В ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ БУДУЩИХ ЗАЩИТНИКОВ ОТЕЧЕСТВА

Акматов Н., Бакиров К., Турдубаев Э.,

Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта, г. Бишкек

Аннотация: В статье определена роль кыргызских национальных видов спорта и национальных игр в духовно-нравственном воспитании будущих защитников Отечества.

Ключевые слова. Кыргызские национальные виды спорта и национальные игры, духовно-нравственное воспитание, будущие защитники Отечества.

КЕЛЕЧЕКТЕГИ МЕКЕН КОРГООЧУЛАРДЫ РУХАНИЙ-ДЕП-АХЛАКТЫК ТАРБИЯЛООДУГУ КЫРГЫЗ СПОРТУНУН УЛУТТУК ТҮРЛӨРҮ ЖАНА ОЮНДАРЫНЫН ОРДУ

Акматов Н., Бакиров К., Турдубаев Э.,

Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы, Бишкек ш.

Аннотация: Макалада келечектеги Мекен коргоочуларды руханий- адеп-ахлактык тарбиялоодогу кыргыз спортунун улуттук түрлөрүнүн жана оюндарынын орду жана багыттары жөнүндө жазылган.

Негизги создор: Кыргыздын спорттук жана кыргыздын улуттук оюндары, Мекен коргоочулар, руханий- адеп-ахлактык тарбиялоо.

THE ROLE OF KYRGYZ NATIONAL SPORTS AND NATIONAL GAMES IN THE SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF FUTURE DEFENDERS OF THE MOTHERLAND

Akmatov N., Bakirov K., Turdubaev E.

Kyrgyz state academy of physical culture and sports, Bishkek c.

Abstract: The article describes the role of Kyrgyz national sports and national games in the spiritual and moral education of future defenders of the motherland.

Keywords: Kyrgyz national sports and national games, spiritual and moral education, future defenders of the motherland.

Введение. С древнейших времен кыргызские народные игры, физические упражнения, традиционные состязания занимали важное место в общественной жизни народа. Об этом свидетельствуют материалы исторических памятников, произведений устного народного творчества (эпосы, легенды, сказания и др.). Мы встречаем в произведениях сильного и справедливого воина с его духовной силой и мощью, с которого берет пример весь кыргызский народ. Такие богатыри как Великий Манас, Семетей, Сейтек, Курманбек, Тайлак баатыр - личности, сочетающие в себе непобедимость и физическую развитость, трудолюбие

и смекалку [1]. Игры и состязания имели существенное значение в нравственном, умственном, физическом, трудовом, патриотическом, интернациональном, эстетическом и экологическом воспитании молодежи.

Актуальность темы. За 30 лет независимости Кыргызской Республики национальные виды спорта начал широко использоваться в физкультурно-спортивной практике. Актуальной становится использование элементов народных игр и национальных видов спорта в учебном, тренировочном, соревновательном процессе в воспитании будущих защитников Отечества.

Древние традиции и обычаи не потеряли своего значения и своей ценности, тесно переплетаясь с современными правилами и объективно являясь национальным видом спорта, продолжают сохранять связь с историей кыргызского народа. И на сегодняшний день древние традиции и обычаи сохранились, как в традиционном, так и в современном варианте. Так же, как в старину, участники состязания получают благословение (бата) и добрые пожелания от аксакалов. С теми же пожеланиями, что и древние кыргызы, перед игрой спортсмены - улакчы произносят перед зрителями клятву «вести честную игру и не нарушать правила игры». Кыргызский народ выработал на протяжении многих веков не только нормы поведения, методы и средства физического воспитания молодежи, но и определенные традиции для воспитания нравственных качеств. В этих традиционных состязаниях отражается стремление кыргызов видеть человека не только физически сильным но и ответственным, отважным, уважающим обычаи, традиции предков, соблюдающим законы гостеприимства, дружбы и любви.

Цель. Анализ древних и современных традиций и правил состязаний по народным играм активно влияющих на нравственное воспитание кыргызской молодежи.

Материал и обсуждение. Дальнейшее совершенствование правил по национальным видам спорта тесно связано с неукоснительным их выполнением, наказанием за их нарушение, всенародном уважении больших мастеров, тренеров-саяпкеров, которые готовят скакунов к скачкам, и мунушкеров (сокольников), от которых требуются специальные навыки во время службы в Вооруженных Силах.

Условия жизни и быта кыргызов превратили народные игры в средство воспитания силы, ловкости, выносливости, мужества и других качеств, необходимых в нелегком труде скотовода. С малых лет кыргызский мальчик обучался верховой езде, владению копьем, мечом, стрельбе из лука, пешей и конной борьбе. Одним из средств раннего трудового воспитания детей являются народные игры. Народные игры обеспечивают разностороннее психофизическое развитие, закалку организма и формирование характера, инициативность детей. Важное место в воспитании подрастающего поколения занимало участие в многочисленных играх и состязаниях людей всех возрастов, начиная с малого, кончая пожилыми аксакалами. Игры и состязания устраивали повсюду, где происходило сборище: на свадьбах, поминках, по случаю удачного похода, в честь рождения ребенка и т.д. [2].

Вся жизнь кыргызов была связана со скотоводчеством, игры также тесно связаны с этим видом хозяйственной деятельности, в первую очередь, конные игры «Ат чабыш», «Көк бөрү», «Кыз куумай», «Эр эниш», «Чабышуу» и др.

Военные действия, которые вели кыргызы в течении многих веков за создание государственности и независимость, создали некоторые виды упражнений, игр и состязаний для развития силы, и ловкости, быстроты и выносливости, как средство привития навыков верховой езды, стрельбы, фехтования. Появились новые виды состязаний: бросок камней через голову (ат калля), поднимание тяжестей (ат көтөрүү, таш көтөрүү), тоого, аскага чыгуу, оромпой тепмей, и конные состязания: стрельба из лука на скаку в подвешенную на высоте мишень («жамбы атмай»), единоборство двух всадников на пиках («эр сайыш»), борьба всадников на лошадях «оодарыш», единоборство и состязание верхом на коне с ударами плетеной камчой и др.[3].

Во времена СССР культивировались единые, европейские средства физического воспитания, которые сформировались на основе европейской физической культуры, а

национальные виды спорта играли второстепенные роли в физическом воспитании молодежи.

В данный момент пропаганда здорового образа жизни не ограничивается классическими видами спорта, а национальные виды спорта уверенно используются в физическом воспитании молодежи. Во время призыва в армию среди молодежи все больше встречаются призывники, которые с нежеланием служат, негодны к службе в армии по состоянию здоровья, с уголовным прошлым и т.д. Некоторые юноши проходят службу не для того, чтобы защищать Родину, а для получения военного билета. Народные игры будут пробуждать любовь к народу, желание отстаивать национальные интересы в защите Отечества.

Изучение трудов зарубежных и отечественных историков, педагогов и специалистов физического воспитания (Бартольда В., Бублика Л., Жусупова К., Чоротегина А., Саралаева М., Азизбаева С., Апышева Б., Саипбаева С., Шарабакина Н., и др.), эпических произведений и кыргызских санжыра показывает, что традиционные игры и состязания имеют важное значение для воспитания молодежи как будущих защитников Отечества.

Бублик Л. в учебном пособии «Основы военно-патриотического воспитания» отмечает, что подготовка молодого поколения к защите Отечества - длительный процесс, который осуществляется на протяжении всей жизни человека, формируется через моральные и психологические качества, военно-техническую подготовку и физическое воспитание. И подразделяет школьников на три возрастные категории: младшие школьники 1-3 (1-4) классов, подростки – учащиеся 4-7 (4-9) классов и старшеклассники - учащиеся 9-10 (10 -11) классов [4].

Учитывая возрастные категории, можно разделить процесс обучения национальным видам спорта и народным играм тоже по категориям: от простого - к сложному. Младших школьников обучаем играть в национальные игры: «Жоолук салмай» (Закидывание платка), «Ак терек, көк терек», «Аксак кемпир бапалак», «Ачакей-жумакей» и др. Кыргызцы играют во все игры несмотря на возраст. Однако, с точки зрения современной теории физической культуры, лучше разделять с учетом возраста.

Для подростков - «Топ таш», «Чикит», еще такие игры, которые развивают интеллектуальные способности и тактические возможности: «Тогуз коргоол», «Уюм тууду» и др. В «Тогуз коргооле» вся игровая ситуация связана с просчитыванием ходов и тактическими комбинациями, теснейшим образом связана с математикой, прогнозированием, соперничеством. В современных условиях это игра стала популярной, по «Тогуз коргоолу» присваиваются разряды и звания «Мастер спорта» и «Мастер спорта международного класса». Подростков можно допускать к скачкам «Тай чабыш», «Ат чабыш».

Старшеклассников можно обучать более сложным командным играм, как: «Ордо», «Күрөш», «Кулатуу» и др. Одной из сложных командных игр, которая требует тактического воображения игроков, интеллектуальных возможностей и просчитывания многих ходов наперед, является древнейшая командная игра «Ордо». В этой игре капитан команды или опытный игрок должен строить тактику игры команды таким образом, чтобы, в конечном счете, превзойти соперников в количестве выбитых альчиков. В ходе игры альчики выбиваются всею в одну сторону. Это дает возможность чаще попадать игрокам-чертмекчи в круг и выбивать альчики способом «чертмей». Этот прием дает эффект для накопления альчиков и выигрыша. Тренер или капитан должны выделить игрока, способного выполнять приемы (удары) и в соответствии с этим вести тактику игры. При отсутствии тактики команда обычно проигрывает [3,4].

В командной конной игре «Көк бөрү» широко применяются тактические приемы и тактическая борьба. При кажущейся простоте и большом упоре на мастерство в верховой езде и наличии грубой физической силы, выносливости игроков и лошадей эта игра обладает тончайшей тактикой, распределением игровых ролей. Здесь побеждает чаще команда, которая использует рациональную тактику. Эта игра, по мнению исследователей (Саралаев

М., Азизбаев С.), предполагает учет также возможностей игр и традиционных состязаний, а также национальных видов спорта для воспитания детей и молодежи. Надо шире использовать их в школьной программе по физическому воспитанию, обязательно культивировать секции по этим видам.

Заключение. Обобщив собранный из литературных источников, эпических произведений фактический материал и подвергнув анализу, приходим к **выводам**:

- необходимо продолжить изучение древних традиций и правил состязаний по народным играм для их использования в современной практике патриотического воспитания молодежи;

- народные игры и традиционные состязания кыргызов развивались в тесной и гармоничной связи с окружающей средой. Участие в играх и состязаниях всегда давали широкие возможности для осуществления воспитания защитников Отечества;

- игры и состязания кыргызского народа активно влияют на реализацию национальной идеологии, а также для духовного возрождения кыргызского народа и формирование мировоззрения у молодежи.

Таким образом, следует отметить, что физическая подготовка в Вооруженных Силах Кыргызской Республики с использованием народных игр и состязаний - неотделимая часть боевой подготовки.

Литература:

1. Акматов Н.А., Ниясалиев А.К. Физическая подготовка и его психологические воздействия на воина при выполнения боевых задач/Вестник ФКиС, 2017. - №3. - С.13-16.
2. Саралаев М.К., Азизбаев С.С. Роль кыргызских традиционных игр и состязаний в воспитании молодежи. - Бишкек, 2008. - С.79-84.
3. Бублик Л.А. Основы военно-патриотического воспитания. – М.: Просвещение, 1988. – С. 94-96.
4. Казакбаев А.Д., Акматов Н.А. Военно-прикладные игры древних и средневековых кыргызов/Вестник ФКиС, 2017. - №4. – С. 69-72.
5. Наставление по физической подготовке в ВС КР/Учебное пособие. - Б., 2001. - С. 5.

УДК. 378.145.3

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ УСЛОВИЙ РЕАЛИЗАЦИИ ЗАНЯТИЙ ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ И СПОРТУ В ВУЗАХ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Шевченко Т.Н., Деркембаев У.У., Тагаев М.И.,

Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта, г. Бишкек.

Аннотация. В статье дается анализ современного состояния условий реализации занятий по физической культуре и спорту в вузах Кыргызской Республики. В настоящее время наблюдается отрицательная динамика состояния здоровья подрастающего поколения. Одной из причин, негативно влияющих на состояние здоровья, является низкая двигательная активность, отсутствие возможности и интереса у значительной части подростков заниматься физической культурой и спортом на постоянной основе в школьном возрасте, а затем и в период обучения в вузе.

Ключевые слова: физическая культура, спорт, Указ Президента, ГОС ВПО, учебный процесс, двигательная активность, здоровый образ жизни, студенческая молодёжь.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРЫНДА ДЕНЕ ТАРБИЯ ЖАНА СПОРТ САБАКТАРЫНЫН УЧУРДАГЫ АБАЛЫ

*Шевченко Т.Н., Деркембаев У.У., Тагаев М.И.,
Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы, Бишкек ш.*

Аннотация. Макалада Кыргыз Республикасынын жогорку окуу жайларында дене тарбия жана спорт сабактарынын учурдагы абалы баяндалат. Азыркы учурда өсүп келе жаткан муундун ден соолугунун абалынын терс динамикасы байкалат. Ден соолуктун абалына негативдүү таасирлерин тийгизген себептердин бири – окуучу курактагы өспүрүмдөрдүн жана жогорку окуу жайларындагы студенттердин кыймыл-аракеттеринин төмөндөшү, дене тарбия жана спорт менен туруктуу машыгууга мүмкүнчүлүгүнүн жана кызыгуусунун жоктугу болуп эсептелет.

Негизги сөздөр: дене тарбия, спорт, Президенттин Жарлыгы, жогорку кесиптик билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандарты, окуу процесси, кыймыл-аракеттин активдүүлүгү, сергек жашоо образы, студенттик жаштар.

THE CURRENT CONDITIONS FOR THE REALIZATION PHYSICAL CULTURE AND SPORTS CLASSES AT UNIVERSITIES OF THE KYRGYZ REPUBLIC

*Shevchenko T.N., Derkembayev U.U., Tagaev M.I.,
Kyrgyz state academy of physical culture and sports, Bishkek c.*

Abstract: The article considers the modern conditions for the realization of physical culture and sports classes at universities of the Kyrgyz Republic. Currently, there is a negative trend in the health status of the younger generation. One of the reasons that negatively affect the state of health is low motor activity, lack of opportunity and interest in a significant part of adolescents to engage in physical culture and sports on a permanent basis at school age, and then during their studies at the university.

Keywords: Physical culture, sports, Presidential Decree, State higher curriculum of high professional education, educational process, motor activity, healthy lifestyle, student youth.

Актуальность исследования. Физическая культура и спорт рассматриваются государством как важнейший инструмент развития человеческого потенциала, как одно из эффективных средств сохранения и укрепления здоровья, повышения работоспособности и увеличения продолжительности активной жизни.

Сохранение и укрепление здоровья населения страны, физическая культура и спорт являются неотъемлемой частью государственной политики в решении социальных и экономических проблем общества, в том числе и учащейся молодежи.

В настоящее время состояние здоровья населения, особенно детей и подростков Кыргызстана, вызывает обоснованную тревогу государства и общества. Данное утверждение основано на обобщении официальных данных и результатов научных исследований. Наблюдается отрицательная динамика состояния здоровья школьников. По данным Министерства здравоохранения количество зарегистрированных заболеваний на 2019 год среди детей и молодежи в возрасте от 6 до 17 лет включительно составило 472816 учащихся.

Несмотря на устоявшееся мнение, что молодежь – наиболее здоровая категория населения, именно в возрасте 15-17 лет наблюдаются самые высокие темпы роста заболеваемости. Одной из причин, негативно влияющих на состояние здоровья, является низкая двигательная активность, отсутствие возможности у значительной части подростков заниматься физической культурой и спортом на постоянной основе в школьном возрасте, а затем и в период обучения в вузе.

«Достоянием» современного общества по-прежнему остается распространенная бытовая и корыстная преступность, алкоголизация и наркомания, нетерпимость, агрессия и экстремизм по отношению к окружающим.

Негативным общественным фактором сегодня является уход определенной части студентов в виртуальное интернет-пространство, сопровождающееся пассивностью в реальной жизни. Этот набор современных негативных социальных явлений характерен для молодежной среды даже самых престижных вузов страны.

Мировой опыт и многолетняя практика отечественных физкультурно-спортивных организаций показывают, что использование средств физической культуры и спорта в формировании здорового образа жизни человека является эффективным и экономически выгодным для общества. Помимо оздоровительной и спортивной составляющих, развитие физической культуры и спорта учащейся молодёжи имеет не менее важное социальное значение.

Период пребывания студентов в вузе - фактически последний промежуток времени, в течение которого их можно, по крайней мере, сориентировать на определенные жизненные ценности. Академия имеет возможность воспитать десятки тысяч людей, со студенческих лет формируя здоровый образ жизни, приверженность спорту. Реализация этой задачи очень важна, поскольку от этого зависит состояние здоровья самой образованной части населения страны.

Для эффективной реализации государственной политики в области физической культуры и спорта в новых социально-экономических условиях Правительством Кыргызской Республики были предприняты меры, направленные на формирование системы физической культуры и спорта. Правовые основы развития физической культуры и спорта в Кыргызской Республике регулируются Конституцией Кыргызской Республики от 05 мая 1993г. (в редакции Закона КР от 28 декабря 2016 года № 218), Законом Кыргызской Республики от 21 января 2000 г. №36 «О физической культуре и спорте» и Законом Кыргызской Республики от 30 апреля 2003 г. №92 «Об образовании» [7; 8].

Также меры, направленные на совершенствование системы физической культуры и спорта, предусмотрены в Концепции «Развитие физической культуры и спорта в Кыргызской Республике на период 2006-2010 гг.», утвержденной Указом Президента Кыргызской Республики от 20 января 2006 г. № 23, Концепции «Приоритеты развития физической культуры и спорта в Кыргызской Республике на 2011-2016 гг.», утвержденной Постановлением Правительства Кыргызской Республики от 26 октября 2011 г. №684, в Государственной программе «Развитие физической культуры и спорта в Кыргызской Республике на 2014-2017 гг.», утверждённой Постановлением Правительства Кыргызской Республики от 12 мая 2014г. № 254 и Программы Правительства Кыргызской Республики «Спортивный Кыргызстан на 2018-2022 гг.», утверждённой Постановлением Правительства Кыргызской Республики от 11 ноября 2019 г. №599.

29 января 2021 г. был издан Указ Президента Кыргызской Республики С.Н. Жапарова «О духовно-нравственном развитии и физическом воспитании личности» [8]. Особое внимание в Указе уделяется развитию физической культуры и спорта учащейся молодёжи, как одного из приоритетных направлений государственной политики в развитии физической культуры и спорта в Кыргызстане. В этой связи вопросы физического воспитания молодёжи в системе образования нашей Республики приобретают особую значимость, требуют тщательного изучения и принятия необходимых мер по их совершенствованию.

Цель исследования. Проведение выборочной комплексной проверки условий реализации дисциплины «Физическая культура и спорт» в вузах городов Бишкек, Ош, Джалал-Абад и Баткен в свете реализации Указа Президента КР «О духовно-нравственном развитии и физическом воспитании личности».

Методы исследования: анализ литературных источников, анализ законодательных, инструктивных и программных документов; беседы, интервью, сравнение; обобщение изученных материалов.

Результаты и их обсуждение. Результаты изучения состояния физической культуры и спорта в высших учебных заведениях на примере 26 проверенных вузов позволяют отметить следующее:

- учебный процесс по физической культуре и спорту в большинстве вузов осуществляется кафедрами физического воспитания на основе Базисной программы для высших учебных заведений Кыргызской Республики, утвержденной приказом МОиН КР №746/1 от 20.12.2000 г., и реализуется в соответствии с современными требованиями ГОС ВПО в объеме 360 часов;

- преподавательский состав кафедр физического воспитания вузов укомплектован преимущественно кадрами, имеющими высшее профильное образование (95,1%) и значительный педагогический опыт работы (56,1% имеют стаж свыше 15 лет).

- превышены требования к штатным преподавателям по соотношению «преподаватель-студент». Соотношение в некоторых вузах достигает до 60 студентов на преподавателя, что является нарушением и снижает эффективность работы;

- процент преподавателей, имеющих учёные степени и звания, не высок и составляет всего 13,1 % от общего количества. До 5% преподавательского состава кафедр формируется за счёт преподавателей с непрофильным образованием или с академической степенью «Бакалавр». В некоторых вузах для проведения учебно-тренировочных занятий по видам спорта дополнительно привлекаются квалифицированные тренеры на договорной основе.

Материально-техническое обеспечение учебного процесса по ФКиС в вузах в целом удовлетворительное. Во многих вузах имеются залы для занятий спортивными играми, единоборствами, атлетической гимнастикой и др. Имеются помещения для занятий настольным теннисом и национальными видами спорта (тогуз коргоол, куреш).

Вместе с тем открытыми плоскостными спортивными сооружениями располагает только половина вузов. Стандартные стадионы с легкоатлетической дорожкой есть в наличии только у КТУ «Манас» и КГТУ им. И.Раззакова. Состояние спортивных объектов далеко не всегда отвечает современным требованиям, количеству обучающихся в вузе и нуждается в модернизации. Пропускная способность многих спортивных залов и сооружений низкая, спортивные оборудования и инвентарь во многих вузах имеется в недостаточном количестве.

Все это отрицательно сказывается при организации, проведении и решении образовательных, оздоровительных и воспитательных задач учебной дисциплины «Физическая культура» в вузах страны.

Следует подчеркнуть, что залы для занятий лечебной физической культурой для студентов, имеющих отклонения в состоянии здоровья, предусмотрены только в трёх вузах (КГМА, КТУ «Манас» и КГТУ им. И.Раззакова), а соответствующих условий для занятий физической культурой студентов с ограниченными возможностями здоровья нет ни в одном из проверенных вузов. Что свидетельствует о полном игнорировании руководителями вузов данных проблем.

Внеучебная работа по физическому воспитанию в вузах проводится в соответствии с Календарными планом спортивно-массовых мероприятий, студенты принимают участие в соревнованиях, в том числе и международных. В большинстве вузов организованы секции по видам спорта, включённых в программу Универсиады Кыргызской Республики, но не во всех вузах данная работа оплачивается.

Кроме того, внеучебной спортивной работой в вузах охвачена только часть наиболее подготовленных в спортивном плане студентов, а для большинства обучающихся единственной возможностью укрепить здоровье являются практические занятия по физической культуре, которые осуществляются в режиме рабочего дня.

Благодарности заслуживают спортивные клубы в тех вузах, где они сохранились, которые оказывают практическую помощь в организации оздоровительных и физкультурных мероприятий, спортивных праздников, спартакиад, массовых кроссов и других соревнований.

Подробный анализ программ по физическому воспитанию в вузах выявил наметившуюся тенденцию к резкому сокращению объема часов, отведенных на практические занятия по физической культуре со студентами. В ГОС ВПО третьего

поколения на проведение занятий по ФК отводилось 400 часов, которые согласно Базовой программе по физическому воспитанию должны были проводиться на 1-2 курсах обучения в вузах, что обеспечивало минимальный 6-часовой объем двигательной активности обучающихся, необходимый для сохранения здоровья и работоспособности. В соответствии с новыми требованиями ГОС ВПО в учебные планы вузов по всем направлениям и специальностям подготовки дисциплина “Физическая культура и спорт” должна быть реализована в объеме 360 часов, которые также являются обязательными для освоения [7].

Однако, проверка показала, что объём занятий по физической культуре соответствующий требованиям ГОС и Базовой программе по ФК сохранился только в нескольких вузах: ОГПИ, где занятия проводятся на трёх курсах в объёме 400 часов, в АУЦА, где по желанию студента занятия по физической культуре в объёме 400 часов можно пройти на любом курсе и в КРСУ - 312 часов на двух курсах.

В большинстве вузов из общего объема часов ФКиС на проведение аудиторных (практических) занятий отводится от 200 до 240 часов, остальные часы отводятся на самостоятельную работу студента, что ниже минимально необходимого объема двигательной активности и не может способствовать обеспечению физической подготовленности, в том числе профессионально-прикладного характера, укреплению здоровья студентов.

Руководство двух вузов пошло на кардинальное сокращение объёма аудиторных часов на ФКиС. В КТУ “Манас” осталось в программах обучения только 64 аудиторных часа на 1 курсе, а в МУКе - 136 часов, что составляет соответственно 17,8% и 37,8% от 360 обязательных часов. Остальные часы были отведены на самостоятельную работу студента без включения их в расписание занятий.

В настоящее время руководство целого ряда вузов поставило экономический интерес выше моральной ответственности за здоровье обучающихся, посчитав, что тратить средства на дисциплину, не переводящуюся в кредиты, нецелесообразно.

Результаты комплексной проверки вузов также выявили определенную закономерность: состояние физического воспитания в образовательной организации и наличие необходимых условий для его реализации в значительной степени зависят от отношения руководства к данной дисциплине и понимания значимости физической культуры и спорта в подготовке учащейся молодежи.

Заключение. Для успешной реализации Указа Президента С.Н. Жапарова «О духовно-нравственном развитии и физическом воспитании личности» необходимо предпринять комплекс мер, направленных на совершенствование системы физического воспитания в общеобразовательных и высших учебных заведениях:

- поддержать разработку и реализацию Концепции по духовно-нравственному развитию и физическому воспитанию личности;
- обеспечить все учебные заведения Республики квалифицированными кадрами с высшим профильным образованием по направлению «Физическая культура и спорт»;
- КГАФКиС, как ведущему вузу в области ФКиС, приступить к реализации программ подготовки профессиональных кадров по адаптивной физической культуре для работы с лицами с ограниченными возможностями здоровья;
- в целях поднятия престижа профессии учителя физической культуры и тренера инициировать повышение заработной платы специалистов в области ФКиС, осуществляющих свою деятельность в системе образования КР;
- закрепить на законодательном уровне требования по материально-техническому обеспечению учебного процесса по ФКиС в соответствии с современными требованиями, а также порядок реализации программ по физическому воспитанию в общеобразовательных школах и вузах, необходимый для обязательного выполнения всеми образовательными организациями, независимо от их ведомственной принадлежности и формы собственности.

Для этого необходимо:

- внести дополнения в ГОС, разработать и внедрить новые базовые программы по физическому воспитанию;
- необходимо предусмотреть источники целевого финансирования со стороны государства на совершенствование материально-технического обеспечения занятий физической культурой и спортом в образовательных организациях и вузах, в том числе для лиц с ограниченными возможностями здоровья (ЛОВЗ);
- инициировать создание при МОиН Учебно-методического центра для мониторинга, координации, проведения и контроля за спортивно-массовой и оздоровительной работой по физической культуре и спорту среди учащейся молодёжи;
- возобновить деятельность спортивных клубов в вузах для усиления внеучебной работы по физической культуре и спорту среди студентов, повышения их интереса к занятиям спортом и как результат - приобщение к здоровому образу жизни.

Литература:

1. Мамытов А.М. Базисная программа по физической культуре и Инструкция по организации и содержанию работы кафедр физического воспитания вузов Кыргызской Республики. – Бишкек: Изд-во Технология, 2001. – 28 с. (В соавт.).
2. Гаврилик М.В. Поиск путей повышения эффективности физического воспитания студентов//Здоровье для всех. – Пинск: ПолесГУ, 2016. – № 2. – С. 21-24.
3. Гурьев С.В. Мониторинг полноты и качества реализации образовательной программы по физическому воспитанию в вузе//Проблемы развития физической культуры и спорта в новом тысячелетии: мат. VI межд. научно-практ. конф. - Екатеринбург: РГПУ, 2017. - С. 22 – 27.
4. Жигарёва О.Г. Физическая культура и физическое воспитание в вузе. Международный опыт//Экономические и социально-гуманитарные исследования. - 2017. - № 4 (16). – С. 97-101.
5. Закон Кыргызской Республики «О физической культуре и спорте» от 21 января 2000 г. №36.
6. Закон Кыргызской Республики «О национальных видах спорта» от 21 апреля 2003 г. №84.
7. Постановление Правительства Кыргызской Республики от 30 декабря 2019 г. за №718 «О внесении изменений в некоторые решения Правительства Кыргызской Республики в сфере высшего и среднего профессионального образования».
8. Указ Президента Кыргызской Республики С.Н. Жапарова «О духовно-нравственном развитии и физическом воспитании личности» от 29 января 2021 г. УП №1.

УДК. 796

ЖАЛПЫ БИЛИМ БЕРҮҮ МЕКТЕПТЕРИНИН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ДЕНЕ ТАРБИЯСЫ ЖАНА СПОРТУНУН КӨЙГӨЙЛӨРҮ, АЛАРДЫ ЧЕЧҮҮНҮН КЭЭ БИР ЖОЛДОРУ

***Иманалиев Т.Т., п.и.к., проф., Мамбетова М.К., Эрмешов Н.Д.,
Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы, Бишкек
ш.; Нурматов К.Н., Ош мамлекеттик университети, Ош ш.***

Аннотация. Макалада жалпы билим берүү мектептеринин окуучуларынын дене тарбиясынын жана спортунун азыркы мезгилдеги абалы көргөзүлдү. Кыргызстандагы кээ бир мектептердеги “Дене тарбия” сабагын окутуудагы, дене тарбия жана спорт боюнча окуудан тышкары билим берүүдөгү айрым көйгөйлөрү жана аларды чечүүнүн жолдору берилди.

Негизги сөздөр: дене тарбия жана спорт, спорттук зал, аянтчалар, спорттук жабдыктар жана шаймандар, ден соолук.

ПРОБЛЕМЫ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

*Иманалиев Т.Т., к.п.н., проф., Мамбетова М.К., Эрмешов Н.Д.,
Кыргызская государственная академия физической
культуры и спорта, Бишкек ш.;*

Нурматов К.Н., Ошский государственный университет, г. Ош.

Аннотация. В статье дан анализ современного состояния физической культуры и спорта в общеобразовательных школах страны. Указаны отдельные проблемы преподавания предмета «Физическая культура» и внешкольного образования школ Кыргызстана и намечены пути их решения.

Ключевые слова: физическая культура и спорт, спортивный зал, площадки, спортивный инвентарь и оборудования, здоровья.

PROBLEMS OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS IN SECONDARY SCHOOLS AND WAYS TO SOLVE THEM

*Imanaliev T.T., ph.d., prof., Imanaliev T.T., ph.d., prof.,
Mambetova M.K., Ermeshov N.D., Kyrgyz state academy of physical culture and sports,
Bishkek c.; Nurmatov K.N., Osh state university, Osh c.*

Abstract. The article shows the current state of physical culture and sports in secondary schools of the country. Special problems of teaching the subject "Physical Culture" and the out-of-school education of the schools of Kyrgyzstan are indicated and ways to solve them are indicated.

Keywords: physical culture and sport, gym, platforms, sports equipment and equipment, health.

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Азыркы мезгилде калктын, анын ичинде окуучу жаштардын ден соолугун сактоо, чыңдоо, алардын дене тарбиясы жана спорту, коомдогу социалдык, экономикалык көйгөйлөрдү чечүүдө мамлекеттик саясаттын негизи бир бөлүктөрүнөн болуусу абзел. Анткени, Кыргызстандын элинин, өзгөчө балдардын жана өспүрүмдөрдүн ден соолугунун абалы мамлекетте жана коомдо чыныгы тынчсызданууну жаратууда.

Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын Саламаттыкты сактоо жана социалдык өнүгүү министрлигинин статистикалык расмий маалыматында 102055 бала тамак сиңирүү тутумунун оорулары, 472816 бала иммундук механизмдин бузулушу, нерв системасынын, кан айлануу органдарынын, эндокриндик системасынын ж.б. ушул сыяктуу оорулары менен катталган.

Көптөгөн изилдөөлөрдүн жыйынтыктарына карасак, ден соолугу боюнча чектөөлөр биринчи класстын окуучуларынын 20 пайызын, ал эми жалпы билим берүүчү мектептердин бүтүрүүчүлөрүнүн 80 пайызын түзөт, орточо эсеп менен мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн 75-80 %нын ден соолугун абалы жана дене бой даярдыгы канааттандыраарлык эмес, алардын 34-38% ден соолугундагы ооруларга жана көйгөйлөргө байланыштуу өлкөнүн куралдуу күчтөрүнө чакырылып, милдетин аткарууга жараксыз. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министирлигинин расмий маалыматы боюнча республикада 7 жаштан 17 жашка чейинки жалпы билим берүүчү мекемелердин 9940 окуучусу ден соолугунун абалына байланыштуу дене тарбия сабагынан бошотулган. Ал эми, расмий эмес маалыматтарга караганда бул көрсөткүч андан да жогору болушу мүмкүн. Мындай шартта ден соолугу начар мектеп окуучулары дене тарбия сабактарында, чындыгында, дене бою жагынан өнүкпөстөн ошону менен бирге дене абалын оордотуп, отургучтарга отуруп өткөрүүгө аргасыз.

Коомдогу кылмыштуулук, аракеттик, баңгизатка көз карандылык, айланасында курчап тургандарга карата чыдамсыздык жана агрессивдүүлүк сыяктуу жат көрүнүштөрдүн, өзгөчө жаш өспүрүмдөр арасында, бар экендиги да өзүнүн терс таасирин тийгизип келет.

Турмушка, өзүнүн ден соолугуна кайдыгер мамиле жасоонун дагы бир фактору болуп балдардын жана өспүрүмдөрдүн көпчүлүк бөлүгүнүн виртуалдык интернет мейкиндигине сүнгүп кирип кетип жатканы да талашсыз.

Балдардын, өспүрүмдөрдүн жалпы билим берүүчү мектептерде окуган жылдары алардын дене боюнун, сапаттарынын өсүүсү, ар кандай кыймыл жана гигиеналык көндүмдөрдү, сергек жашоо образын, спортко болгон мамилесин, ошондой эле жалпы физикалык жана психикалык ден соолугун калыптандыруу, сактоо, бекемдөө ж.б. боюнча багыттуу, натыйжалуу иш чараларды жүргүзүүнүн мезгили экени баарыбызга белгилүү. Ушундан улам, инсандын ден соолугун чыңдоо саясатын мектеп деңгээлинде ишке ашыруу абдан маанилүү экендиги талашсыз.

Азыркы мезгилде билим берүүнү мындан ары өнүктүрүүдө, мектеп окуучуларынын ден соолук абалын жашыртуу багытында дене тарбиядагы авторитардык, топтук ыкмалардан, окуучуларды окутуп тарбиялоодо, анын ичинде ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү окуучулардын, ден соолугун сактоого, чыңдоого жана инсанга багытталган жеке мүмкүнчүлүктөрүнө негизделген ыкмаларга өтүү талапка ылайык.

Инсадын сергек жашоо образын калыптандырууда дене тарбия жана спорттун каражаттарын колдонуу коом үчүн натыйжалуу жана экономикалык жактан пайдалуу экенин дүйнөлүк тажрыйба жана ата-мекенибизди дене тарбия жана спорт мекемелеринин иштери көргөзүп турат. Мындан тышкаары, окуучу жаштардын дене тарбия жана спорттун өнүктүрүү коомдо эң жогорку социалдык да мааниге ээ болоору айкын.

Изилдөөнүн максаты. Кыргызстандын ар кайсы жерлериндеги жалпы билим берүү мектептериндеги дене тарбия жана спорттун абалын жеринен изилдеп көрүү.

Изилдөөнүн методдору: илимий-педагогикалык адабияттарды, мыйзамдык-укуктук жана программалык документтерди карап, окуп чыгуу, аңгемелешүү, интервью алуу, салыштыруу.

Изилдөөнүн жыйынтыктары жана аларды талдоо. Мектептерде дене тарбия жана спорттун тийгизген таасири, билим берүүнүн сапаты ушул тармакта иштеп жаткан адис-педагогдордон бир топ көз каранды. Биздин жүргүзгөн изилдөөлөрүбүздө дене тарбия боюнча окутуунун жүрүшү, негизинен, ошол тармак боюнча жогорку билимдүү, квалификациялуу адистер менен камсыздалганы (85%), бирок алардын ичинен, 45% адистер – эмгек стажы 5 жылга чейинки жаш адистер түзөөрү белгилүү болду. Ошону менен бирге эле, дене тарбия сабагын өтүүгө жогорку билимдүү, бирок тийиштүү профилдеги эмес (8%) жана орто атайын билимдүү (7%) адистер тартылганы, ал эми айрым мектептердин башталгыч класстарында дене тарбия сабактарын өтүүнү ошол эле башталгыч класстардын мугалимдерине берилгени белгилүү болду. Бул көрсөткүчтөр өзгөчө жогорку, атайын билимдүү адистердин саны, Кыргыз Республикасында орто билим берүү мектептеринде иштеген дене тарбия адистеринин жалпы көрсөткүчтөрүнөн (54,2%, 2018- ж) бир топ эле жогору, орто атайын билими жана башка билими болуп дене тарбия боюнча иштегендердин көрсөткүчү боюнча жалпы республикалык көрсөткүчтөн (тийиштүү түрдө 16,7% жана 18,3, 2018- ж) төмөн экени айкын болду. Булардын баары, биз карап чыккан Бишкек шаарынын, Чүй областынын, Ош, Жалал-Абад шаарларынын кээ бир билим берүү мектептеринде дене тарбия жана спорт боюнча адистер менен камсыздоонун абалы канааттандыраарлык экенин көргөзүп турат.

Изилдөөнүн жүрүшүндө жалпы билим берүү мектептеринин басымдуу көпчүлүгүндө (94%) спорттук залдары, ачыктагы спорттук аянтчалары (69%), ал эми шаардык мектептердин үчөөндө сууда сүзүүчү бассейндер бар экени белгилүү болду.

Ошондой эле жалпы билим берүү мектептеринин дене тарбия боюнча программасын натыйжалуу өздөштүрүүдө кыйынчылыктардын жаралышына бир нече себептер түрткү болуп жатканы да аныкталды.

Биринчиден, көпчүлүк жалпы билим берүү мектептеринин материалдык-техникалык базалары эскирип, учурдагы типтүү социалдык стандарттарга, техникалык коопсуздук талаптарына жооп бербей, өзгөчө кооптонууну жаратып жатканы анык болду. Мектептердин спорттук шаймандар жана жабдыктар менен учурдагы жабдылышы мамлекеттик стандарттарга ылайык окуу программасын толук кандуу өздөштүрүүгө мүмкүнчүлүк бербейт.

Экинчиден, жалпы билим берүү мектептеринде окуучулардын саны кескин көбөйүп, айрым учурларда пландагыдан 1,5-2 эсеге көп болгондуктан жылдын суук мезгилинде спорттук залдарда дене тарбия сабагын толук кандуу, сапаттуу өтүүгө эч кандай мүмкүн эмес.

Үчүнчүдөн, жалпы билим берүү мектептеринин ачык спорттук аянттары учурдун шарттарына жана талаптарына жооп бербейт. Дене тарбия программасында каралган материалдарды өздөштүрүүгө жөнөкөй шарттар (узундукка, бийиктикке секирүү аянттары, ядро түртүү жайлары, атайын белгилери менен чуркоо жолдору ж.б.) жок болгондугуна байланыштуу көп кыйынчылыктарды жаратып келет. Анын үстүнө, бул аянтчаларга асфальт же бетон төшөп койгонуна байланыштуу, жөнөкөй дренаж системасы жоктугунан жаан-чачындан кийин топурак төшөлгөн аянтчаларда да сабак өтүү окуучулардын ден соолугуна зыян келтирип коюу коркунучу менен коштолгон.

Төртүнчүдөн, баардык мектептерде дене тарбия программасынын базалык түрлөрү болгон гимнастика, жеңил атлетика боюнча шаймандар жок, эгер болсо, өтө эле жетишсиз санда. Гимнастика дээрлик өтүлбөй, ал эми жеңил атлетиканын бир эле чуркоо түрү өтүлүп келүүдө. Мындай көрүнүш дене тарбия боюнча сабакты өтүүнүн сапатына, окуучулардын дене тарбия менен спортко кызычууларына жана аларды сергек жашоого чакырууга терс таасирин тийгизбей койбойт.

Бешинчиден, жалпы билим берүү мектептери дене тарбия жана спортко керектүү жабдыктарды, шаймандарды мектеп фондусунун каражатынын эсебинен сатып алышат. Тилекке каршы бул каражаттардын өлчөмү абдан эле чектелүү болгондуктан, эң төмөнкү сапаттагы, арзан жабдыктар, шаймандар сатылып алынып, алар тез эле жараксыз абалга келип, сапаттуу сабак өтүүгө мүмкүнчүлүк бербейт. Анын үстүнө, белгилүү болгондой, баардык эле мектептерде мындай фонддор жок, өзгөчө мындай абал айыл мектептерине тийиштүү, жергиликтүү бийлик органдарынан каржылоо жетишсиз болгондуктан бул маселе курч бойдон калууда. Изилдөөлөр көргөзгөндөй, биз көрүп чыккан мектептердин спорттук жабдуулар жана шаймандар менен камсыз болуусу 28%тен ашпайт.

Жалпы билим берүү мектептеринде дене тарбия жана спорт боюнча иш алып баруунун дагы бир формасы-окуудан (класстан) тышкаркы иштер. Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндө” мыйзамында бул иштер жөнүндө так жазылган: “Мектептен тышкары билим берүү, балдардын жана өспүрүмдөрдүн ар кандай талаптары менен муктаждыктарын толук канааттандыруу, бош убакыттарын жана эс алуусун уюштуруу, ден соолугун чыңдоо, кесиптик багыт берүү, инсанды адеп-ахлактык жана интеллектуалдык жактан жетилтүү максатында, маданий-эстетикалык, техникалык, спорттук ж.б. багыттардагы мектептен тышкаркы билим берүүчү багыттардагы иш чаралар мектептен тышкаркы билим берүүчү уюмдар тармагы аркылуу жүзөгө ашырылат.

Мамлекеттик мектептен тышкаркы билим берүү уюмдарын каржылоону мамлекет камсыз кылат (18 берене)”. Тилекке каршы иш жүзүндө бул мыйзам аткарылбай келет. Биз карап чыккан билим берүү мектептеринде мектеп фондусунан каржыланган спорттун кээ бир түрүнөн секциялар “көңүлдүү шарттар”, “чуркоочулар күнү” сыяктуу гана иш чаралар өтүлөөрү ачык болду.

Белгидей кетүүчү дагы бир жагдай, Билим берүү жана илим министрлигинин алдындагы спорттук массалык иштер боюнча “Жаштык” республикалык борбору Жаштар иштери, дене тарбия жана спорт мамлекеттик агенттигинин карамагына өткөрүлгөндөн баштап (2017- ж) республикалык масштабдагы мектеп окуучуларынын спорттук-массалык иш чаралары, алардын ичинде салттуу болуп калган Кыргыз Республикасынын

окуучуларынын Спартакиадасы да өткөрүлбөй калды. Мындай абал райондор, шаарлар аралык мектеп окуучулар арасындагы спорттук-массалык иштердин жоюлуусуна алып келип, окуучулардын спортко болгон мамилесин түп тамырынан өзгөрттү.

Жалпы билим берүү мектептеринде ден соолугу боюнча мүмкүнчүлүктөрү чектелген окуучулар менен дене тарбия жана спорт боюнча эч кандай иштер жүргүзүлбөгөнү, алар менен дене тарбия сабактары, дене тарбия боюнча класстан тышкаркы иш чаралар өткөрүлбөгөнү, адистердин жоктугунан класстарда дарылоо боюнча дене тарбия топтордун жоктугу Кыргыз Республикасында жарандарын сапаттуу билим алуу укуктарынын тендиги камсыздалбай жатканын далилдеп турат.

Корутунду. Жалпы билим берүү мектептериндеги дене тарбия жана спорттун абалы азыркы мезгилдин талаптарына дал келбейт.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде окутуунун натыйжалуулугун жогорулатууга, сергек жашоону адатка айлантууга, ден соолугун чыңдоонун натыйжалуулугун жогорулатууга жана орун алган көйгөйлөрдү жоюуга багытталган төмөнкү иш аракеттерди аткаруу азыркы күндүн талабы десек болот:

1. ”Дене тарбия” окуу программасынын мазмунун айылдык же шаардык мектептердин ар кандай муктаждыктарын эске алуу менен кайра карап чыгуу жана өзгөртүү.

2. Жалпы билим берүү мектептериндеги окуучулардын санына жараша кошумча спорттук залдарды, спорттук аянтчаларды ишке киргизүү, же окуучулардын санын нормативдик талаптарга дал келтирүү.

3. Жалпы билим берүү мектептериндеги болгон спорттук залдарды, спорттук аянтчаларды заманбап талаптарга ылайык оңдоп түзөө иштерин аткаруу, өзгөчө коопсуздук маселелерине басым жасоо.

4. Жалпы билим берүү мектептериндеги дене тарбия жана спортту каржылоону туздөн түз республикалык бюджеттин эсебинен жүргүзүүгө өткөрүү.

5. Жалпы билим берүү мектептериндеги дене тарбияны жана спортту башкаруу, көзөмөлдөө абалын мониторинг кылуу максатында Билим берүү илим министирлигин алдында мурдагы республикалык “Жаштык” борбору сыяктуу бөлүмдү кайра уюштуруу.

Адабияттар:

1.Иманалиев Т.Т., Казакбаев А.К. Жалпы орто билим берүү мекемелеринин дене тарбия боюнча педагогикалык адистер менен камсыз болуу абалы//Дене тарбия жана спорт жарчысы. - Б. - № 1.- 2018. - 24-28 бб.

2.Иманалиев Т.Т. Кыргыз Республикасында дене тарбия жана спорт боюнча адистерди даярдоодогу кээ бир көйгөйлөр.//Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. - Б. -№ 2 (30).– 2014. - 87-91 бб.

3.Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндө” Мыйзамы. - Б., 2003. - 30.09. - № 92 (толуктоолор менен).

УДК: 371.3:726.29

МЕКТЕПТЕРДЕ ДЕНЕ ТАРБИЯ САБАГЫНДА КОЛДОНУЛУУЧУ КЫЙМЫЛДУУ ОЮНДАРДЫ ҮЙРӨНҮҮ ЖОЛДОРУ

**Мурзакаримова Г.М., Гуламов Г.И., Таабалдиева А.К., Арапмаматов Б.С.,
ОшМУ, Ош ш.**

***Аннотация.** Бул макала кыймылдуу оюндардын активдүү жардамы менен балага таасир этүүчү эң жеткиликтүү жана натыйжалуу ыкма берүү чагылдырылат. Оюндардын жардамы менен бала өзүн жеңил сезип маанайы көтөрүлөт, демек балага өзгөчө жагымдуу болот. Оюн - бул баланын табигый шериги, ошондуктан анын өнүгүп келе жаткан*

организминде жаратылыш өзү түзгөн мыйзамдарга жооп берет - анын шайыр кыймылдарга болгон чексиз муктаждыгы өркүндөйт. Кыймылдуу оюндардын негизги өзгөчөлүгү – бул кыймыл аракеттеринин болушу, ошонун аркасында алар дене тарбия жана өнүгүүнүн таанылган каражаты жана ыкмасы болуп саналат.

Негизги сөздөр: ыкма, тездик, күч, чыдамкайлык, шамдагайлык, ийкемдүүлүк.

МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ПОДВИЖНЫМ ИГРАМ НА УРОКЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ШКОЛАХ

**Мурзакаримова Г.М., Гуламов Г.И., Таабалдиева А.К., Арапматов Б.С.,
ОшГУ, г. Ош**

Аннотация. В статье рассматриваются особенности подвижных игр – наиболее доступного и эффективного метода воздействия на ребенка при его активной помощи. Главный признак подвижных игр – наличие активных двигательных действий. Воспитательное значение подвижных игр не сводится к развитию только таких ценных физических качеств, как быстрота, сила, ловкость, выносливость, гибкость. Развиваются многие интеллектуальные качества: наблюдательность, память, логическое мышление, сообразительность.

Ключевые слова: техника, скорость, сила, выносливость, ловкость, гибкость.

MOVING GAMES USED IN PHYSICAL EDUCATION LESSONS IN SCHOOLS, AND THEIR LEARNING METHODS

**Murzakarimova G.M., Gulamov G.I., Taabaldieva A.K., Arapmatov B.S.,
Osh state university, Osh c.**

Abstract. Outdoor games are the most accessible and effective method of influencing a child with his active help. Thanks to games, it usually becomes unusual, and therefore especially attractive. The game uses natural movement for the most part in an entertaining, unobtrusive manner. Play is a natural companion of a child and therefore meets the laws laid down by nature itself in the developing organism of a child - his irrepressible need for cheerful movements..

Keywords: technique, speed, strength, endurance, agility, flexibility.

Киришүү. Оюндун эң маанилүү натыйжасы – бул кубаныч жана эмоцияны көтөрүү. Ушул өзгөчө касиетинен улам, кыймылдуу оюндар айрыкча атаандаштык элементтери менен дене тарбиянын башка түрлөрүнө караганда акыл-эси артта калган балдардын муктаждыктарына шайкеш келет, ар тараптуу физикалык жана акыл-эс өнүгүүсүнө, адеп-ахлактык жана эрктүүлүк сапаттарын тарбиялайт. Мындан тышкары, жаш курагы, ден-соолугунун абалы, балдардын физикалык даярдыгынын деңгээлин эске алуу менен тандалып алынган кыймылдуу оюндар ден-соолукту чыңдоодо жана денени чыңдоодо чоң ролду ойнойт [1].

Кыймылдуу оюндарды уюштурууда класстардын санитардык-гигиеналык шарттарын, тактап айтканда бөлмөнүн жана абанын тазалыгын, температурасын, андан тышкары окуучулардын денесинин жана кийиминин тазалыгын кылдаттык менен көзөмөлдөө керек. Оюн учурунда, ойноочу денедегі зат алмашуу бир кыйла жогорулап, газ алмашуу жана жылуулук алмашуу күчөйт, буга байланыштуу окуучулар колу-бутун системалуу түрдө жууп, денесин нымдуу сүлгү менен аарчып же өзүн-өзү жууп-тазалоо адатын өрчүтүшү керек. Жалпы кабыл алынган гигиена эрежелерин сактоо керек [2].

Дене тарбия сабагында оюн материалын практикалык колдонуунун мазмунунун багыты, биринчи кезекте төмөнкүлөрдө.

Эгерде күчтү өркүндөтүү милдети сабакта чечилсе, анда кыска мөөнөттүү ылдамдык - күч стрессстерине жана атаандаштын булчуңдарынын каршылыгын жеңип чыгуунун ар кандай түрлөрүнө байланыштуу жардамчы жана алып баруучу оюндарды түздөн-түз байланыштырып туруу абдан пайдалуу. Мындай оюндардын негизги курамдык бөлүктөрүнө ар кандай түртүлүү, кармоо, түртүү, күрөш элементтери, оор атлетика ж.б. кирет. Бул көйгөйдү чечүүдө жеткиликтүү оюн салмактары менен кыймылдаткычтар өтө натыйжалуу - ийилүү, түртүп көтөрүү, бурулуу, айлануу, чуркоо же алар үчүн ылайыктуу салмак менен секирүү. Буга ар кандай объектилерди алыска ыргытуу камтылышы керек, алар катышуучулардын күч кубатын өнүктүрүүдө пайдалуу болуп саналат.

Оюндар жигердүү иштөөнү, ой жүгүртүүнү стимулдаштырат, көз-карашты кеңейтүүгө, бардык психикалык процесстерди өркүндөтүүгө, ошондой эле балдардын он адеп-ахлактык сапаттарын калыптандырууга жардам берет [3].

Э.А. Покровский айткандай "Оюндар", - бардык мезгилдерде жана бардык элдерде, албетте, алар бардык элдердин балдарын бирдей баалашкан, б.а. балдардын муктаждыктары бардык жерде бирдей: бала өзүн-өзү көнүгүү жасоого, эптүүлүктү, ийкемдүүлүктү, күчтү жана шамдагайлыкты өркүндөтүү зарылдыгын сезет.

Көпчүлүк кыймылдуу оюндар универсалдуу мүнөзгө ээ: аларды балдар жана кыздар ойной алышат.

"Үйү жок коён" оюну.

Максаты: көңүлдү, ой жүгүртүүнү, тездикти жана туруктуулукту өнүктүрүү.

Жобосу: Бардык катышуучулардын арасынан мергенчи жана үйү жок коёнду тандашат. Калган оюнчулар - коёндор, алар өзүлөрү үчүн тегерек сызып, анда турушат. Мерген качып бараткан үй-жайсыз коёнду кууп жетүүгө аракет кылат.

Коён мергенчинин колуна каалаган айланага чуркап чыгып, качып кутула алат. Ошол эле учурда, бул чөйрөдө турган катышуучу токтоосуз түрдө качып кетиши керек, анткени ал азыр үй-жайсыз коён болуп калат, а мергенчи аны кармап калат.

Эгерде мергенчи коён кармаса, анда кармалган адам мергенчи болуп калат.

"Бутту жерден көтөрүү" кыймылдуу оюну.

Максаты: Оюндун эрежелерин сактоого үйрөнүү.

Жобосу: Айдоочу башка балдар менен залды аралап жүрөт. Мугалим: "Карма!"-деп айтаар замат, бардык катышуучулар бутунузду жерден өйдө көтөрө турган бийиктикке чыгууга аракет кылып, чачырап кетишет. Буту жерде тургандарды гана күйгүзсө болот. Оюндун аягында утулгандардын саны эсептелет жана жаңы айдоочу тандалат.

"Бош орун" оюну.

Максаты: реакциянын ылдамдыгын, шамдагайлыгын, кунт коюп иштөө, чуркоо көндүмдөрүн өркүндөтүүгө жардам берүү.

Жобосу: катышуучулар тегеректешет, ал эми айдоочу айлананын сыртында болот. Оюнчулардын биринин ийинине тийип, ал аны мелдешке чакырат. Андан кийин айдоочу жана ал тандаган катышуучу тегерете карама-каршы багытта чуркашат. Тандалган оюнчу калтырган бош орунду биринчи ээлеген адам тегеректе оюнчулар менен калат. Орду жок калган оюнчу айдоочу болуп калат.

"Үчүнчү ашыкча" кыймылдуу оюну.

Максаты: ыкчамдыкты өнүктүрүү, коллективизм сезимин тарбиялоо.

Жобосу: Катышуучулар кол кармашып, эки-экиден тегеректе жүрүшөт. Жуптардын аралыгы 1,5 - 2 метрди түзөт. Эки айдоочу, алардын бири качып кетсе, экинчиси кууп жетет. Качып кеткен оюнчу каалаган учурунда каалаган жуптун алдында тура алат. Бул учурда, ал турган жуптун арткы оюнчусу кармалган болуп калат. Эгер ошого карабастан, оюнчу аны кууп жетип, чаап салса, анда айдоочулар ролду алмаштырышат.

Сейилдөө үчүн кыймылдуу оюндар.

Мектепте балдар менен сейилдөө, мугалим балдарды бошобой тургандай бир нерсеге муктаж: мыкты чечим - сейилдөө учурунда кыймылдуу оюндарды уюштуруу. Алгач, мугалим балдарды ар кандай оюндар менен тааныштырат, кийинчерээк балдар өзүлөрү

топторго бөлүнүп, кайсы оюнду ойной тургандыгын аныкташат. Кыймылдуу оюндар баланын организмнин өнүгүшүнө жана иммундук системанын бекемделишине жакшы таасирин тийгизет. Ал эми сейилдөө убактысы байкалбай тез өтөт [4].

Оюнду баштаардан мурун, мугалим оюн талаасынын абалына көңүл бурушу керек: керексиз буюмдар, сыныктар жана балдардын ойноп кетишине тоскоол болуп, травматикалык шарт түзө турган нерселердин жок экендигин текшерүү керек.

Кичинекей топто, оюндун түшүндүрмөсү эреже катары оюндун жүрүшүндө жүргүзүлөт. Балдардын ортосундагы байланышты активдештирүү жана багыттоо маанилүү. Балдарга сылыктык менен бири-бирине жардам берүүнү же багынып берүүнү эскертүү. Натыйжада, балдардын ортосунда жакшы достук пайда болот.

Орто жаштагы балдарга сунуш кылынган оюндарда чуркоо аралыгы көбөйтүлүп, эптүүлүктү, кайраттуулукту жана космостук багытты көрсөтүүчү бир катар оюндар тандалат.

Оюндун жүрүшүндө оюнчулардын аракеттерин көзөмөлдөө керек. Оюндун жыйынтыгы чыгарылат: кыймылдарды туура аткарган, эптүүлүктү, ыкчамдыкты көрсөткөндөр, эрежелерди сактагандар, жолдошторун куткарган адамдар белгиленет. Кыскача баяндама кызыктуу болушу керек, андыктан кийинки жолу дагы жакшы натыйжаларга жетүү үчүн.

Жыйынтыктоо. Жеке оюндарда, айрыкча атаандаштыктын элементтери менен лидер күчтүү оюнчуларды тандап албашы үчүн, оюнчуларды бирдей бөлүштүрүү керек. Бул учурда макулдашуу процедурасы буга чейин өзүнчө эле оюн жана балдар үчүн абдан кызыктуу.

Оюнду түшүндүрүп жатып, сиз балдардын анын жүрүшүн, каармандардын мүнөзүн жана иш-аракеттерин элестетип, эрежелерди билип турушун камсыздашыңыз керек.

А.М. Горький айткандай: “Он жашка чейинки бала көңүл ачууну талап кылат жана анын талабы биологиялык жактан мыйзамдуу. Ал ойноону каалайт, ал баардыгы менен ойнойт жана курчап турган дүйнөнү үйрөнөт” - деген.

Жыйынтыгын чыгарып, оюндарда жеңүүчүлөрдү аныктоонун тарбиялык мааниси чоң. Оюн учурунда мугалим менен балдардын ортосундагы жандуу байланыш, анын эмоционалдык жүрүм-туруму, натыйжаларды объективдүү талдоо, алардын оюндагы жүрүм-туруму менен аң-сезимдүү байланышууга жардам берет, бул өз кезегинде ынтымактуу команданын тарбиясына жакшы таасирин тийгизет[5].

Кыймылдуу оюн - бул балдардын жашоого даярдануу үчүн колдонгон көнүгүүлөрүнүн бир түрү болуп саналат [6]. Андыктан мектептерде гана эмес ата- энелер менен бирге дем алыш күндөрү да ойноону сунуштайбыз.

Адабияттар:

- 1.Ланда Б.Х. Методика комплексной оценки физического развития и физической подготовленности. – М., 2005.
2. Абысова Г.А. Влияние занятий физической культурой на здоровье школьников/Г.А. Абысова Н.Я. Эглит. - М., 1992. - 152 с.
- 3.Холодов Ж.К. Теория и методика физического воспитания и спорта: учеб. пос. - М.: Академия, 2007. - 480 с.
- 4.Волков В.Н. Пути повышения эффективности системы внеурочных занятий учащихся оздоровительной физической культурой В.Н. Волков. - Мурманск, 1993. - 242 с.
- 5.Жуков М.Н. Подвижные игры. М.Н. Жуков. - М., 2002. - 300с.
- 6.Марц В.Г. Беседы по методике и теории игры: Учеб. пособие/В.Г. Марц. - М.: Спорт Академ Пресс, 2003. - 185 с.

“ОРДО” ОЮНУ ДЕНЕ ТАРБИЯ САБАГЫНЫН КАРАЖАТЫ КАТАРЫ

*Райимбердиев Ы. А., Мурзакаримова Г.М., Адамбаева Ж.,
Ош мамлекеттик университети, Ош ш.*

Аннотация. Макалада кыргыз элинин байыркы оюндарынын бири “Ордо” оюну дене тарбия сабагынын каражаты катары мүнөздөлөт. “Ордо” оюнун дене тарбия сабагында окутуунун сыйымдуулугун хронометраж усулу менен аныктоо жана дене тарбия сабагын педагогикалык текшерүүнүн негизги милдеттери берилген.

Негизги сөздөр: Ордо оюну, дене тарбия, окутуу-машыгуу процесси, ордо оюнунун тарбиялык мааниси, окутуу-машыгуу процессин педагогикалык текшерүү, хронометраж усулу.

ИГРА «ОРДО» КАК СРЕДСТВО ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

*Райимбердиев Ы. А., Мурзакаримова Г.М., Адамбаева Ж.,
Ошский государственный университет, г.Ош*

Аннотация. В статье описывается игра «Ордо», одна из древнейших игр кыргызского народа как средство физического воспитания. Основными задачами игры «Ордо» являются определение возможностей физического воспитания методом хронометража и проведение педагогической экспертизы тренировочного процесса.

Ключевые слова: игра Ордо, физическое воспитание, тренировочный процесс, воспитательное значение игры Ордо, педагогическая экспертиза тренировочного процесса, метод хронометража.

GAME "ORDO" AS A MEANS OF PHYSICAL EDUCATION

*Rayimberdiev Y.A., Murzakarimova G.M., Adambaeva J.,
Osh state university, Osh c.*

Abstract. The article describes the game "Ordo", one of the most ancient games of the Kyrgyz people, as a means of physical education. The main objectives of the game "Ordo" are to determine the possibilities of teaching physical education by timing and pedagogical examination of physical education.

Keywords: Ordo game, physical education, training process, educational value of Ordo game, pedagogical examination of the training process, timing method.

Киришүү. Кыргыздын улуттук оюндарынын жана улуттук спортунун түрлөрүнүн жаштарга, өзгөчө мектеп жашындагы улан-кыздарга тийгизген тарбиялык таасири талашсыз. Улуттук оюндардын, анын ичинен “Ордо” оюнунун тарбиялык мааниси турмушта чоң роль ойнойт.

Дене тарбия сабактарында, айрыкча улуттук оюндарды өнүктүрүүдө “Ордо” оюнунун ролу чоң десек жаңылышпайбыз. “Ордо” оюнун үйрөтүү же аны менен машыктыруу аркылуу окуучулардын спортко кызыгуусун арттыруу менен аларды нравалуулукка, эстетикага, үрп-адаттарга жана эмгекке тарбиялай алабыз. “Ордо” оюнундагы кыймыл аракеттерден адам баласынын мүнөзүнө тийиштүү көп касиеттерди жана жашоого керектүү кыймылдарды алууга болот. Оюн бул – балдардын сүйүктүү жана негизги иши. Оюн аркылуу көп учурда татаал нерселер балдар үчүн жеткилен, түшүнүктүү болуп калат. Балдарды ар тараптан өнүктүрүү менен алардын дене тарбиясы жөнүндө кам көрүшүбүз керек.

Дене тарбия - адамдын ден соолугун бекемдеп, дене жагынан туура жетилүүсүн камсыз кылуу максатында жүргүзүлүүчү жалпы тарбия системасынын составдуу бөлүгү. Чон адамдардын эмгек жараянын, уучулукту, согушчандыкты тууроочу оюндар түрүндө

ошондой эле, балдардын ар кандай кыйынчылыкка чыдамкайлыгын сыноо максатында түрдүү үрп-адаттар формасында алгачкы коомдо эле жүргүзүлө баштаган. Натыйжада дене тарбиясынын илимий негиздерин изилдөөгү кызыгуулар жаралган. Биз мектеп окуучуларына улуттук оюндарды окутуу менен биздин ата-бабаларыбыз басып өткөн тарыхын, көчмөн калктын жашоо тиричилиги, байыркы заманда жашаган аскердик тактикаларды салыштыра алсак болот. Андан сырткары биздин ата-бабаларыбыз жаш муундарды аскерге кантип даярдоонун жолдорун, тактика-техникаларын мындайча айтканда ык-айлаларын үйрөтүп, элин жерин коргоого, ата-мектенди сүйүүгө, чек араны жоодон сактоого үйрөтүшкөн. Бүгүнкү күндө тилекке каршы кээ бир дене тарбия мугалимдеринин кайдыгер мамилеси менен мектептерде улуттук оюндарга көңүл бурулбай, улуттук оюндарыбыз жаш муундардын арасында кенири жайылбай жоголуу жолунда түшүп калуу коркунучта турат.

Окумуштуулар А.В.Кенеман, В.И.Логинова, Д.В.Хухлаевалар мектепке чейинки курактагы, мектеп курагындагы балдардын дене тарбиясынын теориясы менен методикасын негиздөөчүлөрү катары көптөгөн илимий-практикалык изилдөөлөрдү жүргүзүшкөн. Алар балдардын дене тарбиясынын өзгөчө маанилүүлүгүн аныктап турган башкы милдети – “дени сак, денеси чың, шайыр, чыйрак, демилгелүү, өз кыймылын жакшы башкара билген, дене көнүгүүлөрүн жактырган, айлана-чөйрөдө өз алдынча багыт ала алган, мектептеги окууга жана активдүү чыгармачыл иш-аракеттерге жөндөмдүү баланы тарбиялоо” – деген тактамаларды жетекчиликке алышкан. Мектептеги дене тарбия сабагы, анын ичинен улуттук оюндар сабагы балдарды моралдык жана эрктүү, баалуу сапаттарын тарбиялоого көмөк берет. Дене тарбия сабагындагы көнүгүүлөрдүн көпчүлүгү (бийиктикке секирүү, бийиктен секирүү, тең салмактык), ойноодогу аракеттер (жолдошторуна жардам көрсөтүү, жамааттын ийгилиги үчүн жан аябай киришүү), кайраттуулукту жана достук сезимди тарбиялоого көмөк көрсөтөт. Дене тарбия сабагындагы көнүгүүлөрдү билүүгө үйрөнгөн учурдагы кыйынчылыктарды жеңүү, улуттук оюндун эрежесин так аткаруу баланы туруктуулукка, тартиптүүлүккө тарбиялоого жардам берет. Спорттук аянтчаларды курууда, спорттук шаймандарды жасоо жана ондоодо, сабак өтүлүүчү жайды кармоодо балдардын коллективдүү түрдө катышуусу эмгекке жана коомдук мүлккө сарамжалдуу мамиле кылууну, жамааттык сезимин тарбиялоого мүмкүндүк берет. Демек, дене тарбия бул – дененин жетилүүсүнө, башкача айтканда, дененин өнүгүүсүнө, ден соолуктун бекем болуусуна жана дене даярдыгын камсыз кылууга багытталган иш аракеттердин системасы. Дене тарбия системасы ден соолукту сактоо жана бекемдөө жөнүндөгү билимдерди алуу менен эле чектелбестен, баланын жаш курагына ылайык психофизикалык жактан сапаттуу өнүгүүсүнө багытталган максаттуу, комплекстүү иш чараларды жүргүзүүнү да өзүнө камтыйт.

Мектеп программасында балдарга курак, жаш өзгөчөлүккүнө жараша ар түрдүү оюндар сунуш кылынат. Айрыкча башталгыч класстардын сабактарында окуу-тарбиялык максатта оюндарды пайдалануу сунуш кылынат. Мектеп окуучуларынын улуттук спортко кызыгуусу, спорттук мелдештерге катышууга умтулуусу тынымсыз өнүгүп турат. Мектептин максаты балдардын спортко кызыгуусуна түрткү берип, алардын алына жараша улуттук спорттук мелдештерге катышууга умтулуусун иш жүзүндө канааттандырууда болот. Дене тарбия сабагында, класстан тышкаркы иштерди өткөрүүдө мектеп окуучуларына спорттун элементтерин кадимкидей колдонууга болот. Спорт жөнүндө, спортсмендер, спорттун ар кандай түрлөрү боюнча мектеп окуучуларынын жетишкендиги жөнүндөгү аңгемелер, окуучулардын спортко кызыгуусуна, алардын дене тарбиялык кружокторго, спорттук секцияларга катышууга умтулуусу таасир берет. Дене тарбия сабагынан сабактан тышкаркы иштеринде балдарга индивидуалдык мамиле жасоо керек. Мында да мектептин үй-бүлө менен бекем байланышы талап кылынат. Мугалимдин ата-энелер менен иштөөсү, баланын үстүнөн жүргүзүлгөн медициналык изилдөөлөрдүн маалыматтарын пайдалануусу өтө маанилүү. Балдардын дене жагынан жетилүүсү ата-энелердин активдүүлүгүнө жараша болот. Баланын үй-бүлөдө жашоо жана иштөө шартына көп көңүл бурууну талап кылат.

Дене тарбия сабагында ар бир оюнду өткөрүү дө ага катышууга оюнчулардын жаш курактарын, даярдыктарын, жекече өзгөчөлүктөрүн, жынысын, оюнда колдонулуучу аспаптарды, оюн өткөрүлүүчү жайларды эсепке албай коюуга болбойт. Педагогикалык жетектөө оюндарды уюштуруудан башталат. Уюштуруу жана усул тыгыз байланышта, рационалдуу уюштуруу оюндарды мыкты жетектөөгө жардам берет, ал эми усул оюндардагы уюштуруу моменттеринен көз каранды болуп, бир топ өзгөрүүлөргө дуушар болот. Оюндарды өткөрүүчү орунду даярдоо үчүн адегенде зал же аянтчада же талаа жеринде болобу ойноочулар үчүн гигиеналык шарттарды түзүү керек. Ошондой эле айлана-чөйрөнүн да оюндун жүрүшүнө терс таасири тийгизбеши үчүн же ойноочуларга дененин жаратканышына алып келбеш үчүн текшерип чыгуу зарыл. Оюн башталганга чейин алдын ала чек араларды белгилеп, чийип даярдоо керек. Оюндарды өткөрүүчү орунду даярдоо окуучуларга жүктөлөт. Мугалимдин жетектөөсү менен алар оюндарда колдонулуучу каражаттарды таратышат. Уюштуруу учурунда балдарга берилүүчү тапшырмалардын баары эле, бир караганда арзыбагандай туюлат. Чындыгында тажрыйбалуу педагогдун иш аракетинде бул нерсе тарбиялоонун эффективдүү ыгына айланат. 1-класстан баштап эле балдарга чек араларды чийүүнү, тоскоолдуктардын аралыгын текшерүүнү, колдонулган каражаттарды таратууну жана оюндан кийин топтоону тапшыруу жана башка тапшырмаларды бере баштоо керек. Балдарды ушул тапшырмаларды тез, сарамжалдуу тыкандык менен аткарууга үйрөтүү зарыл.

В.К.Бальсевич балдардын денесинин, кыймыл-аракетинин өнүгүүсүнө окутуу жана тарбия берүү зор таасирин тийгизээрин; окутуу жараяны баланын денеси менен кыймыл аппараттарынын өсүүсү үчүн керектүү шарттарды түзө алаарын; окутуу ата-энелер менен тарбиячыларды үйрөтүүчү иш-аракеттерди өзүнө камтый тургандыгын белгилейт. Окумуштуу баланын өнүгүүсүндөгү жагымдуу мезгилдерди эске алууга үндөйт, себеби “эрте жаш куракта дене кыймылынын активдүүлүгүнүн мотивдери” пайда болот. Бул мезгилдеги негизги милдет – балага кыймыл-аракеттин кубанычын сезүүгө, сергектик, ачык көңүл, күчтүүлүк менен шамдагайлык сезимдеринин болуусу – дене көнүгүүлөрүн аткаруунун натыйжасы, тескерисинче, дискомфорт, алсыздык, зеригүү – кыймыл-аракеттин жоктугу экендигин түшүнүүгө болот.

Дене тарбия сабагындагы “Ордо” оюнун тарбиялык багытындагы мааниси чоң. “Ордо” оюнун дене тарбия сабагында окутуу жана аны менен машыктырууну уюштурууда педагогикалык текшерүүнү жүргүзүү маанилүү иштердин бири. Себеби мугалим-машыктыруучу “Ордо” оюну менен машыккандардын кыймыл аракети, машыгуучулардын жетишкен жана жетишпеген жактарын көз алдынан кетирбей дене тарбиянын туура багытта экенин билип туруусу зарыл.

“Ордо” оюнун дене тарбия сабагында окутуу жана машыктыруу иштеринде педагогикалык текшерүүнүн бир канча түрлөрү колдонулат. Ошолордун негизгилерин төмөндө белгилеп кетмекчибиз. Алардын бири пульсометрия (кан тамырдын согушу)-деп аталат. Бул дене тарбия сабагында кеңири колдонуп келет жана муну “Ордо” оюнун окутуу-машыктыруу иштеринде кеңири колдонсо болот. Экинчиси хронометраж (хроно - убакыт), (метраж-өлчөө)-деп аталат. Жогорудагы аталган пульсометрия жана хронометрия дене тарбия сабагын окутуу-машыктырууда сабактын жүрүшүн педагогикалык жактан талдоодо негизгилеринин бири болуп эсептелет. Мындай талдоо жасоо сабактын усулдарынын мыкты өтүүсүн гана эске албай, сабактын конспектисин жана иш мерчемдеринин акыбалдары да эске алынат. Бул педагогикалык текшерүү сабактын маанисин жана педагогикалык туура багытта экенин байкаштырат. “Ордо” оюнун дене тарбия сабагында окутуунун сыйымдуулугун хронометраж усулу менен аныктоо.

Хронометраж усулу менен сабактын сыйымдуулугун аныктоодон мурда хронометраж сөзүнө талдоо жүргүзөбүз. *Хроно-убакыт, метраж-өлчөө* дегенди түшүндүрөт.

Сабактын хронометражы – негизинен сабак учурунда кыймыл аракетке кеткен убакытты өлчөө болуп эсептелет. Дене тарбия сабагында “Ордо” оюнун окутуудагы кыймыл аракеттерди негизинен беш түргө топтоштурса болот.

- көнүгүүлөрдү аткаруу.
- мугалимдин берген тапшырмасын, көрсөтүүсүн, түшүндүрүүсүн угуу, башка окуучунун аткарган тапшырмаларын карап туруу.
- жардам берүү жана сабакты уюштурууга катышуу, м: спорттук шаймандарды орнотуу, жыйноо.
- эс алуу, көнүгүүнү аткаруу үчүн кезек күтүү.
- бош калуу.

Хронометраждын жардамы менен сабак учурунда ар бир окуучунун тапшырма аткарганын, бош калуусун, эс алуусун, кезек күткөнгө кеткен убактысын, мугалимге жардам берген убактысын ж.б. аныктаса болот. Сабактын сыйымдуулугун негизинен эки түрдө аныкташат. Бул *жалпы сыйымдуулук жана кыймыл аракет сыйымдуулугу*. Сабак учурунда жалпы убакытты үнөмдөп пайдалануу, бул жалпы сыйымдуулук болуп, кыймыл аракет сыйымдуулугу кыймыл аракетке кеткен убакытты айтабыз. Хронометраж усулун өздөштүрүү ар бир мугалим үчүн оор деле иш эмес.

Дене тарбия сабагын педагогикалык текшерүүнүн негизги **максаттары:**

- ар бир спорт менен машыккандардын кыймыл аракетин талдоо жана аларга туура баа берүү;
- дене тарбия сабагында дене тарбия көнүгүүлөрүнүн, сабактын уюштурулушунун жана сабакты өтүү усулдарын билүү боюнча түшүнүк алуу;
- сабак учурунда окутуучу тарабынан жасалган кыймыл аракетин, окутуу усулунун орчундуу болушун, кетирген кемчиликтер жана аны кийинки сабактарда кайталабоо;
- талдоонун негизинде окуу машыктыруу иштеринин мерчемдөөгө өзгөртүүлөрдү киргизүүнү билүү;
- усулдук түшүнүк алуу жана келечекте илимий иштерге багыт алуунун алгачкы этабын үйрөнүү;
- окутуу, машыктыруунун мыкты тажрыйбаларын үйрөнүү;
- дене тарбия сабагын окутуу, машыктырууда чыгармачылык менен эмгектенүү.

Мектеп шартында дене тарбия сабагында алгачкы мезгилдерде көлөм көбүрөөк болуп, интенсивдүүлүк азыраак болот, кийинчереек интенсивдүүлүк көбөйүп, көлөм экинчи мерчемге өтөт. Дененин эс алуусу аракетсиз жана аракеттүү болуп экиге бөлүнөт. Аракетсиз эс алууга тынч отуруу, эс алып жатуу, башка бир нерселерге алаксуу кирет, ал эми аракеттүү эс алууга башка бир көнүгүүлөрдү жай аткаруу кирет. М: “Ордо” оюнунда кезеги келгиче ордонун ыкмаларынын бирин чамалап аткаруу кыймылдары. Дененин эс алуусу үч бөлүккө бөлүнөт. Биринчиси толук эмес дем алуу, экинчиси жарым жартылай дем алуу, үчүнчүсү толук дем алуу. Толук дем алуу- жетишээрлик убакыттын ичинде жүрүп, же басып эс алуу болуп эсептелет жана дене мурдагы калыбына жакындай эс ала түшөт. Бул учурда дене кезектеги жумуш даярдыгына жакшы деңгээлде кошколот. Жарым жартылай дем алууда дене убакыттын тардыгынан толук дем албай, жумушуна зордук менен барууга аргасыз. Бул мезгилде адамдын денеси мурдагыдай толук иш аткарбай начарыраак иш аткарат. Эң жакшы дем алуу- дененин толук иштиктүүлүккө даяр болуу менен, дене жумушун мурдагыдан да жакшы аткарышы мүмкүн.

Бул сабактын эң натыйжалуу экенинин белгиси. Бирок мындай белги көпкө созулбайт. Анткени дененин дем алуусу толкун сыяктуу болуп, узакка созулбайт.

Улуттук оюндарда спорттук көрсөткүчкө жетүү алардын татаал ыкмаларын өздөштүрө билүүгө байланыштуу. Улуттук оюндар спорттун башка классикалык түрүндөй эле өзүнө көрүүчүлүк маанини камтыган кандайдыр бир кызыгууну туудура турган кыргыздын улуттук оюндары болуп эсептелет. Булардын арасынан “Ордо” оюну азыркы мезгилде оюн гана эмес спорттун волейбол, баскетбол, футбол сыяктуу түрлөрүндөй эле спорт катары өнүгүүдө.

Спорттун улуттук түрлөрүнүн мектепке чейинки жана жалпы орто билим берүү окуу жайларынын дене тарбия сабагынын программаларына расмий түрдө киргизилиши жана кеңири түрдө колдонула башташы эгемендүү Кыргызстандын кийинки кездеги эң бир

көрүнүктүү жетишкендиктеринин бири болуп эсептелет. Өзгөчө өлкөбүздүн элет жерлеринде окуп билим алып жаткан окуучулардын дене тарбия сабагынын программаларынын вариативдүү бөлүгүнө киргизилиши, кыргыздын кыймылдуу оюндарын салттуу педагогикалык каражат катары колдонунун жаңы бир деңгээлге чыгышын жана ошондой эле билим берүү жана дене маданияты системасындагы стратегиялык маанидеги окуу тарбия дисциплиналары катары кабыл алынышын айкындайт.

Акыркы изилдөөлөр далилдегендей дене тарбиянын азыркы өнүгүү түзүмүндө, “Ордо” оюнунун өркүндөшү түрдүү өзгөрүүлөргө жолугушу мүмкүн. Бирок бул өркүндөш кыргыз улутунун маданий, илгерки тарыхый түзүлүшүнөн ажырап калбоо керек. Эң негизги нерсе “Ордо” оюну, спорт оюну катары элдердин достугун чыңдоо максатында, бир тууган түрктөш жана башка улуттагы элдерге таратуу зарылчылыгы туулат. “Ордо” оюнунун элдик педагогикада орун алышы, анын жөнөкөй ар кандай шартта ойнолушу, өзүнүн эрежесинин калыптанып калышы, көрүмдүүлүгү, кызыктуулугу, жамааттуулугу жана чоңдордун кичинелерге сабак үйрөтүүсү болуп эсептелет. “Ордо” оюнунун айралык (тактикалык) жетилиши оюндун байыртан бери, эл арасында өркүндөп келе жатканынан күбө. “Ордо” оюнун көрөрмандардын жогорку эмоция менен кабыл алышы ар кандай жаштагы адамдарды өзүнө бат эле кызыктырып коёт. Жыйынтыктап айтканда, “Ордо” оюну менен машыгуу ден соолукту чыңдайт, жашоонун иргелилешине аябагандай күчтүү таасир берет.

Адабияттар:

- 1.Абдуллаев М., Кийизбаев М., Акматов Ч. Улуттук оюндар. - Б., 2012.
- 2.Анаркулов Х.Ф. Кыргыз эл оюндары. Методикалык китеп. - Бишкек, 1992.
- 3.Абдуллаев М.Т. Ордо: методикалык колдонмо. - Ош: МП “Шамдагай”, 1992.
- 4.Абдуллаев М.Т. Ордо оюну теориясы жана усулу. Окуу куралы. /М.Т.Абдуллаев, Т.Т.Иманалиев. - Бишкек: КББАнын “Билим” басма борбору, 2015.

**III. ДЕНЕ ТАРБИЯНЫН, СПОРТТУН ТҮПКҮ, ТАБИГЫЙ
ИЛИМИЙ, ТИЛДИК ЖАНА ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫК АСПЕКТИЛЕРИ**
**III. ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ, ЕСТЕСТВЕННО-НАУЧНЫЕ, ЯЗЫКОВЫЕ И
ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ
И СПОРТА**

**III. FUNDAMENTAL, NATURAL-SCIENTIFIC LANGUAGE AND
ETHNOPEDAGOGICAL ASPECTS OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORT**

УДК.: 81-25

**ЭТНОКУЛЬТУРОВЕДЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО
ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ-СПОРТСМЕНОВ В ПРАКТИЧЕСКОМ КУРСЕ
РУССКОГО ЯЗЫКА**

Манликова М.Х., д.п.н., проф.

Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта, г. Бишкек

Аннотация. В статье предлагаются методические пути формирования этнокультуроведческой (лингвострановедческой) компетенции в аспекте духовно-нравственного воспитания студентов-спортсменов на занятиях по русскому языку. Предложены образцы комплексов-занятий, включающих предтекстовые задания и упражнения, текст, послетекстовые задания и упражнения, разработанные в соответствии с программой курса.

Ключевые слова. Духовно-нравственное воспитание студентов, методика преподавания русского языка, этнокультуроведение, формирование этнокультуроведческой (лингвострановедческой) компетенции, система комплексов-заданий, развитие русской речи.

**ОРУС ТИЛИНИН ПРАКТИКАЛЫК КУРСУНДА СТУДЕНТ-
СПОРТЧУЛАРДЫ АДЕП-АХЛАКТЫК ТАРБИЯЛООДО
ЭТНОМАДАНИЙ АСПЕКТИЛЕР**

Манликова М.Х., д.п.н., проф., Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын профессору, Бишкек ш.

Аннотация. Макалада студент-спортчуларды адеп-ахлакка тарбиялоо аспектисинде орус тил сабактарында этномаданий компетенциясын калыптандыруунун усулдук жолдору, ошондой эле текст алдындагы тапшырмалар жана көнүгүүлөр камтылган сабактардын топтомунун үлгүлөрү сунушталган.

Негизги сөздөр: этномаданият, орус тили сабагын өтүүнүн усулу, студенттерди адеп-ахлактык тарбиялоо.

**ETHNOCULTURAL ASPECTS OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF
STUDENTS-ATHLETES IN THE PRACTICAL COURSE OF THE RUSSIAN
LANGUAGE**

Manlikova M.H., doctor of ped. sciences, prof.,

Kyrgyz state academy physical culture and sports, Bishkek c.

Abstract. The article proposes the methodological ways of forming ethnocultural (linguistic) competence in the classroom in Russian language in the aspect of spiritual and moral education of

athletes. Samples of complexes, including the continuing tasks and exercises, text, hosted tasks and exercises, developed in accordance with the course program, are proposed.

Keywords. *Spiritual-moral education, methods of teaching the Russian language, ethnoculturov, the formation of ethnocultural (linguistic) competence, a system of tasks complexes, the development of Russian speech.*

Введение. Основная цель изучения художественных и публицистических текстов на занятиях Практического курса русского языка - духовно-нравственное и эмоционально-эстетическое воспитание через приобщение студентов-спортсменов к элементарным основам нового для них эмоционально-смыслового содержания и доступных образцов русской литературы, а также обусловленное этим процессом, целенаправленное развитие их русской устной и письменной речи.

Чтение текстов на русском языке выделяется здесь как особая форма эмоционально-познавательной и речевой деятельности студентов на втором языке, требующая от них умения настроиться на чувство и мысль автора, живо представлять себе нарисованные писателем картины, уяснить предметно-логический смысл текста, усвоить его ведущую художественную идею. Помимо усвоения основного образного содержания прочитанного, задача этих занятий – дальнейшая отработка навыков сознательного, правильного, беглого и выразительного чтения на русском языке, а также формирование у студентов побуждения и умения высказаться на этом же языке.

Тексты, включённые в разработанное нами этнокультуроведческое учебное пособие «Человек и природа» по развитию русской речи студентов-спортсменов для 1-2 курсов, разнообразны по жанрам [3]. Это рассказы, сказки, стихотворения, статьи, пословицы и поговорки, загадки и народные приметы, скороговорки. Такой интересный и разнообразный материал служит прекрасным средством практической подготовки для овладения студентами элементарными языковыми и речевыми умениями и навыками.

Для развития речи и обогащения словарно-фразеологического запаса студентов отобраны близкие по тематике произведения изобразительного искусства. Они призваны расширить и углубить представления студентов об окружающей их природе и формировать эстетический вкус.

Следует отметить, что организующим началом группировки и расположения текстов в комплексах-заданиях является не грамматическая тема, как в собственно языковом курсе, а тема внелингвистическая. Приоритетной является ориентация на формирование общечеловеческих ценностей. Этим обусловлена разработка системы предтекстовых и послетекстовых языковых и речевых заданий и упражнений, которые призваны учить студентов любить природу и бережно относиться к ней; развивать интерес к культуре народа, к быту, к художественной культуре России и Кыргызстана, отражённых в стихотворных и прозаических текстах.

Ролью и назначением текстового материала определяется его тематика. Основные, представленные в пособии, темы расположены по разделам: «Русская природа», «Времена года. Зима», «Времена года. Весна», «Времена года. Лето», «Времена года. Осень».

Тематическое многообразие призвано способствовать как духовно-нравственному, так и речевому развитию, прежде всего словарно-фразеологическому обогащению речи студентов. При этом в пособие наряду с основным материалом, обязательным для всех студентов, включены тексты и комплексы заданий, предназначенные как для студентов, не в достаточной мере владеющих русским языком, так и для тех, для кого русский язык является родным.

Преподавателю предоставляется возможность, принимая во внимание стартовый уровень подготовки студентов по русскому языку, выбирать в качестве основного материала соответствующие комплексы-задания. Произведения, рекомендуемые для студентов по дисциплине «Русский язык как родной», характеризуются повышенной сложностью: в них по-своему раскрывается тема основного текста, богаче состав лексики, разнообразнее

языковые конструкции и стилистическая окраска. Они рассчитаны на развитие повышенного уровня образовательной подготовки студентов, что требует от студентов большей самостоятельности, хотя и направляется педагогом.

Материалы комплексов-заданий устанавливают самую тесную взаимосвязь между чтением и грамматикой. Этому способствует строгое единство опорного словаря, грамматических структур и материала по развитию речи в учебных текстах, а также система упражнений и творческих заданий, направленных на взаимосвязанное и взаимодополняющее формирование духовно-нравственных качеств студентов и их речевое обогащение.

Цель разработки данного учебного пособия – формирование этнокультуроведческой (лингвострановедческой) компетенции студентов в аспекте духовно-нравственного воспитания на занятиях по русскому языку через знакомство с культурой страны изучаемого языка (России), приобщение студентов к национально-культурным элементам публицистических и художественных текстов о русской природе и временах года.

Задачи в работе с учебным пособием «Человек и природа»: 1) словарно-фразеологическое обогащение речи студентов при изучении русских художественных текстов; правильное использование лексики, фразеологии и афористики в различных видах речевой деятельности и понимание их эмоционально-эстетической функции в художественном тексте; обеспечение эмоционального восприятия русскоязычного текста; понимание студентами его основного смысла, отработки техники чтения этого текста и его элементарного обсуждения на русском языке; 2) формирование лингвострановедческой и этнокультуроведческой компетенций студентов в аспекте духовно-нравственного воспитания на материале произведений русской литературы, пословиц, поговорок, скороговорок, загадок, примет, стихотворений, басен, песен, сказок и др., включенных в учебное пособие и направленных на формирование у студентов любви к природе, подмечать ещё шире, глубже, разнообразнее прекрасное в природе, любить и беречь её.

С этой целью специально выделяются те опорные слова и выражения, содержание которых включает в себе ярко выраженный национально-культурный компонент. Это либо *безэквивалентная лексика* - слова, которые не имеют точных однословных соответствий в киргизском языке (*буран, сугроб, позёмка* и др.), либо *фоновая лексика* – слова, которые у носителей русского языка вызывают особого рода (способствующие основному значению) представления и эмоции (*раздолье, берёза, степь, горы* и др.) [1].

Если в одном небольшом произведении сосредоточено несколько таких национально окрашенных слов и выражений, то целесообразно прибегнуть к *комплексному этнокультуроведческому синтетическому комментарию*, сопровождая связный эмоциональный рассказ об этом комплексе словообразов монтажом изобразительных, экранных и инструментально-вокальных материалов. Подобный комментарий уместно развернуть, например, при изучении стихотворения «Зимняя дорога» А.С.Пушкина – произведения, чрезвычайно насыщенного образами с ярко выраженной национально-культурной окраской (*колокольчик, ямщик, хата, тройка, борзая, версты полосаты*) [2].

Основные приёмы работы над текстом на данном этапе обучения: комментированное чтение и выразительное чтение, ответы на вопросы, пересказы, заучивание наизусть и др.

Следующий этап изучения русских художественных текстов предусматривает обеспечение эмоционального восприятия русскоязычного текста, понимание его основного смысла, отработки техники чтения этого текста и его элементарного обсуждения на русском языке.

С другой стороны, перед педагогом стоит задача приобщать студентов к идейно-художественному богатству отдельных небольших по объёму образцов русской литературы как литературы иноязычной и инациональной. Сюда входит, в частности, и воспитание культуры чтения на втором языке. Это – и развитие первоначального представления об искусстве слова, и формирование восприятия студентами произведений русской литературы различных жанров, навыков выразительного чтения и элементарный анализ литературного

произведения с опорой на навыки и умения, которые в определённой мере уже сложились при изучении родной и русской литературы в средней школе.

Литературное чтение требует от учащихся понимания образной специфики художественного произведения. Необходимо формировать у студентов умения аналитического (изучающего, углубленного) чтения. Аналитическое чтение предполагает использование таких приёмов, как анализ опорных эпизодов, выяснение роли пейзажа, средств портретной и речевой характеристики образа-персонажа и др. Такое аналитическое чтение произведений учит студентов подмечать ещё шире, глубже, разнообразнее прекрасное в природе, любить и беречь её.

Материал и обсуждение исследования. На занятиях Практического курса русского языка при чтении текстов продолжается процесс словарно-фразеологического обогащения студентов. Наряду с освоением основных значений слов главным ориентиром, в соответствии с требованиями методики, становится такой уровень знания слова, который гарантирует его правильное использование в различных видах речевой деятельности и обеспечивает понимание его эмоционально-эстетической функции в художественном тексте.

Методические рекомендации по приобщению к национально-культурным элементам текста [5]. Последовательно и целенаправленно на занятиях следует уделять внимание работе по раскрытию национально-культурных элементов текста, безэквивалентной и фоновой лексики. Задания и вопросы в комплексах-заданиях пособия ориентированы на раскрытие этнокультурных аспектов текста на уровне образов-символов (*Зима и Весна* в стихотворении Ф.И. Тютчева «Зима недаром злится»), а также на предупреждение неадекватного восприятия учащимися отдельных образов, возможного как следствие разнонаправленности эмоциональной окраски сходных по номинативной основе образов русской и киргизской словесно-художественных систем (например, *серое небо, сиренький ситец небес* у С.Есенина и др.).

В учебное пособие включены фрагменты из научно-популярных и публицистических статей (Г.Н. Волков, В.А. Маслова, А. Лесс, Д.С.Лихачев, В.М. Песков, А.А. Брагина и др.), отрывки из прозаических и стихотворных произведений русских писателей (А.С. Пушкин, А. Фет, М.Ю. Лермонтов, А. Поперечный, А.К. Толстой, И.Бунин, Н. Некрасов, Б. Пастернак, С. Есенин, И. Тургенев, Н.В. Гоголь, М. Горький, М.Шолохов, А.П. Чехов, К.Паустовский С.Щипачев, С. Аксаков, В. Солоухин, Е.Полонский, С.Фиксин и др.).

Преподавателю в работе по приобщению к национально-культурным элементам текста могут помочь предтекстовые и послетекстовые задания и упражнения к тексту. Так, к примеру, при изучении стихотворений А.С.Пушкина «Зимний вечер» и «Зимняя дорога» задания ориентированы на раскрытие ярких картин зимней вьюги. Студенты вспоминают понятие *сравнение*. Развитию речи содействует отработка выразительного чтения стихотворений. Например, в стихотворении А.С. Пушкина «Зима» изображены изменения в русской природе в связи с наступлением зимы. Здесь отражена и любовь поэта к русской деревне и простому народу. Студенты должны почувствовать бодрый и жизнерадостный тон стихотворения. В качестве домашнего задания рекомендуется выучить наизусть стихотворение, а затем написать письмо по памяти первых восьми строк.

Раскрыть картины зимней природы, описанные в стихотворении А.С.Пушкина «Зимнее утро», поможет сопоставление описания яркого морозного утра с изображением зимней вьюги, выделение выразительных средств языка, их роли в стихотворении. Такая работа над содержанием произведения поможет студентам понять душевное состояние героев стихотворения, их отношение к природе.

Поэтическое описание осени, описание общих перемен в жизни природы и перемен в жизни человека в связи с наступлением осени, наблюдательность поэта, его способность заметить и поэтически описать это время года представлены в стихотворении А.С. Пушкина «Осень» («Уж небо осенью дышало...»). Предлагается вспомнить (с помощью толковых словарей русского языка) такие понятия, как *описание* и *пейзаж* в литературном произведении.

Картины смены зимы весноймы наблюдаем в стихотворении Ф.И.Тютчева «Зима недаром злится...». Поэт использует образы народных сказок при описании борьбы весны с зимой, образы прекрасного дитя (Весны) и злой ведьмы (Зимы).

Можно напомнить студентам понятие *олицетворение*. *Олицетворения и эпитеты* – основные приёмы в данном стихотворении. Дать задание выбрать и записать (двумя столбиками) выражения, рисующие *дитя-весну* и *ведьму-зиму*. Подобрать антонимы к следующим словам из текста: *знать, злая, прекрасная, враг, горе, мало*. Приобщение к национально-культурным элементам текста (*ведьма, злая, прекрасное дитя*); предупреждение неадекватного восприятия образа *Весны*; привлечение изобразительных материалов, впечатляюще воссоздающих русский народный идеал девушки-красавицы – все это будет содействовать глубокому пониманию и выразительному чтению стихотворения наизусть.

В стихотворении А.К. Толстого «Колокольчики мои...» ярко выражена способность поэта воспринимать природу, её красоту. Следует провести работу над выразительными средствами стихотворения языка. Студентам предлагаются речевые образцы: 1) *Поэт восхищается (любуется) природой, красотой природы*. 2) *Поэт выразил чувство восхищения (перед красотой природы), любви (к природе)*. После отработки выразительного чтения стихотворение студенты заучивают его наизусть.

К примеру, беседу о содержании и художественных особенностях стихотворения Ф.И.Тютчева «Люблю грозу в начале мая...» можно построить на таких вопросах: 1. Как говорит поэт *о громе*? (С чем можно сравнить *весенний гром*?). 2. Как описывает поэт *весенний дождь*? (С чем сравнивает он *дождевые нити*?).

Приведём образец комплекса-задания из учебного пособия:

Предтекстовые задания:

Задание 1. 1. Что означают слова *перлы, гам*? Найдите объяснение слов в «Словаре русского языка» С.И. Ожегова. 2. Выпишите определения к словам *перлы, гам*. **Образец:** *перлы - перлы дождевые....*

Задание 2. Прочитайте стихотворение Ф.И. Тютчева «Весенняя гроза» про себя, а затем вслух.

Весенняя гроза

Люблю грозу в начале
Когда весенний первый гром,
Как бы резвятся и играя,
Грохочет в небе голубом.
Гремят раскаты молодые...
Вот дождик брызнул, пыль летит
Повисли перлы дождевые,
И солнце нити золотит.
С горы бежит поток проворный,
В лесу не молкнет птичий гам,
И гам лесной, и шум нагорный
Все вторит весело громам.

Послетекстовые задания:

Задание 1. Прочитайте, как описывает Тютчев *грозу, гром, дождь, солнце, проворный поток и птичий гам*?

Задание 2. С чем сравнивает поэт капельки дождя? Выпишите эти строчки из стихотворения.

Задание 3. Какие олицетворения помогают Ф.И. Тютчеву ярко нарисовать картину весенней грозы?

Задание 4. Расскажите о первой весенней грозе в этом году в Кыргызстане.

Задание 5. Научитесь выразительно читать стихотворение Ф.И. Тютчева «Весенняя гроза». С этой целью прочитайте медленно, а потом быстро **загадки**. Отгадайте их. Что это?

1. Сперва блеск,
2. Разноцветное коромысло
Над рекой повисло.

За окном треск,
За треском плеск.

Задание 6. Представьте себе картину грозы и радуги и нарисуйте её.

Задание 7. Выучите стихотворение наизусть.

Приобщение студентов к национально-культурным элементам текста, в частности, к словесному образу *берёза* в русской народной поэзии как олицетворения красоты родной природы, как символа девушки-красавицы в ряде произведений, предлагается проводить на материале стихотворений С. Есенина «Берёза» и «С добрым утром!»

Беседу о личных впечатлениях учащихся, связанных с зимней природой рекомендуется провести, раскрывая образное содержание и эмоциональную наполненность стихотворения «Берёза», его напевность, мягкость и плавность ритма, а также выделяя изобразительные средства языка и отношение автора к изображаемому. Поэтическая картина **весны** образно, ярко, выразительно отображена в стихотворении «С добрым утром!» Далее проводится работа над *олицетворениями* в стихотворении и выразительным чтением стихотворения наизусть.

Настроение В.А. Фета, вызванное пробуждением природы, слияние человека с весенней природой чувствуется в его стихотворении «Я пришёл к тебе с приветом...». Поэт использует олицетворение как средство создания картины весны.

В беседах о произведениях, вошедших в раздел «Человек и природа. Времена года», рекомендуется проводить работу с *речевыми образцами*: 1) *Поэт выразил чувство восхищения...*; 2) *Стихотворение вызвало чувство радости...* и др.

Методические рекомендации по работе с произведениями изобразительного искусства при изучении темы «Человек и природа» [5]. Подчёркнём важность привлечения в процессе чтения и анализа текстов, особенно произведений художественной литературы эмоционально-образных стимуляторов воссоздающего воображения и аналитической учебной деятельности студентов. Опыт убеждает: в ходе воссоздания «мини-фона» русского художественного произведения, на всех этапах работы, и прежде всего в ходе комплексно-синтетического комментирования, уместно использовать близкородственные образы других искусств, в первую очередь изобразительного и музыкального (М.Х.Манликова, 2005; 2014).

Напомним, что произведение русской литературы представляет в национальной школе русскую художественную культуру в целом, а явления этой культуры тесно взаимодействуют между собой. В такой системе педагогических средств они способствуют эмоциональному погружению студентов в художественный текст, не подменяя словесного образа, а усиливая его взаимодействие.

Например, увидеть за безэквивалентными и фоновыми коннотативными словами стихотворения М.Ю. Лермонтова «Родина» картину русской природы средней полосы России, окружавшей поэта с детства («степей холодное молчанье», «разливы рек, подобные морям», «лесов безбрежных колыбанье», «чета белеющих берёз» и др.) нашим студентам могут помочь репродукции картин русских художников: «Лесные дали», «Утро в сосновом лесу», «Дубовая роща после дождя», «Рожь», «Лес и степь» И.Шишкина; «Весна. Большая вода», «Лунная ночь. Деревня» И.И. Левитана; «Притихло», «Ноябрьский вечер» Н.Н.Дубовского; «Берёзовая роща» А.И. Куинджи; «Сумерки на Украине» И.П. Похитонова; «Проселок», «Грачи прилетели» А.К.Саврасова и др.

Например, работа по картине В. Перова «Птицеловы» (подбор эпитетов для описания утра (*ясное, свежее, летнее* и т.п.; описание картины леса и др.) поможет студентам понять любовь художника к природе и его симпатии к простым людям. Радость и ликование весны, борьба её с зимой отражена в картине И.И. Левитана «Март». Подбор олицетворений для описания образов этой картины подготовит студентов к сочинению по картине с использованием в нём олицетворений.

Образ русской берёзы очень нагляден, подкреплён ассоциациями. Берёзу писали художники разных времён: А. Куинджи, «Берёзовая роща» (1879), И. Левитан, «Берёзовая роща» (1885), «Золотая осень» (1895), И. Грабарь, «Февральская лазурь» (1904), «Берёзовая аллея» (1940), П. Кончаловский, «Верхушки берёз» (1934), П. Корин, «Русский пейзаж с берёзкой» из триптиха, посвящённого Куликовской битве 1380 года (1942), С. Герасимов, «Лёд тронулся» (1945), «Берёзы» (1947). Берёзы часто изображались художниками как символ родной земли, Родины.

Эти произведения русских пейзажистов – не иллюстрация к стихотворениям русских поэтов **о природе, о любви к родине**. Это самостоятельные шедевры искусства. Но посвящены они тем же самым темам и проникнуты сходным настроением. Ведь вся русская живопись XIX-XX вв. в немалой степени, хотя, естественно, своими художественными средствами и сквозь призму индивидуальных идейно-эстетических задач каждого художника, развивала и варьировала мотивы, которые в русской поэзии впервые прозвучали именно в стихотворении «Родина» М.Ю. Лермонтова.

Методические рекомендации по обогащению словарно-фразеологического запаса и проведения словарной работы [6]. Осуществляя установку на всемерное развитие речи студентов, следует помнить, что предпосылкой успеха в этом деле является планомерная **словарно-фразеологическая работа**. Ее необходимо проводить, с одной стороны, на базе лексики, которая усваивается при чтении текстов художественной литературы на занятиях русского языка, а с другой стороны – на базе той части лексического минимума, которая позволяет вести рассказ и беседу на тему окружающей жизни.

При этом материалы пособия предполагают достаточно глубокое освоение не только собственно лексического, но и фразеологического, а также паремиологического (**пословицы, поговорки, афоризмы, крылатые слова, загадки, народные приметы** и др.) фонда русского языка.

В любой пословице всегда присутствует «педагогический момент» - назидательность: под пословицей понимают меткое образное изречение назидательного характера, типизирующее самые различные явления жизни и имеющее форму законченного предложения (Г.Н.Волков, 1999).

В пословицах получили отражение педагогические идеи, касающиеся рождения детей, их места в жизни народа, целей, средств и методов воспитания, поощрения и наказания, содержания обучения, трудового и нравственного воспитания, наследственности и наследования детьми черт поведения родителей, влияния окружающей среды и природы, общественного мнения на формирование человеческой личности и т.д.

Многозначность пословиц предполагает многосторонние и многочисленные связи их друг с другом, взаимные дополнения, разъяснения, комментарии. Эта многозначность в значительной степени обусловлена высокой поэтичностью пословиц.

В образовательно-воспитательной работе со студентами-спортсменами необходимо использовать пословицы, терминология которых понятна им. Иначе эффект от их употребления пропадает. В качестве примеров приведём русские пословицы, которые преподаватель может использовать при обучении русскому языку по теме «Человек и природа»: *В зимний холод всякий молод. В летнюю пору заря с зарёй сходится. В августе солнце греет, да вода холодеет. Весна да осень – на дню погод восемь. В феврале зима с весной встретятся впервой. Декабрь - шапка зимы. Зима пугает, да все равно тает. Без сучка, без задоринки. Быть на точке замерзания. Буря в стакане воды. В лесу – и обжорный ряд, в лесу – пушнина, в лесу - курятная лавочка. В тихом омуте черти водятся. Возле леса жить - голода не видать. Волков бояться - в лес не ходить. Дерево смотри в плодах, а человека - в делах. Дать березовой каши. Делать погоду. Дрожать как осиновый лист. Ждать у моря погоды. Зелен виноград. За деревьями не видеть лесу. Июль - макушка лета и др.*

Приедем образец Комплекса-задания:

Предтекстовые задания:

Задание 1. 1. Прочитайте текст. 2. Обратите внимание на половицы, поговорки, загадки и приметы русского народа, отражающие его многовековые наблюдения над лесом.

Русский лес в русском языке

За долгую жизнь в русском языке слово **лес** вошло в жизнь самого народа. Вот посмотрите, как осмыслил народ значение леса в своей жизни и как выразил это в слове - поговорицах и поговорицах: «*Возле леса жить - голода не видать*» или «*В лесу - и обжорный ряд, в лесу - пушнина, в лесу - курятная лавочка*». Вот как народ определил лес как жизненную среду: лес кормит - ягоды, грибы, птица, лес одевает - даёт пушнину, мех белки, лисы, соболя, лес подарит удовольствие - курение (курятная лавочка).

Лес - друг человека, зелёный друг. Кто же не знает этого крылатого выражения, но особенно популярным сделал его писатель Леонид Леонов, автор романа «Русский лес». Лес встречал русского человека едва он появлялся на свет и сопровождал его всю жизнь: деревянная колыбель, изба из дёреза, из дёрева мастерили лодку и соху, лучина, добытая из дёрева, освещала, а на бересте, взятой у берёзы, писали да и сами рукописные книги хранило дёрово - переплёт из двух досок. Недаром же существует по сей день выражение прочесть книгу *от доски до доски*, то есть от начала до конца.

Слово **лес** вместило большой народный опыт, отразило народную наблюдательность и вылилось все это в мудрости **пословиц и поговорок**: *за дёревьями не видеть лесу* - «проявлять внимание к мелочам, не видеть главного»; *тёмный, дремучий лес* - «о том, что непонятно или неизвестно»; *смотреть в лес* - «иметь намерение покинуть что-либо»; *как в лесу* - «не понимать, не разбираться в чём-либо»; *чем дальше в лес, тем больше дров* - «чем дальше спор, тем больше слов и упрёков»; *волков бояться - в лес не ходить* - «будь смелее, начиная новые дела».

Послетекстовые задания:

Задание 1. Прочитайте и запомните поговорки и поговорицы русского народа о лесе. Каково значение леса в жизни русского человека, судя по этим выражениям?

1. *За дёревьями не видеть лесу* - «проявлять внимание к мелочам, не видеть главного». 2. *Тёмный, дремучий лес* - «о том, что непонятно или неизвестно». 3. *Смотреть в лес* - «иметь намерение покинуть что-либо». 4. *Как в лесу* - «не понимать, не разбираться в чём-либо». 5. *Чем дальше в лес, тем больше дров* - «чем дальше спор, тем больше слов и упрёков». 6. *Волков бояться - в лес не ходить* - «будь смелее, начиная новые дела».

Задание 2. 1. Приведите отрывок из художественного произведения или случай из собственной жизни, которые можно было бы прокомментировать конкретной поговорицей. 2. Прокомментируйте русскую поговорицу: «Волков бояться - в лес не ходить».

Задание 3. 1. Составьте вопросный план к тексту. 2. Перескажите текст, опираясь на составленный вами вопросный план.

Загадки также оказывают влияние на умственное, эстетическое и духовно-нравственное воспитание подрастающего поколения. Загадки призваны развивать мышление, приучают анализировать предметы и явления из различных областей окружающей действительности; причём наличие большого количества загадок об одном и том же явлении позволяет дать всестороннюю характеристику предмету (явлению). По мнению представителей научно-педагогического направления - *этнопедагогики* (Г.Н. Волков, 1999), - особое место занимает диагностическая функция загадки: она позволяет педагогу без каких-либо специальных тестов и анкет выявить степень наблюдательности, сообразительности, умственного развития, а также уровень творческого мышления обучаемого. В качестве заданий после отгадывания, можно дать задание сочинить свои загадки. В материалах раздела «Человек и природа» приводятся различные загадки о явлениях природы, о небе и земле, о времени, о погоде. Приведём **образцы**:

Предтекстовые задания:

Задание 1. Образуйте от существительного *берёза* прилагательное. Составьте с данными прилагательными словосочетания: *прил. + сущ.*

Задание 2. Что вы знаете о лечебных и других свойствах берёзы?

Задание 3. Прочитайте текст. Обратите внимание на загадки о русском лесе.

Русская береза

Для русского человека священное дерево - берёза, она символ родины. Любовь к родине начинается с берёзки у крыльца. О ней поют песни, она незаменима в работе. Из её древесины - и топоры, и соха, и борона, и метла, и веник... Из бересты - посуда и обувь, и первая русская «бумага». Берёзовая лучина - источник света, дрова - источник тепла. Берёзовый сок, серёжки, гриб - лекарства. Берёзовая роща - краса земли. *«Есть дерево об четыре дела: первое дело - мир освещает; другое дело - крик утишает; третье дело - больных исцеляет; четвёртое дело - чистоту соблюдает (берёза: лучина, дёготь на колеса, береста на обвой горшков, банный веник)»*. Уже малым детям загадывают: *«Стоит дерево, цветом зелено; в этом дереве четыре уголья: первое - больным здоровье, другое - от тени свет, третье - дрыхлых, вялых пеленатье, а четвёртое - людям колодец»*. Для маленьких - отгадка нелёгкая, но они её, как и саму загадку, заучивали наизусть. Взрослые подробно разъясняли детям суть загадки и отгадки, особенности использования «берёзовых» предметов и лечебных средств.

А какие **загадки** родились о лесе: *«Что выше лесу? Солнышко», «Зимой и летом одним цветом? Сосна», «Средь леса квашня киснет? Дикая яблоня, очень кислая – кислица», «Маленький, удаленький, сквозь землю прошёл, красную шапочку нашёл»* или *«Стоит Антошка на одной ножке? Гриб»*.

Послетекстовые задания:

Задание 1. 1. Выпишите из текста и выучите русские загадки. 2. Приведите аналогичные примеры из родного языка.

Задание 2. Отгадайте загадки. Что это?

1. *«Есть дерево об четыре дела: первое дело - мир освещает; другое дело - крик утишает; третье дело - больных исцеляет; четвёртое дело - чистоту соблюдает»*. 2. *«Стоит дерево, цветом зелено; в этом дереве четыре уголья: первое - больным здоровье, другое - от тени свет, третье - дрыхлых, вялых пеленатье, а четвёртое - людям колодец»*.

Задание 3. Запишите и запомните русские загадки и отгадки к ним о лесе, которые вы узнали из текста.

1. Что выше лесу? (*Солнышко*)
2. Зимой и летом одним цветом. (*Сосна*)
3. Средь леса квашня киснет. (*Дикая яблоня, очень кислая – кислица*)
4. Маленький, удаленький, сквозь землю прошёл, красную шапочку нашёл. (*Гриб*)
5. Стоит Антошка на одной ножке. (*Гриб*)

Традиции и обряды, связанные с русской природой. «Праздником берёзки» отмечали на Руси в старину окончание весенних полевых работ. Шли в лес девушки и «завивали» берёзку. Это значит: наряжали её лентами, плели, вили-завивали венки и увешивали ветки венками, водили хороводы, пели:

Берёза моя, берёзонька,
Берёза моя белая,
Берёза кудрявая!
Стоишь ты, берёзонька,
На тебе, берёзонька,
Листья зеленые,
Под тобой, берёзонька,
Красные девушки
Венки плетут.

Песни, хороводы связаны с берёзкой, вот почему её зовут в народе весёлой берёзой – *весёлкой*. «Берёзкой» называется известный во всем мире танцевальный ансамбль, в репертуар которого входят и хороводы.

Интересна ещё одна традиционная роль берёзы – *берёзовой ветки* в свадебных обрядах. Берёзовая ветка – это знак согласия девушки выйти замуж, а вот ветка сосны, ели или дуба означает отказ.

Во многих сёлах, деревнях существовал стародавний обычай: если кто из деревни уходил в далёкие края, в солдаты, а в советское время и учиться в город, то прощались-расставались у придорожных берёз. А называли такие берёзы – *расстанными*.

В целом ряде фразеологических единиц сохраняются сведения о народной духовной культуре – мифах, обрядах, поверьях, обычаях, связанных с растениями. Например, фразеологизм *берёзовая каша* до сравнительно недавнего времени имел два значения: 1) весенняя обрядовая каша с берёзовыми почками; 2) ритуальное битье. Сейчас первое значение почти утрачено, а осталось только второе, которое тоже несколько изменилось и стало обозначать «хлестание ветвями, порку розгами, вообще битье» (В.И.Даль), отсюда современный фразеологизм *дать берёзовой каше*.

В материалах пособия приводятся и задания по работе с **народными приметами**, которые ярко отражают наблюдательность человека, его внимание к тому, что творится в окружающей среде, стремление быть в гармонии с природой. Задания по работе с народными приметами ориентированы на развитие наблюдательности студентов, формирование навыков сравнительно-сопоставительного анализа явлений родной и русской природы, отражённой в приметах. Студенты не только узнают значение русских народных примет, но и приводят аналогичные приметы из родного языка, переводят их на русский язык с помощью толковых словарей русского и киргизского языков. В письменных работах: небольших сочинениях, эссе студенты описывают свои наблюдения над природой, рассуждают о том, насколько верны народные приметы и совпадают ли они с прогнозом погоды, например. Многое из опыта общения человека с природой духовно обогащает народную педагогику. Этот опыт всегда национален, но он никогда не выпадает из руслу общечеловеческих тенденций.

Приведём **образцы заданий**:

Задание 1. 1. Познакомьтесь с русскими народными приметами на тему «Зима». 2. Выучите наизусть народные приметы. Запишите их по памяти. 3. Приведите аналогичные приметы из родного языка. Чем они отличаются от русских? Чем похожи?

1. Поздний листопад - к суровой и продолжительной зиме.
2. Много желудей на дубе - к лютой зиме.
3. Если осенью птицы летят низко - быть холодной зиме, высоко - тёплой. Если птиц много и летают они низко - к близкому ненастью.
4. Вечерняя заря яркая - ожидай стужи.
5. Гусь стоит на одной ноге - к морозу.
6. Звезды яркие - к хорошей погоде, тусклы - к дождю или снегу.
7. Зима начинается через сорок дней после первого снега.
8. Если кричит ворона, то погода испортится, будет холодно и дождливо.
9. Если небо во время заката ярко-красного цвета, то на следующий день будет ветрено.
10. Зарделась рябина - макушка лета.
11. Рябина покраснела - лето прощается, к осени время идёт.
12. Ядрёная антоновка - к весёлому году.

Задание 2. 1. Выпишите из текста и запомните народные приметы. 2. Подберите аналогичные приметы из родного языка.

1. «Чело дома приглянулось ласточкам» - счастье семье». 2. «Дятла стук услышишь - день предстоит радостный, увидишь дятла - день окажется счастливым».

Задание 3. Прочитайте и запомните приметы. Есть ли аналогичные приметы, связанные с явлениями природы, в вашей родной культуре?

1. По обычаям славян, плодовое дерево – двойник человека: умер человек – нужно срубить дерево. Такой обычай, например, отмечается в Мозырском районе Беларуси. 2. Вторичное цветение плодовых деревьев предвещает человеку мор, голод и т.д. 3. У славян считается, что человек и

фруктовое дерево влияют друг на друга: бездетный человек своим прикосновением может лишить дерево плодovitости.

Заключение. Таким образом, установка на раскрытие духовно-нравственных аспектов Практического русского языка, в частности любви к природе, формированию эстетического вкуса студентов-спортсменов основана на том, что весь традиционный образ жизни человека определяется родной природой. «Её разрушение равносильно разрушению этносферы, следовательно, и самого этноса. Природа оказывает огромное влияние на духовно-нравственное формирование личности и человека. Говоря «на лоне природы», русский народ очень легко определил роль природы в жизни человека», - считает основоположник этнопедагогике Г.Н. Волков [7].

Замечательный ответ на вечный вопрос - что такое Родина, что значит в жизни ребёнка родная природа - рассказ К. Ушинского «Четыре желания»: «Уж как весело зимой! Что за прелесть эта весна!.. Я бы желал, чтобы лету конца не было! Осень - лучше всех времён года!» В то же время этот рассказ - одно из лучших во всем мире творений оптимистической, гуманистической педагогики, опирающейся на народность. «Высочайшая жизненная мудрость состоит в том, чтобы человек вверил себя природе, прошёл бы жизнь, опираясь на неё, предоставил бы ей руководить собой. Принцип природосообразности является высшим, основным принципом всего воспитания всей человеческой жизни» (А.М. Кушнир).

Литература:

- 1.Верецагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка. – М.: Русский язык, 2000.
- 2.Этнокультуроведение: Педагогическое сопряжение языков и культур/Сост.-ред.- М.Х. Манликова. – Бишкек: КРСУ, 2014. – В 2-х чч. – Ч1. -365 с. – Ч2. – 367 с.
3. Манликова М.Х., Тоялиева Э.Р. Человек и природа/Этнокультуроведческое пособие по русскому языку. – Бишкек: КГАФКиС, 2019. – 545 с.
4. Манликова М.Х. Русский речевой этикет/Учебное пособие по развитию русской речи студентов-спортсменов. – Бишкек: КГАФКиС, 2016. – 587с.
5. Манликова М.Х. Этнокультуроведческие основы методики преподавания русского языка и литературы./ Монография. – Бишкек: МОиН КР; КГАФКиС, 2017. – 545с.
6. Манликова М.Х. Научно-педагогические основы этнокультуроведческой лексикографии./ Монография. – Бишкек: МОиН КР; КГАФКиС, 2017. – 587с.
7. Волков Г.Н. Этнопедагогика. – М..2000. – С. 67.

УДК. 37.013.32

ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНТОВ -СПОРТСМЕНОВ НА ЗАНЯТИЯХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

*Абдыбекова Н.А. к.п.н., доц., Капсаламова Э.Д.,
Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта, г. Бишкек*

Аннотация. В статье рассматриваются аспекты духовно-нравственного воспитания студентов-спортсменов на занятиях английского языка. Педагогические условия духовно-нравственного воспитания студентов-спортсменов разработаны на основе компетентного подхода.

Ключевые слова: духовно-нравственное воспитание, английский язык, профессионально-ориентированное обучение, система упражнений.

АНГЛИС ТИЛИ САБАКТАРЫНДА СПОРТСМЕН-СТУДЕНТТЕРДИ РУХАНИЙ– ДЕП - АХЛАКТЫК ЖАКТАН ТАРБИЯЛОО

*Абдыбекова Н.А. п.и.к., доц., Капсаламова Э.Д.,
Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы, Бишкек ш.*

Аннотация. Макалада англис тили сабагында спортсмен-студенттерди руханий-адеп-ахлактык жактан тарбиялоо каралат. Спортсмен-студенттерди руханий-адеп-ахлактык жактан тарбиялоонун педагогикалык шарттары компетенттүүлүктүн негизинде каралат. Көнүгүүлөр системасы жана текст англис тили сабагында студенттерди руханий-адеп-ахлактык тарбиялоонун негизинде иштелип чыккан.

Негизги сөздөр: руханий-адеп-ахлактык жактан тарбиялоо, англис тили, интегративтүү кесипке багытталган окутуу, көнүгүүлөр системасы.

SPIRITUAL AND MORAL TEACHING SPORTSMEN-STUDENTS AT THE ENGLISH LESSON

*Abdybekova N.A. PhD, ass.prof, Kapsalamova E.D.,
Kyrgyz state academy of physical culture and sports, Bishkek c.*

Abstract. This article discusses the spiritual and moral education of sportsmen-students in English class. Pedagogical conditions for spiritual and moral education of athletes are developed based on a competence approach. Presented a system of exercises and text based on spiritual and moral education of students in English language classes.

Keywords: spiritual and moral education, English, vocational-oriented training, exercise system.

Introduction. Fluency in a foreign language goes a long way in the future for all the specialists. The socio-political, educational, professional, social, industrial, scientific, cultural, investment trends of the importance of specialist's knowledge in the field of physical culture English language proficiency.

The problem topicality is because the use of English language methods for forming the spiritual-moral and moral-will qualities in university students increases the efficiency of learning and the preparedness for future life and professional activity. The research objective is to elaborate the pedagogical system of forming the spiritual-moral values in students in the fields of physical culture and sport by means of English language.

Education is one of the general aspects of a multilateral process of socialization, which helps an individual to acquire the behavior models necessary for effective participation in public life. Under the modern conditions, education determines the intellectual image of the present and future, living standards, level of humanism and democracy, and greatly influences the material and political factors of progress [1].

Spirituality and morals become important in the life of a young person. The main goal of professional education is to make the teaching not only resulted but also interesting, engage all students in the studying process and make them the active participants with the help of manual of development English speech and formation linguacultural and professional competences at the English lessons.

The first decree of President Sadyr Japarov was the Decree "On spiritual and moral development and physical education of the individual" [2] in order to support the most important field of spiritual and moral development and physical education of the young generation.

The aim of the research: defining pedagogical conditions of spiritual and moral teaching sportsmen-students at the English lesson.

The methods of research: scientific-theoretical and methodological analysis of sources; questioning, interviews, pedagogical test.

We present main pedagogical conditions that ensure high quality and effectiveness of the formation in students' general professional and special competences in the process of gaining knowledge in English [3]. Optimization of the communicative space of the university is singled out as the most important condition.

Our manual is for students studying in the field of "Physical culture and sport" compiled in accordance with the requirements of the English language program for non-linguistic specialties of higher educational institutions and can be used for both classroom and individual works.

We have finished our manual "Patriot" for publishing that structure is on a grammar-thematic and speech topic, which allows teachers plan the learning process. Training exercises and patriotic education texts are on military and sports terminology, grammatical constructions, pre-text and post-text tasks.

The logical sequence of arrangement of grammatical material made on the principle from simple to complex. A variety of texts, exercises and dialogs allows you to develop all types of speech activity: speaking, reading, writing and listening.

We offer this manual to all students studying English on their own or under the guidance of a teacher. In addition, students who wish to improve their speech competencies in English colloquial speech can use the manual.

The results of the research. The study contributes to the formation spiritual and moral education of students we created a model for the formation of the activities of students in the field of speech activity of students mentioned in the English language

We share with several system of exercises by our manual "Patriot":
Military patriotic education

As you can see, we use this theme because it's actual in our education. It is one of the aspect of our military education. In addition, for athlete students.

Grammar: Non-finite forms of the verb: Participle

In this task, students should write the sentences using the participle.

Task 1. Write the sentence-using participle.

Example: I saw a girl. She was dancing. I saw ... I saw dancing girl.

He listened to a boy. The boy was singing. He listened to

They watched soldiers. They were swimming. They watched

The police caught two teenagers. They were fighting. They caught

In the task, two students should build words, which is connected with new words. It is also influencing good for the students, because this word mainly helps to be well behaved.

Task 2. Build three words with these letters, which connected with new theme.

P, t, a, r, o, t, i, c, l, m, i, r, y, i, a, t, i, n, t, u, c, a, t, o, n, e, d

In the third task, we are giving new word combinations, which is help in future to our students. They can use them in speech.

Task 3. Learn by heart new word combinations

Task 4. Read and retell the topic.

The patriotic education, both for the consolidation of society, and for the formation of a new citizen of Kyrgyzstan, increase defence and prestige in the international arena. The problem of patriotic education of students, who can appreciate and defend democratic rights and freedoms, is very important for any country. For Kyrgyzstan, it is particularly significant, since the active construction of a new democratic society conducted in complex socio-economic and political conditions, when changing the old man's relationship with the state and produced new political and legal norms.

This education, must piece together the values and attitudes with advanced domestic traditions in a new value system of society is an open system, spiritually and culturally rich, tolerant, ensuring the formation of good citizenship and patriotism.

Military-patriotic education is a part of patriotic education of citizens in accordance with the law "On universal conscription " of 9 February 2009, number 43, in schools high schools, colleges , vocational schools, country conducted basic military training school students.

Military-patriotic education is called to form a patriotic and moral-psychological qualities necessary to perform the tasks of reliable protection of homeland security.

The purpose of military-patriotic education - to develop a deep understanding of the citizens of patriotic duty, ready to defend the homeland, as well as to educate citizens who are able to provide the solution of problems to strengthen the integrity and unity of the country, strengthening friendship among peoples of Kyrgyzstan.

Post-text exercises:

In task 4 students should answer to the questions. These questions connected with the topic military-patriotic education.

Task 5. Answer the question in English following the text.

How do you understand the military-patriotic education?

What is the main purpose of military-patriotic education?

How do you understand the word "patriotism"?

What are the tasks of pre-conscription training?

Task 6. Make up cluster with new words.

- *Finishing the cluster.*

T: now, we have the last task: to finish our cluster, do you remember? So, our lesson is going to be over. Tell me, please

- What new facts have you found out?
- What new information have you learnt? Let's return to our cluster and add new information to it.

Task 7. Complete the words, which begin or finish with following letters.

arm _____	for _____
mil _____	pat _____
Cr _____	soci _____
_____ an	ed _____
_____ at	aff _____
_____ it	Str _____
_____ ip	att _____

According to the subject of the study site and the formation English language speech activity skills of students in the field of physical culture detected in pedagogical terms.

Students in the field of physical education toward English-language speech from an analysis of the methods of generating activities aimed at training students in the field of physical education, English language classes, recounting the activities of the grouping of technology on the development of communicative competence has developed a tool which includes a system of exercises [5].

In conclusion, we want to say that is very important to have well behaved and patriot generation. Because our generation is our future. Only patriotic young people can defend our country our motherland Kyrgyzstan from the enemies. In addition, we have to pay strict attention in patriotic education of our athlete-students.

Considering the question in conjunction with questions of self-determination of the concepts of "patriotism" and "By what signs or statements do you define patriotism for yourself", you can see that those who defined patriotism through self-sacrifice, the concept of faith, answered the first question, as a rule, "partially".

Thus, we can conclude that patriotic education is a complex pedagogical process that helps to find appropriate ways and means of educating students in military-patriotic thinking. To achieve the desired result, that is, to educate a highly patriotic person, both the school and the family must

participate, they will organize systematic work, which will include various methods of education, and the common efforts will give a powerful impetus to the start of the formation of a true patriot.

References:

1. Khorrami F.T., Fallah, M. H., & Abadi, H. Z. M. The Effect of Unconscious Influences of Satellite Channels on Attitude of Using Satellite. UCT Journal of Social Sciences and Humanities Research, 3(1). - Pp. 61-67.
2. Koca C. (2009). Gender interaction in coed physical education: A study in Turkey. Adolescence, 44 (173). - 2015. - Pp. 165-185.
3. Decree No. 1 of President Sadyr Japarov "On spiritual and moral development and physical education of the individual". - Bishkek, 2021.
4. Abdybekova N.A., Dobaev K.D. Pedagogical conditions of using google classroom in on-line lessons. Bishkek, - 2020. - Pp. 140-147. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44451171>.
5. A national development strategy of the Kyrgyz Republic for 2018-2040. - Bishkek, 2018. - 27 p.
6. Abdybekova N.A., Dobaev K.D. Pedagogical conditions of using google classroom in on-line lessons/Журнал «Alatoo Academic Studies», Number: 3 year: 2020. - P.140-147. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44451171>.

УДК. 811.1:378

ОБ АКТУАЛЬНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Кандиева Дж.М.,

Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта, г. Бишкек

Аннотация. В статье рассматриваются преимущества использования интерактивных методов обучения, способствующих развитию коммуникативной компетенции студентов, которые изучают русский язык как неродной в вузах физической культуры и спорта. Предложены наиболее применимые игровые методы, для достижения положительных результатов в обучении студентов русскому языку.

Ключевые слова: русский язык как неродной, коммуникативные компетенции, интерактивные методы, ролевые игры.

ОРУС ТИЛИН ҮЙРӨТҮҮДӨ КОММУНИКАТИВДИК КОМПЕТЕНЦИЯНЫ ЖАНА ИНТЕРАКТИВДҮҮ ЫКМАЛАРДЫ КОЛДОНУУНУН АКТУАЛДУУЛУГУ

Кандиева Дж.М.,

Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы, Бишкек ш.

Аннотация. Макалада дене тарбия жана спорт багытындагы жогорку окуу жайында орус тилин чет тили катары окуган студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүгүн өстүрүүгө өбөлгө болгон окутуунун интерактивдүү ыкмаларын колдонуунун артыкчылыктары жөнүндө сөз болот. Макалада автор эне тилдүү мектептерди бүтүргөн окуучулар, студент убагында бир канча оюндардын ыкмаларын колдонуу аркылуу ийгиликтерге жетишүүнүн жыйынтыгын берет.

Негизги сөздөр: орус тили чет тили катары, коммуникативдик компетенттүүлүктөр, интерактивдүү ыкмалар.

ON THE RELEVANCE OF USING INTERACTIVE TEACHING METHODS FOR THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE

*Kandieva D.M.,
Kyrgyz state academy of physical culture and sports, Bishkek c.*

Abstract. *The article discusses the advantages of using interactive teaching methods that contribute to the development of the communicative competence of students who study Russian as a non-native language in universities of physical culture and sports. The author of the article offers examples of the most applicable game methods, with the help of which positive results can be achieved in teaching students who have graduated from school in their native language.*

Keywords: *Russian as a non-native language, communicative competencies, interactive methods, role-playing games.*

Введение. Одной из приоритетных сфер жизни является образование. Развитие и процветание любой нации и государства неразрывно связано с образованием. Мы не можем сейчас представить себе развитие общества без всестороннего развития науки и образования. Современное образование стало носить гуманистический характер. Государство делает акцент на гуманитаризации образовательной системы, на общечеловеческих ценностях жизни и здоровье общества. Осуществление этих принципов приводит к качественным изменениям в системе высшего образования. Естественно, это относится и к подготовке специалистов в области физической культуры и спорта. Высшие учебные заведения физической культуры и спорта должны выпускать специалистов с высоким культурным уровнем, то есть с широким гуманитарным мышлением, которые могут грамотно вести свою профессиональную деятельность.

Сегодня интерес к русскому языку становится осознанной необходимостью для миллионов молодых людей, стремящихся достичь успеха с помощью профессиональных навыков. Для плодотворной работы по специальности выпускник должен иметь основные навыки для успешной коммуникации в различных сферах жизнедеятельности: правовой, научной, политической, социально-государственной, бытовой.

Современная обстановка на рынке труда требует от специалиста умения быть конкурентноспособным. Очень часто профессиональный успех специалиста зависит от владения грамотной речью, умения эффективно общаться, от знания приемов речевого воздействия, умения подать себя.

Уровень подготовки русскому языку как неродному студентов во многом зависит от овладения ими в процессе обучения в вузе коммуникативной компетенцией. Под коммуникативной компетенцией исследователи понимают владение имплицитивными, психологическими, национально-культурными и социальными правилами, которые определяют не только формы, но и содержание речи в конкретном социальном окружении. Без коммуникативной компетенции студент не может овладеть специальностью на базе русского языка.

Сформированность коммуникативной компетенции обуславливается формированием и развитием в процессе познавательной деятельности коммуникативных умений. Проблеме формирования коммуникативной компетенции в процессе развития коммуникативных умений посвятили свои работы В.Г. Костомаров, М.Н. Вятютнева, Д.И. Изаренкова, О.Д. Митрофанова и др. Подчеркнем, что особую актуальность это имеет для институтов физической культуры и спорта. Коммуникативные умения не только необходимы студентам для осуществления учебно-познавательной деятельности в вузе, но и являются одной из важнейших составляющих профессиограммы будущего специалиста в области физической культуры и спорта. Успешность педагогической деятельности учителя физкультуры и тренера определяется знаниями и умениями коммуникативного характера. Поэтому

успешность деятельности будущего выпускника во многом определяется сформированностью его коммуникативной компетенции.

Методы исследования. Перед преподавателем русского языка как неродного в вузе стоят следующие задачи: повышение общей культуры, культуры речевого поведения студента и повышение профессиональной компетентности студентов. Решение этих задач посредством введения интерактивных методов обучения приобретает особую актуальность. Преподавателю недостаточно быть компетентным в своей области знаний, необходимо на занятиях русского языка использовать методические инновации, которые на сегодняшний день связаны с применением интерактивных методов обучения. Применение интерактивных форм обучения является одним из важнейших направлений для формирования коммуникативной компетенции и улучшения подготовки студентов в современных условиях. Это будет способствовать достижению поставленной цели, повышению эффективности образовательного процесса.

Интерактивные методы работы в образовательном пространстве являются наиболее перспективными за счет того, что они предоставляют возможность организовать активное и открытое обсуждение учебного материала, видоизменить его и дополнить в процессе обсуждения в режиме реального времени. Здесь существенно меняется роль преподавателя как участника иной педагогической реальности. Преподаватель становится руководителем и соучастником учебного процесса. «Интерактивность – широкое по содержанию понятие, с помощью которого в современной науке раскрывают характеристики и степень взаимодействия между объектами, а в методике используют для описания способа активного взаимодействия между учителем, учащимися и учебным материалом» [1, 7].

Следует отметить огромную роль дидактических достоинств игровой методики обучения. Игра является формой познания мира. В игре студенты могут действовать свободно, раскованно, не боясь совершить ошибку. Снижается психологическое напряжение. Можно сказать, что «в игре реализуется один из главных принципов педагогики сотрудничества» [2, 42].

Материалы и результаты. Основными составляющими интерактивных занятий являются интерактивные задания и упражнения. Существует много технологий интерактивного обучения. Преподаватель может сам составлять новые формы. Конечно, это будет зависеть от уровня подготовки студенческой группы. Игра со словом является самой распространенной и простой формой игры. «Такие игры решают, как правило, чисто предметные задачи: развитие орфографической зоркости, расширение словарного запаса, закрепление знаний о грамматических категориях» [2, 42]. По времени эти игры длятся недолго, и проводить их можно в любой момент занятия.

Например, игра «Кто больше?», «Кто быстрее?». Студенты должны подобрать как можно больше определений к существительным (*тренер, спортсмен, мяч* и т.п.). Можно им предложить перечислить: спортивную одежду, аксессуары, инвентарь борцов (*борцовки, борцовское трико, наколенники, борцовский жгут, эспандер, суппорты*); футболистов (*бутсы, гетры, щитки, шорты, футболка, капитанская повязка, свисток*). Или провести эту игру. *Условия игры.* Студенты пишут слова мужского, женского и среднего рода, обозначающие виды спорта или спортивный инвентарь. *Время написания:* 5-7 минут. Побеждает тот, кто правильно написал наибольшее количество слов мужского рода в родительном падеже, слов женского рода в Творительном падеже и слов среднего рода в Дательном падеже [3, 37].

«Мозговой штурм» - один из наиболее популярных методов стимулирования творческой активности. Поскольку все понятия, которые изучаются, в той или иной форме уже знакомы студентам, рекомендуется начинать изучение новой речевой темы «Физическая культура и спорт в жизни человека» с мозгового штурма: *Какие ассоциации вызывает у вас словосочетание «физическая культура»? Какие понятия связаны со словом «спорт»? Названные студентами основные мысли записываются на доске в столбик и нумеруются (физическое воспитание, гимн, физическое упражнение, флаг, двигательная активность,*

медаль, соревнование, чемпион, здоровье, Олимпиада). Этот вид работы помогает отобрать то, что уже известно студентам, и что им трудно выразить на русском языке.

Задание: Соотнеси слово и его определение.

Соревнование

----- В честь нее есть праздник в календаре. К ней
стремится команда в спорте.

Победа

----- Это настоящее сражение, но не война. В спорте
с их помощью определяют лучших.

Прием «верно – неверно» заключается в том, что студенты рассматривают утверждения и определяют их правильность.

Задание: Определить правильность следующих утверждений.

УТВЕРЖДЕНИЕ	ВЕРНО/ НЕВЕРНО
Гандбол – это спортивная игра двух команд, игроки которых, ударяя по мячу руками, стараются послать его через сетку на площадку соперников.	
Хоккей – это игра, название которой произошло от французского названия посоха с крючком у пастухов. Проводится на льду, травяной площадке, в зале.	
Волейбол – это спортивная игра двух команд, игроки которых стараются забросить мяч руками в ворота соперников.	
Теннис – это спортивная игра на специальной площадке, разделённой сеткой пополам. Маленький мяч посылают ударами ракетки на противоположную половину площадки	
Регби – это спортивная игра двух команд, игроки которых стараются забросить мяч руками в корзину, укрепленную на специальном щите сверху.	

Задание: собрать полный текст «Легендарный Кожомкул». Это задание связано с методическим приемом «Мозаика». «**Мозаика**» как методический прием состоит в том, что текст с информацией делится на небольшие куски, подобно пазлу. Текст с исходной информацией подается преподавателем в разрозненном виде. Задача студентов – собрать полный текст.

Выводы. Интерактивные методы обучения оптимизируют учебный процесс обучения русскому языку как неродному. Они обеспечивают не только формирование коммуникативных компетенций, но и воспитывают языковую личность, способную творчески мыслить, работать в команде и принимать решения. Интерактивные методы подталкивают студента к саморазвитию и самообразованию, что в будущем положительно повлияет на формирование зрелого и уверенного специалиста, обладающего навыками свободного осуществления речевой коммуникации.

Литература:

- 1.Методика преподавания русского языка в школе [Текст]/М.Т.Баранов, Н.А.Ипполитова. - М.: Академия, 2010. – 368 с.
- 2.Никишина И.В. Инновационные педагогические технологии и организация учебно-воспитательного и методического процессов в школе[Текст]/И.В. Никишина. - Волгоград: Учитель, 2008. – 158 с.
- 3.Кандиева Дж.М. Учебное пособие по русскому языку «Физкультура, спорт и искусство в жизни человека». - Б., 2016. – 288 с.
- 4.Сафонова Л.Ю. Применение интерактивных форм обучения. Методические указания. - Великие Луки, 2015. – 399 с.

ТҮРК-СОГДУ СИМБИОЗУНУН ТЕҢИР-ТОО АЙМАГЫНЫН ЭТНОМАДАНИЙ АЛАКАЛАРЫНЫН ӨНҮГҮҮСҮНДӨГҮ ОРДУ

Садырова З.Т., т.и.к., доц.,

Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы, Бишкек ш.

Аннотация. Макалада аталган маданий байланыштын Теңир-Тоодогу жергиликтүү калктардын жашоосунун дээрлик бардык багытына таасир кылганы белгиленди. Теңир-Тоону жана Борбордук Азияны жердеген этностор үчүн “түрк” жана “согду” синтездеринин олуттуу мааниси бар жана эки маданият тең аймакта кийин пайда болгон бардык этностордун маданий-социалдык турмушунда чечүүчү ролду ойногонунга басым жасалды.

Негизги сөздөр: түрк-согду синтези, Теңир-Тоо, этностук маданият, тарыхый булактар, түрктөшүү процесси.

МЕСТО ТЮРКО-СОГДИЙСКОГО СИМБИОЗА В РАЗВИТИИ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ НА ТЕРРИТОРИИ ТЕНГИР-ТОО

Садырова З.Т., к.и.н., доц.,

Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта, г. Бишкек

Аннотация. В статье рассматривается влияние этнокультурных связей на все направления жизнедеятельности коренных народов в Тенгир -Тоо. Особо выделяется влияние на этносы, населявшие Тенгир-Тоо и Центральную Азию, так как «тюркский» и «согдийский» синтез играл решающую роль в социально-культурной жизни всех этносов, появившихся позднее в данном регионе.

Ключевые слова: тюрко-согдийский синтез, Тенгир-Тоо, этническая культура, исторические источники, процесс тюркизации.

THE PLACE OF THE TURKIC-SOGDIAN SYMBIOSIS IN THE DEVELOPMENT OF ETHNOCULTURAL RELATIONS ON THE TERRITORY OF TENGIR-TOO

Sadyrova Z.T., PhD., ass. prof.,

Kyrgyz state academy of physical culture and sports, Bishkek c.

Abstract. The article notes the influence of the named cultural connection on all areas of life of indigenous peoples in Tengir-Too. The emphasis is placed on the fact that for the ethnic groups inhabiting Tengir-Too and Central Asia, the "Turkic" and "Sogdian" synthesis was of great importance, the two cultures played a decisive role in the socio-cultural life of all ethnic groups that appeared later in this region.

Keywords: Turkic-Sogdian synthesis, Tengir-Too, ethnic culture, historical sources, the process of turkization.

Киришүү. Б.з.ч. III кылымдын аягында Борбордук Азияга моңгол кейпиндеги көчмөндөр таралып, ал аймакта мурдаарак жашаган иран тилдүү уруулардын түрктөшүү, түрк тилин жайылтуу, маданий, этникалык ассимиляция процесси (айрыкча тилде) башталып, ал 7 кылымдан ашык убакытка созулган. Ал эми белгилүү орусиялык археолог Ю.С.Худяков адамзат тарыхындагы мыйзамдуулуктарды, тенденцияларды карап келип:

«Иран жана түрк этносторунун өз ара таасир көрсөтүү, айкалышуусунун жана маданий салттарынын көп кылымдарга созулган аймагы – Борбордук Азия», – деп баса белгилеген.

Изилдөөнүн максаты, согдулуктардын, соода-экономикалык жашоосунан тышкары түрк каганаттарынын саясий-идеологиялык жашоосунда да маанилүү ролду ойноп турушканын белгилөө. Мисалы, согдулуктар түрк кагандарынын маанилүү дипломатиялык тапшырмаларын аткарышкан. Алар Иранга элчиликти жетектешкен, бирок мында алар түрктөрдүн гана эмес, өздөрүнүн да соода кызыкчылыктарын чечишкен. Согдулук үгүтчүлөр миссионерлик иш алып барышкан, манихей, несториан, буддизмди көчмөндөр арасында таркатууга аракет кылышкан.

Макаланын **теориялык-методологиялык** негизин изилдөөнүн атайын жана жалпы илимий ыкмаларынын жыйындысы түзөөрү айкындалып, изилдөөнүн ыкмасы объективдүүлүк жана тарыхыйлык (историзм) принциптерине негизделгени көрсөтүлдү.

Маданий мурас татаал, көп кырдуу көрүнүш. Маданий мурастын калыптануусу – этногенез процессинин негизги бөлүгү. В.М. Массон белгилегендей, бул процесс өзү эле адат-салттар менен жаңылоонунун диалектикалык карым-катнашынан турат. Мында же жаңылануу, же адат-салт үстөмдүк кылганына жараша жалпы маданий комплекс өзгөрүлүп турат [1, 11-14]. Негизинен маданий өзгөрүүнүн эки тиби болот: спонтандуу (лат.spontaneus- өз алдынча) трансформация жана стимулдаштырылган трансформация. Өз алдынча пайда болгон трансформацияда калыптанган тарыхый, маданий ж.б., жаңылыктар, өзгөрүүлөр, жаңы моделдер, үлгүлөр негизинен жергиликтүү чөйрөдө калыптанып, бири-экинчисинин аркасында өнүгүүгө ээ болот. Ал эми, стимулдаштырылган трансформацияда болсо, тарыхый, маданий ж.б., өзгөрүүлөр тышкы кыйыр таасирлердин негизинде жүрөт. Ушуга байланыштуу В.Массон белгилегендей, VI–XII кылымдардагы Борбордук Азияда, Тенир-Тоодо жүргөн этномаданий, саясий процесстер негизинен стимулдаштырылган трансформация процесси аркылуу ишке ашкан.

Бул багыттагы алгачкы пикирлер Ю.С. Худяковдун эмгектеринде кездешет [2, 120]. Окумуштуу адамзат тарыхындагы мыйзамдуулуктарды, тенденцияларды карап келип: «Иран жана түрк этносторунун өз ара таасир көрсөтүү, айкалышуусунун жана маданий салттарынын көп кылымдарга созулган аймагы – Борбордук Азия», – деп баса белгилеген [2, 120]

Демек, бул окумуштуунун ою боюнча, алгач «Иран-түрк» синтези деген аныктама пайда болуп, «б.з.ч. II миң жылдыкта эле, Евразияны курчап турган талаалардын батыш аймагынан Енисей, кенге толгон Алтай жана Чыгыш Түркстан аралдарында иран тилинде сүйлөгөн малчы уруулар жашаган. Буларга Андронов маданиятынын белгилери тиешелүү болгон.

Б.з.ч. I миң жылдыктын аягында Борбордук Азиядагы этносаясий кырдаал өзгөргөн, анткени ошол учурда Хунндардын аскер-мамлекети пайда болуп, ошол мезгилден тартып, Борбордук Азия түрк тилинде сүйлөгөн уруулардын өздүк мекенине айланган.

Ушул мезгилден тарта түрк, кийинчерээк моңгол урууларынын миграциялык активдүүлүгү күчөп, алар Борбордук Азияга таралып, отурукташа башташат. Демек, ушул доор б.а. б.з.ч. VI–III кылымдын аягында Борбордук Азияга моңгол кейпиндеги көчмөндөр таралып, ал аймакта мурдаарак жашаган иран тилдүү уруулардын түрктөшүү, түрк тилин жайылтуу, маданий, этностук ассимиляция процесси (айрыкча тилде) башталып, ал 7 кылымдан ашык убакытка созулган [2, 123]. Бул боюнча белгилүү изилдөөчү Т.К. Чороев (Чоротегин) өз пикирин жазып, б.з. IV–V кылымдарында Борбордук Азияда моңгол кейпиндеги, бирок түрк тилинде сүйлөгөн этностор да жашаган деген маалыматка толук кошуларын, буга антропологдордун изилдөөлөрү тастыктама болоорун билдирген [3, 157-170]

Бул көз караш айрым окумуштуулар тарабынан колдоого алынып, азыркы кыргыздар менен казактардын физиологиясындагы моңгол кейпине мүнөздүү түспөлдү, XI–XIV кылымдардагы Чынгыз хан, кийинчерээк анын урпактарынын басып алуусу, жүргүзгөн саясаты менен байланыштырган пикирлерди [2, 123] жокко чыгарары айкын. Мындай

тарыхый тыянакка келүүнүн өзөгү, Токмоктогу Бурана тарыхый комплексинин айланасындагы VI–XI кк. тиешелүү монголоид расасынын түр-түспөлүн айкын көрсөтүп турган таш балбалдардагы кыргыздардын ата-бабаларынын келбети, же Енисей кыргыздарына тиешелүү Енисей-Миңсуу ойдуңунан табылган монголоид кебетесиндеги таш балбалдар бул пикирдин тууралыгын далилдеп турат.

Тарыхый коомдогу кандай гана жаңылыктар, өзгөрүүлөр болбосун, ал алгач саясий элита тарабынан өздөштүрүлө баштаары белгилүү. Бул бир жагынан саясий элитанын ийкемдүүлүгү, башка маданиятты сыйлоо, жаңычылдыкка умтулуу, азыркы сөз менен айтканда учурга шайкеш болууга жасаган аракет катары бааланат. Экинчи жактан алганда, мындай мамиле этномаданият менен этносаясаттын бири-бирине болгон тыгыз көз карандылыгын айгинелеп турат. Ошол замандардын көз карашынан алганда, үстөмдүк кылып турган уруунун маданиятын алуу, ага сиңип кетүү саясий элитадан башталгандыгы айкын, албетте бул ошол мезгилдин саясий элитасынын – өз бийлигин сактап калуу аракети менен байланыштуу болот. Үчүнчүдөн, мындай ийкемдүүлүк дипломатиянын бир түрү катары бири-экинчисине көз каранды этностордун өз саясий биримдиктерин сактап калуу зарылчылыгы менен да шартталат [4, 176-188].

Бул процесс Борбордук Азиянын чет жакаларында, Саян-Алтайда, Орто Азиянын чыгыш райондорунда жайгашкан иран тилдүү урууларда өзгөчө таасирдүү болгондугун тарыхый-археологиялык булактар далилдеп турат.

Алгачкы орто кылымдарда Борбордук Азиянын тарых таржымалында, саясий-аскердик, этномаданий тарыхында нагыз түрк уруулары «Ашинанын» урпактары маанилүү роль ойногон. Бул жерде эрте орто кылым менен «байыркы түрк доору» деген хронологиялык мезгилдер бир эле учурдун түрдүү түшүндүрмөсү катары эсептелет. Бул Ашинадан (Ашина - сак сөзү-«мыкты, ак сөөк» - Кляшторный С.Г.) таркаганбыз деген байыркы түрктөр хунндардан (же сүннүлөрдөн) чыккан [5, 45] Алар жана башка хун уруулары Алашанга б.з.ч. II миң жылдыкта көчүп баштап, массалык жер которуу б.з.ч. III миң жылдыкта уланган. Пиньян жана Хэсиде алар жергиликтүү иран-тохар тилдүү көчмөн урууларды кошуп алышкан. Ошол урууларды кытайлар «аралаш ху» дешчү экен [5, 46]

V кылымда Ашина баштаган байыркы түрктөр Гаочанга келишкенден кийин, Жуан-жуандарга көз карандылыкта болушкан. Б.з. I миң жылдыгында түрктөрдү жуан-жуандар Алтайга согуш туткуну катары темир курал чыгарганга айдашкан [5, 47]. Ошол мезгилде кыргыз уруулары да (мүмкүн түрктөрдүн арасында? Мүмкүн түрктөр кыргыз урууларынын арасында?) Енисейге көчкөн болот.

Тоолуу Алтайда байыркы түрктөр жергиликтүү, скиф-хун-сармат маданиятынан таасир алышкан, бирок көбүнесе хундардын таасири арбын кездешкен көчмөн урууларды жетектеп калышкан.

Орто кылымдагы түрк маданияты Алашан, Чыгыш Түркстан жана тоолуу Алтайдын иран тилдүү көчмөндөрүнүн маданиятынын негизинде куралып, Евразиянын талааларындагы эрте орто кылымдагы маданияттын (культурогенез) калыптануусуна олуттуу таасир тийгизген. Ошол эле учурда, түрктөрдүн маданиятынын таасири да күчтүү болгон. Мисалы, маркумду жерге берүү салтын Алтайлык уруулар, анын ичинде кыргыздар түрктөрдөн алган делет [2, 130].

Б.з. VI кылымынын ортосунда Евразия талаа көчмөндөрү биринчи Түрк каганатына биригишкен. Бул жаңы мамлекетке Енисейдеги кыргыз мамлекети да көз каранды болуп турган. Ошентип, VI к. «түрк» түшүнүгү саясий мааниге ээ боло баштаган. Ошол мезгилде түрк урууларынын алтай бирикмеси тарабынан «түрк эл» жалпылыгы, мамлекет аталган [6, 79].

Байыркы түрктөр Кытайдан Иранга кеткен Улуу жибек жолунун Түштүк жана Батыш Сибирге кеткен маанилүү бөлүгүн көзөмөлдөгөн. Ошол эле учурда түрктөр жибек соодасынын көлөмү боюнча чыр-чатактан улам, Иран менен дипломатиялык мамилелерди үзүп, Византия менен Волга, Кара Деңиз бойлой түз соода жүргүзгөн учур да болгон.

В.М. Плоскихтин маалыматы боюнча Батыш Түрк каганатынын эрте орто кылымдагы шаардык жана дыйканчылык маданияты Улуу Жибек жолунда соода-дыйканчылык колонияларын негиздеген согдулуктардын жардамы менен курулган. VII к. Чүй жана Талас дарыяларынын боюнда он чакты шаар, кыштактар пайда болгон. Булардын бардыгы албетте, согду маданиятынын элементтерин алып жүрүүчүлөр болушкандыгы айкын.

Түрк кагандары согдиялыктарды тат (баш ийгендер) деп аташкан, бирок Батыш Түрк каганатында согдулуктардын ролу чоң болуп, кезегинде алар мамлекеттин экономикалык иштерин жүргүзүп турушкан. В.М.Плоскихтин эмгегинде келтирилгендей багдаддык акылман Жахиз (869-ж. өлгөн): «Түрктөрдүн башка мамлекеттерди каратып алуудан башка иши жок», – дегени бар.

Белгилүү болгондой, б.з.ч. VI к. карата Сыр-Дарыядан түндүккө карай жашаган сактардын уруу бирикмелери жана андан соң эрте мамлекеттери түзүлөт. “Ал Ташкент, Фергана оазистерин, Батыш жана Борбордук Теңир-Тоону, мүмкүн Жети-Сууну да камтыган болуш керек”, - дейт В.М Плоских [6, 39].

Перстер менен согдулуктардын тарыхый тамыры бир болгондуктан, Борбордук Азиянын эрте мамлекеттери учурунда эле согду маданиятынын таасири саясий, социалдык түзүлүшкө чоң таасир бере баштаган деген идея жатат.

Улуу Түрк каганатында согдулук соодагерлер, кол өнөрчүлөр соода жана кол өнөрчүлүктүн өнүгүшүндө чоң ролду ойногон [7, 122-181]. Тынымсыз согуштардын натыйжасында түрктөр чоң олжолорго ээ болуп турушкан. Византиялык дипломаттардын айтуусунда, Истеми хандын сарайы көз тайгылткан кооздуктарга толгон. Орто Азия, Иран жана Чыгыш Түркстандын кол өнөрчүлөрү түрк аскер башчылары үчүн кымбат, кооз идиш, кийим, кур, атка тагылуучу кооздуктарды ж.б. жасашкан. Тянь-Шань, Тоолуу Алтай, Тува, Монголияда жасалган изилдөөлөр көрсөткөндөй, Согду соодагерлери түрк башчылары үчүн алынып келинген түркүн кооздуктар муну дагы бир жолу далилдейт [8, 118]. Иран жана Согдунун өзгөчө таасири Саян-Алтайдын көчмөндөрүнүн темир иштетүүсүндө көрүнөт [9, 121-146]

Б.з.ч. I миң жылдыктын ортосунда б.а. Сасанийлер учурунда торевтика буюмдары Иранда гүлдөп өнүккөн. Ал акырындап Евразияга таркала баштайт [8, с.106-109]. Иран, Согду көркөм өнөрүнө тиешелүү декоративдик оймолор, көркөм сюжеттер көчмөн түрктөр арасында белгилүү болгон.

Ирандан, Орто Азиядан, Чыгыш Түркстандан Сибирге Улуу Жибек жолунун бир бутагы кеткен. Ушул жол менен Саян - Алтайга кол өнөрчүлүк буюмдар алынып келинип, тери, мамонттун азуусу, кабарга мускусу [10, 19] кымбат, баалуу жыгач-тактайлар ташылып чыгылган.

Селжук дарыгери Шараф Заман Тахир Марвазинин Орто Азия чөлкөмүндө саякатта болгондо калтырган маалыматтары камтылган Табаи - ал-Хайаван («Айбандардын табияты», 1120-ж.) китебинде: «кыргыздар-түндүк-чыгыш менен түштүк-батыштын ортосунда жашаган көп сандуу эл. Кыргыздар үрп-адаты боюнча маркумдарды өрттөшөт, муну менен алар от маркумду тазалайт деп далилдешет. Бул алардын эзелтен келе жаткан салты болгон, бирок мусулмандардын коңшусу болгондон баштап, каза болгондорду көмө баштаган», – деп жазылган [11, 281]. Демек, бул эмгек XII к. 20-жж. жазылган болсо, кыргыздар ошол мезгилде эле «мусулман калкы менен коңшулаш» болуп калгандыгын жана акырындап ислам динине өтө баштагандыгын билебиз. Бул маалымат Теңир-Тоодогу кыргыздарга таандык [12, 182-183].

Орто кылымдагы көчмөндөрдүн көрүстөндөрүнөн табылган буюмдарга караганда, Саян-Алтайга кеткен Улуу жибек жолунун бир нече кербен жолдору болгон. Анын бирөө Жети-Суудан чыгып, Иртыш аркылуу Алтайга, Обь дарыясынын жогорку агымына кеткен. Ушул жол менен Иртыш, Обь алдына Алтайга жана Кузнецк ойдуңуна Бадахшандан, Индостан, Жер Ортолук деңизинин чыгышынан, Византиядан жана Орто Азия, Ирандан баалуу буюмдар келип турган.

Башка жол Чыгыш Түркстанда түндүккө, Моңголиянын улуу көлдөрүнө, Саянга, Мин-Суу аймагына кеткен. Ушул жол менен Иран, Согду, Чыгыш Түркстан гана эмес кытай жибегі, фарфору, күзгүлөрү ж.б. ташылып турган.

Иран, Согду жана Чыгыш Түркстандан көчмөндөргө баалуу буюмдар гана эмес, аларды даярдоо технологиясы да белгилүү болуп турган.

Ю.С.Худяковдун пикири боюнча, торевтика буюмдарын даярдоодо көчмөндөр Иран, Согдиядан көп нерселерди үйрөнсө да, эч качан аларды жөн эле туурап койгон эмес [2, 118]. Демек, көчмөндөр кызыктуу сюжеттерди, идеяларды чыгармачылык менен «өздөрүнүн сулуулук жөнүндөгү түшүнүгүнө жараша өзгөртүшүп, өркүндөтүшкөн» [2, 118].

Мисалы, согдулуктар менен ирандыктар темир буюмдарга гана оюм салса, кыргыздар сөөккө, мүйүзгө, ээр, соот ж.б. жоо кийимдерине оймо салган.

Ю.С.Худяковдун пикиринде, түрктөр (жалпы Азия түрктөрү) каган уругунун эрдигин даңктаган көрүстөн үстүндөгү согдулук жазманы алышкан [2, 118]. Мисалы, Түрк башкаруучуларынын бирөөнө арналган Бугут дубалындагы жазуу Согду тамгаларын пайдаланып жазылган, байыркы түрк жоокеринин Джолундагы (Алтай) мүрзөсүндө Согду жазмасы түшүрүлгөн оор кылыч табылган [9, 25]

Самарканд шаарын борбор кылган согдулуктар өздөрү да VIII к. башында түрктөрдүн саясий ж.б. таасиринде болгондугун белгилөө керек. Мисалы, Муг тоолорунда табылган согду жазма эстеликтеринен улам, 700-710-жж.аралыгында согду өкүмдары (“ихшид”) болгон төбөлдүн аты түркчө болгон (анын ысымы Тархун болчу) [13, 56-68]

Согдулуктар, соода-экономикалык жашоосунан тышкары түрк каганаттарынын саясий-идеологиялык жашоосунда да маанилүү ролду ойноп турушкан. Мисалы, согдулуктар түрк кагандарынын маанилүү дипломатиялык тапшырмаларын аткарышкан. Алар Иранга элчиликте жетектешкен, бирок мында алар түрктөрдүн гана эмес, өздөрүнүн да соода кызыкчылыктарын чечишкен [13, 25, 264]

Согдулук үгүтчүлөр миссионерлик иш алып барышкан, манихей, несториан, буддизмди көчмөндөр арасында таркатууга аракет кылышкан [14, 181-202].

Ал эми Экинчи Түрк каганатынын тушунда, согду жазуусунун жана жергиликтүү түрк тамгаларынын негизинде түрк көчмөндөрүнүн арасында эрте орто кылымда кеңири таркалган байыркы түрк руна сымал алфавиттик жазмасы пайда болгон [2, 38-39; 7, 38-39]

Түрк каганаттары кыйрагандан кийин деле, Согдия Борбордук жана Ички Азиянын түрк тилдүү мамлекеттери менен соода байланыштарын токтоткон эмес. Кыргызстандын түндүгүндө жана ага чектеш Жети-Суунун башка аймактарында да түрк-согду маданий карым-катнашынын эпиграфикалык ж.б. издери табылган [15, 78-85]

Ошол учурларда согдулардын айрым соода түйүндөрү курыкан эли жердеген Сибирдеги алыскы Байкал жээктеринде да пайда болгондугу жөнүндө маалыматтар бар. Согду-манихей үгүтчүлөрү Орхондогу Уйгур каганатында манихей динин мамлекеттик дин катары кабыл алгандан кийин маанилүү саясий күч болуп калган [16, 183-185]

Согду маданиятынын уйгурларга тийгизген таасири уйгур чептерин, идиштерин, темир буюмдарын кооздоогондон ачык көрүнгөн. Манихей жана будда символикалары уйгур торевтикасында үстөмдүк кыла баштаган.

VII – VIII кылымдарда кыргыз башкаруучуларынын тышкы саясатында Тан империясына көбүрөөк ыктоо байкалган. Бирок, чыгыш түрктөргө, кийинчерээк уйгурларга каршы күрөштө Енисей кыргыздары Жети-Суудагы түрктөр, карлуктар, тибеттиктер менен дипломатиялык байланыш түзгөн.

Бул байланыштардын өсүшүн, Енисейге Жети-Суудагы Улуу жибек жолунун Саян-Алтай менен Жети-Сууну туташтырган «Кыргыз бутагы» аркылуу Кытай, Согду, Иран буюм-тайымдары келе баштагандыгын айгинелейт. Мисалы, VI – VIII кылымдарга тиешелүү кыргыз коргондорунан иран, согду үлгүлөрү түшүрүлгөн абдан кымбат алтын жана күмүш идиштер, чабандестин арстанга ууга чыккан сүрөтү түшүрүлгөн коло такталар табылган.

Кыргыздардын IX кылымда уйгурлар менен болгон узакка созулган согуштан кийинки жеңиши аларга Жети-Суу, Чыгыш Теңир-Тоодогу жана Таримдеги соода-кол өнөрчүлүк борборлоруна жол ачкан.

IX – X к.к. кыргыз эстеликтеринде сырттан келген буюмдардын саны көбөйгөн. Кытайдын буюмдарынан башка, Орто Азия менен Чыгыш Түркстандан келген буюмдар, айрыкча кымбат, аябай кооз канжарлар болгон. Алтайдын Сросткин күмбөзүнөн табылган канжар (палаш) кайчылашкан туткучу, кабы, баштан-аяк арстандардын сүрөтү менен кооздолгон, албетте бул Ирандын искусствосуна таандык.

Саян-Алтай кыргыздарына ташылып келинген буюмдардын көбүн Батыш Борбордук Азия менен Чыгыш Түркстандан келген маталар түзгөн. Кытай даректерине таянсак, кыргыз аялдары калың жүндөн токулган, оймолонгон маталарды Куча, Бешбалык жана Ферганадан келген үлбүрөгөн жибектин түрүнөн кийим кийишкен [2, 120]

Согду жана мусулман соодагерлери Саян-Алтайдын кыргыздардан кымбат баалуу терилерди, “худанг” жана “хутунун (бугунун) мүйүзүн” алышчу.

Эми согду маданиятынын Енисейдеги кыргыздарга тийгизген таасири жөнүндө учкай сөз кылсак. В. Массондун айтуусунда, коло доорунан баштап жүрө баштаган “маданий интеграция” кыргыздардын маданиятын да куру калтырган эмес. Культиурогенез процессинде “салыштырмалуу обочолонуу” позициясында болгондой сезилген менен, чынчынында кыргыздар доор, саясий күчтөр алмашкан сайын ар бир маданияттан аздан болсо да сиңирип алып, өздөрү да таасир тийгизип турган. Түштүк Сибирдеги анча-мынча согду таасири тууралуу археологиялык табылгалар да күбөлөндүрөт [8, 106-109, 280]

Макалада сөз болгондой, “түрк” синтези VI к. Улуу Түрк кагандыгы пайда болгондо жаңы деңгээлде башталган. Бул синтездин өзүнүн жүрүшү, балким бир чети ошол мезгилдеги саясий өнүгүүнүн мыйзам ченемдүү көрүнүшүнө байланышса, экинчи жагынан кадимки эле баскынчылык саясаттын позитивдүү түз натыйжасы маданий ассимиляция менен жыйынтыкталган. Анткени түрк мамлекетинин курамына кирген элдерди түрктөштүрүү процессинин кайсы бир түрк эмес элдер үчүн зордук-зомбулук жолу менен ишке ашкандыгы тууралуу маалымат кездешпейт. Бизге жеткиликтүү тарыхый булактардагы маалыматтар ошол процесстин башкача деңгээлде ишке ашкандыгын айгинелейт.

Демек, биздин пикирибизде орто кылымдардагы түрктөшүү жүрүмдөрү мамлекет тарабынан атайылап максаттуу жүргүзүлгөн саясат болгон эмес. Бирок, байыркы сак, усун, хун доорунан бери улантылган дал ушул табигый жана татаал этностук жүрүм (процесс) Борбордук Азияда басымдуулук кылган түрк этностордун кийинки этностук өнүгүүсү үчүн эң маанилүү баскычтардан болгон.

Жыйынтыктап айтканда, Теңир-Тоону жана Борбордук Азияны жердеген этностор үчүн “түрк” жана “согду” синтездеринин олуттуу мааниси бар жана эки маданият тең аймакта кийин пайда болгон бардык этностордун маданий-социалдык турмушунда чечүүчү ролду ойногон. **Илимий талкуу**, демек биздин пикирибизде орто кылымдардагы аймактагы түрктөшүү процесси, атайылап максаттуу жүргүзүлгөн саясат болгон эмес. Бирок, дал ушул процесстин өзү, Борбордук Азияда басымдуулук кылган түрк этносторунун этногенезиндеги эң маанилүү баскычтардан болгон.

Адабияттар:

1. Массон В.М. Культурное наследие Кыргызстана и культурная интеграция // Диалог цивилизаций. – Бишкек: Илим, 2003. – Вып.3. – С. 11-14.
2. Худяков Ю.С. Иранско-тюркский культурный симбиоз в Центральной Азии // Семантика древних образов. – Новосибирск, 1990. – С. 56-62.
3. Чоротегин Т.К. Очерки истории кыргызов и Кыргызстана: (С древнейших времен до конца XVIII века). Кыргызы: 14-ти томник. 11-й том. Источники, история, этнография, культура, фольклор / Сост.: Кенеш Жусупов, Каныбек Иманалиев; Ред.: Темир Асанов, Рыскул Жолдошов. – Бишкек: Бийиктик, 2011. – С. 157-195.

4. Садырова З.Т. «Согд – түрк синтези жана анын Теңир -Тоо аймагынын этномаданиятынын калыптанышындагы орду» [Текст]/З.Т.Садырова//Материалы международной общественно-научной конференции к 110-летию со дня рождения Юрия Николаевича Рериха «Культурно-историческое пространство Центральной Азии: от прошлого – к будущему». – Бишкек-Москва. – С. 176-188.
5. Кляшторный С.Г., Савинов, Д.Г. Степные империи древней Евразии. – СПб: [б.и.], 2005. – 346 с.
6. Плоских В.М. Наш Кыргызстан с древности до конца XIX в. Популярная историческая энциклопедия. – Бишкек: Илим, 2004. – 224 с.
7. Кляшторный С.Г. История Центральной Азии и памятники рунического письма – СПб., 2003. – 560 с.
8. Худяков Ю.С., Хаславская Л.М. Иранские мотивы в орнаментике раннесредневековой тюркетики Южной Сибири//Культура древнего и средневекового Самарканда и исторические связи Согда: Тез. докл. сов. - фр. коллоквиума. – Ташкент, 1990. – С. 106 – 109.
9. Кляшторный С.Г., Лившиц В.А. Согдийские надписи из Бугута//Страны и народы Востока. – М.: Наука, 1971. – Вып. 10. – С.121–146.
10. Караев Ө.К. Көөнө түрктөр тарыхы – Бишкек: Учкун, 1994. – 64 б.
11. Урстанбеков Б.У., Чороев Т.К. Кыргыз тарыхы: Кыскача энциклопедиялык сөздүк – Фрунзе: Кыргыз Совет Энцикл.башкы ред., 1990. – 288 б.
12. Чоротегин Т.К. Махмуд Кашгари Барсканинин «Дивану лугати т-түрк» эмгеги түрк элдеринин тарыхы боюнча көөнөргүс булак: Илимий басылыш/Ред. К.С. Молдокасымов, Т.Өмүрбеков. – Бишкек: “Турар” басмасы, 2017. – 376 б.
13. Лившиц В. А. Правители Панча (согдийцы и тюрки)//Народы Азии и Африки. – М., 1979. – №4. – С.56-68.
14. Кызласов Л.Р. Манихейский храм в котловине Сорга//Российская Археология. – М., 1999. - № 2. – С. 181-202.
15. Лившиц В.А. Согдийцы в Семиречье: лингвистические и эпиграфические свидетельства // Красная речка и Бурана. – Фрунзе: Илим, 1989. – С. 78 – 85.
16. Зелинский А.Н., Кузнецов В.И. Тибетские надписи Иссык-Куля//СНВ. – М., 1969. - Вып. VIII. - С.183-185.

УДК: 378

СТУДЕНТ-ЖАШТАРГА РУХАНИЙ, АДЕП-АХЛАКТЫК ЖАНА ПАТРИОТТУК ТАРБИЯ БЕРҮҮ

Сулайманов С.Э.,

К.Тыныстанов ат. Ысык-Көл мамлекеттик университети, Каракол ш.

***Аннотация.** Бул макала жаштарды руханий, адеп-ахлактык жана патриоттук тарбиялоо маселелерине арналган. Азыркы Кыргызстанда болуп жаткан терең социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдөн улам келип чыккан кризистин шартында, бул өзгөчө актуалдуу. Унутта калган руханий баалуулуктарды жана жаштарды тарбиялоодогу көрсөтмөлөрдү калыбына келтирүү түпкү максаты болуп саналат. Иш-аракеттердин конкреттүү багыттары сунушталган.*

***Негизги сөздөр:** руханий жана адеп-ахлактык тарбия берүү, мекенчилдик, студент, жаңы муун.*

ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНТОВ

Сулайманов С.Э.,

Иссыкульский государственный университет им. К.Тыныстанова. г. Каракол

***Аннотация.** Статья посвящена вопросам духовно-нравственного и патриотического воспитания молодежи. Это особенно актуально в условиях кризиса, вызванного глубокими социально-экономическими изменениями в современном Кыргызстане. Конечная цель - восстановить забытые духовные ценности и принципы воспитания.*

***Ключевые слова:** духовно-нравственное воспитание, патриотизм, студент, новое поколение молодежи. Предлагаются конкретные направления действий.*

SPIRITUAL-MORAL AND DOMESTIC EDUCATION OF STUDENTS

Sulaimanov S.E.

Issyk-Kul state university named after K. Tynystanov, Karakol c.

***Abstract.** The article is devoted to the issues of spiritual, moral and patriotic education of youth. This is especially true in the context of the crisis caused by profound socio-economic changes in modern Kyrgyzstan. The ultimate goal is to restore forgotten spiritual values and principles of education*

***Keywords:** spiritual and moral education, patriotism, student, new generation.*

Киришүү. Кыргыз коомунун салттуу руханий баалуулуктарын (айрыкча, толеранттуулук, коллективизм, жакшы мүнөз, боорукердик, кайрымдуулук сыяктуу), анын менталитетин коргоо жана сактоо азыркы коомдун турмуштук маанилүү милдеттерине айланууда.

Албетте, адеп-ахлаксыздыктын алдын алуу контекстинде ушул фундаменталдык милдетти ишке ашырууда негизги оорчулук билим берүү тутумуна жүктөлөт. Бул өсүп келе жаткан муундун жарандык катышуусун өркүндөтүү, кылымдарды карыткан руханий салттардын, ченемдердин жана баалуулуктардын актуалдуулугуна бекем ишенимди калыптандыруу жөнүндө кеп болууда.

Ушуга байланыштуу, жаш муундарды руханий, адеп-ахлактык жана мекенчилдикке тарбиялоо милдети өзгөчө мааниге ээ, бүгүн аны өлкөнүн улуттук коопсуздугун камсыз кылуунун артыкчылыктуу багыттарынын бири катары түшүнүү керек.

Мекенчилдик адамдардын тарыхый бар экендигин билүү менен органикалык түрдө байланышкан, анткени Ата Мекен бүгүнкү өлкө гана эмес, анын бүтүндөй тарыхы. Анын маданиятынын тарыхы, руханий калыптанышы.

Мекенчилдик руханий көрүнүш, ал руханий салттар менен да байланыштуу. Мекенчилдик маселеси бүгүнкү күндө өзгөчө актуалдуу болуп жатат, анткени патриоттуулук болбосо, адамдын руханий калыптанышы такыр болбойт. Мекенчилдиктен тышкары адам – тарыхтан, руханий жандыктан, башкача айтканда, адамдык касиеттерден куру калган адам болуп эсептелет.

Жаштарга патриоттук жана руханий адептик тарбия берүү боюнча сабактар дүйнө таанымды, дүйнөгө, адамдарга жана өзүнө болгон мамилени, жеке адамдын багытын, анын идеалдуулукка умтулуусун аныктоочу баалуулуктарын калыптандырууга багытталган.

Сабакта студент жаштардын диалогдук жана монологдук сүйлөөсүн максаттуу түрдө иштеп чыгуу керек. Сунушталган тема боюнча ой жүгүртүү жөндөмүн калыптандыруу, өз ойлорун ачыктоонун жолдорун берүү, жыйынтык чыгаруу.

Мекенчилдик жана моралдык тандоо башка темалар болуп саналат. Студенттер «Менде сыймык бар» тандалма курсунда көрүнүктүү адамдардын, биздин доордун баатырларынын, Кыргызстандын сыймыгы болгон адамдардын жашоосу жана иштери менен таанышат. Суроолордун тутуму менен мугалим талкууланып жаткан тема боюнча өзүнүн позициясын турмуштан алынган мисалдар: элдик макал-лакаптар, көрүнүктүү адамдардын сөздөрү, статистикалык маалыматтар менен бекемдеп, студент-жаштардын ой жүгүртүү активдүүлүгүн жандандырат.

Негизгиси – иштин диалогдук формалары, ошондой эле студенттердин өзүлөрүнүн издөө иш-аракеттери.

Натыйжада чыгармачылык иштерди аткарып, эссе-ой жүгүртүү, ата-бабаларына жана урпактарына символикалык каттарды жазуу, сүрөт тартуу ж.б. Бул сабактар студенттерди адамдык ар-намыс, каармандык, адептүүлүк сыяктуу кадыр-баркын бийик чагылдырууга үндөйт.

Акыркы мезгилдерде өлкөбүздүн саясий системасында бир кыйла өзгөрүүлөр болду. Жеке менчиктин өнүгүшү жарандарды материалдык жактан байытууга кеңири мүмкүнчүлүктөрдү ачты, бирок ал руханий баалуулуктар тутумуна чоң таасирин тийгизди.

Заманбап Кыргызстан жаңы шарттарда өзүнүн жүзүн жана өзүнүн баштапкы жолун табууга, аны каптаган руханий кризистен чыгууга аракет кылып жатат деп айтууга болот. Ошондуктан, учурда жаштарга руханий, адеп-ахлактык жана патриоттук тарбия берүү маселеси ушунчалык курч турат. Бул олуттуу көйгөй жана көңүл бурууну талап кылат. Салттуу руханий баалуулуктардан баш тартуу – бул жол эч жерде жок жана инсанды бузууга, башкача айтканда деградацияга алып келет.

Ушуга байланыштуу, руханий жактан бай адамды жаратууга жөндөмдүү, жогорку адеп-ахлактуу адамды тарбиялоо Кыргыз Республикасынын мамлекеттик саясатынын негизги милдети болуп саналат.

Руханий- адеп-ахлактык тарбия – бул анын баалуулугун жана маанисин өнүктүрүү боюнча гармониялуу инсанды калыптандырууга багытталган, анын руханий, адеп-ахлактык жана негизги улуттук баалуулуктары менен баарлашуу аркылуу мугалимдер менен окуучулардын өз ара аракеттенүүсүнүн максаттуу процесси.

Руханий- адеп-ахлак баалуулуктары адамдардын бири-бирине, үй-бүлөгө жана коомго болгон мамилесиндеги жакшылык менен жамандыктын, калптын жана чындыктын критерийлерине негизделген негизги принциптер жана ченемдер деп түшүндүрүлөт.

Мекенчилдик тарбия деп, жогорку патриоттук аң-сезимди, Ата Мекенге берилгендикти, жарандык милдетти жана өз өлкөсүнүн конституциялык милдеттенмелерин аткарууга даярдыкты калыптандыруу деп түшүнүү керек.

Негизинен материалдык байлык топтоо менен алек болгон, дүйнө таанымы курчап турган чөйрөнүн таасири менен калыптана баштаган жаш муун үчүн чыныгы баалуулуктарды жана багыттарды жоготуу өзгөчө коркунучтуу. Бул жаштардын көпчүлүгүнүн каалоолорунун чеги акча, бай сарайлар, унаалар, кымбат баалуу кийимдер экени таң калыштуу эмес. Алардын руханий өнүгүүсү массалык маданият, гаджеттерге болгон кумар, социалдык тармактарда, клуб кечелеринде көңүл ачуу менен чектелет. Батыштын жүрүм-турум моделин көчүрүп алган, жаштар арасында баалуулуктардын дезориентациясы (багытын жоготуу) кеңири жайылган. Боорукердик, жооп кайтаруучулук, сый-урмат, жардам берүүгө даяр болуу сыяктуу жогорку адептүүлүктүн көрүнүштөрү барган сайын азайып баратат. Жашоого болгон үстөмдүк кылуу мамилелер, келечектин белгисиздиги жана натыйжада баш аламандык, тынчсыздануу, келечектин жоголушу, жетишпегендиктин сезиминин күч алышы инсандын калыптанышына терс таасирин тийгизет.

Адамзат коомунун келечеги көз каранды болгон, заманбап инсандын руханий-адептик чөйрөсүн көтөрүү жана калыптандыруу үчүн, педагогикалык таасир этүү чараларын күчөтүү зарыл. Муундардын тажрыйбасы маданият гана, анын руханий жана адеп-ахлактык баалуулуктары жаш адамдын жашоосунда жол көрсөтүүчү болуп, анын руханий ден соолугун коргошу керек деп ишендирет. Өз мекенине болгон сүйүү менен бириккен коом гана мамлекетти ажырагыс жана гүлдөгөн өлкө кыла алат. Адеп-ахлактын жана мекенчилдиктин ролун баалабоо улуттун алсырашына алып келет. Бирок жаш муунга адеп-ахлактык жана патриоттук сапаттарды сиңирүү үчүн мугалим өзү жогорку адеп-ахлактуу адам болушу керек. Тарбиялоочунун инсандык касиетинин жаштарга тийгизген таасири – бул окуу куралдары, адеп-ахлактык максимумдар же жазалар менен сыйлыктар системасы аркылуу алмаштырылгыс тарбиялоочу күч. Албетте көп нерсе мекеменин рухун билдирет,

бирок ал рух кагаздарда эмес, дубалдардын ичинде жашабайт, көпчүлүк тарбиячылардын мүнөзүндө жана ошол жерден ал окуучулардын мүнөзүнө өтүп кетет.

Келечектеги мугалимде: Ата Мекенди сүйүү, чынчылдык, гумандуулук, боорукердик, кайрымдуулук мамиле жасоо ж.б. ушул сыяктуу сапаттар болушу шарт.

Чындыгында эле, коронавирус пандемиясы жарыяланганда эле, көптөгөн студенттер коомчулукка кызмат кылууну каалашты. Көпчүлүк жерде студент-жаштарды коомдук жумушка тартуу чечими кабыл алынды. К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университети да жардамга муктаж адамдарга жардам берүү үчүн ыктыярчыларды даярдады. Студенттердин жардамы менен, азык-түлүк жана дары-дармектерди жеткирүү, таштандыларды чыгаруу, карылар үйүнүн жашоочулары менен баарлашуу жана башка көптөгөн колдоо системасы түзүлүп, иштер жүргүзүлдү.

Студенттик кыймыл акыркы мезгилде абдан популярдуу болуп баратат, анын негизин жигердүү жаштар түзөт. Студент-жаштардын ишинин негизги багыты – ардагерлерге, майыптарга, катуу ооругандарга, балдар үйлөрүнүн тарбиялануучуларына жана улгайган жалгыз бой адамдарга ыктыярдуу жардам көрсөтүү.

Саясий идеология өзгөргөндөн кийин адамдар мурдагыга караганда жаңыча көз караш менен жашагандары байкалууда.

Студенттик кыймыл жаштар арасында руханий, адеп-ахлактык жана мекенчилдик сезимдерди калыптандырууга чоң таасирин тийгизет, аны өнүктүрүп, бекемдөөгө болот.

Руханий-адептик жана жарандык-патриоттук тарбия бири-бири менен тыгыз байланышта жана ата мекендик билим берүү тутумунда жүргүзүлүп жаткан бирдиктүү билим берүү процессинин бөлүгү болушу керек. Бул процесстин кайтарылгыс болуп кетишине жол бербөө үчүн олуттуу мыйзам деңгээлинде мамлекеттин колдоосу зарыл. Жалпы адамзаттык баалуулуктар өзгөрүлүүлөргө муктаж эмес, анткени алар кылымдар бою чыпкаланган чындык.

Адабияттар:

1. Атамкулов К. Жакшылык башаты адеп жана тарбия. - Бишкек, 2013.
2. Асанов У.А. Кыргызстан. Улуттук энциклопедия: 1-том. - Б.: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, 2006.
3. Дивногорцева С.Ю. Духовно-нравственное воспитание молодежи. – М.: РГСУ, 2014. – 288с.
4. Духовно-нравственное воспитание [электронный ресурс]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Духовно-нравственное_воспитание (дата обращения 10.03.2021.)
5. Солодовникова Е.М./Спортивное волонтерство как средство профилактики дивергентного поведения// Наука – 2020. - №2 (27). – С. 150-152.

УДК. 373.1(575.2)

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН СҮЙЛӨӨ ЖӨНДӨМДҮҮЛҮГҮН ӨРЧҮТҮҮ

**Юсупова А.М., п.и.к., доц., Муратова Г.,
Ж.Баласагын ат. КУУ, Бишкек ш.**

Аннотация. Бул макалада башталгыч класстагы балдарда кепти өнүктүрүү жолдору баса белгиленет. Башталгыч мектеп жашында кеп сүйлөө катары колдонулат, функциясы боюнча ички жана сырткы болуп түзүлүшү боюнча. Бала өнүгүп-өсүп жатканда, эгоцентрикалык кеп үнсүз ички кеп менен алмаштырылып, ал өзүнүн фрагменттүү,

кырдаалдык, консолидациялуу мүнөзү менен айырмаланат, иш-аракеттерди пландаштыруу жолу менен жүргүзүлөт.

Негизги сөздөр: Кеп, таанып-билүү процесси, фонематикалык угуу, коммуникативдик функция, сүйлөшүү, талашуу, ой жүгүртүү, эгоцентрикалык сүйлөө, кепти логикалык жактан кайра куруу, ички сүйлөө, ички айтылыш, ички программалоо, тышкы сүйлөө.

РАЗВИТИЕ РАЗГОВОРНЫХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

**Юсупова А.М., к.п.н., доц., Муратова Г.
КНУ им. Ж. Баласагына, г. Бишкек**

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы развития речи детей младшего школьного возраста в начальных классах, предлагаются теоретические, теоретико-практические, практические методы по развитию речи.

Ключевые слова: речь, процесс познания, фонематический слух, коммуникативная функция, говорение, спор, общение, размышление, эгоцентрическая речь, логическое перестраивание речи, внутренняя речь, внутреннее проговаривание, внутреннее программирование, внешняя речь.

DEVELOPMENT OF SPEAKING SKILLS IN ELEMENTARY SCHOOL

**Yusupova A.M., Ph.D., associate prof., Muratova G.,
KNU named after J. Balasagyn, Bishkek c.**

Abstract. This article covers the issues of speech development of children of primary school age in primary classes. In primary school age, speech can be used as internal speech in function and external speech in structure. As the child develops, egocentric speech is increasingly replaced by silent inner speech, which is characterized by fragmentary, fragmentary, situational, curtailed, carried out through reflection, planning actions. In primary school age, you can gradually develop three main types of internal speech: internal pronouncing; actually, internal speech; internal programming.

Keywords: Speech, the process of cognition, phonemic hearing, communicative function, speaking, argument, communication, reflection, egocentric speech, logical rearrangement of speech, internal speech, internal pronouncing, internal programming, external speech.

Киришүү. Кепти өнүктүрүүдө башка таанып-билүү процесстери (кабылдоо, көңүл буруу, эс тутум процесстери) калыбына келтирилет. Сүйлөөнүн бардык аспектилеринин өнүгүшү баланын жашоо шартына жана тарбиясына түздөн-түз байланыштуу.

Мектепке кирээрде, баланын сөз байлыгы ушунчалык көбөйүп, ар кандай маселелер боюнча башка адам менен эркин сүйлөшө алат. Мектепке даяр болгон баланын фонематикалык угуусу өнүккөн сөздөрдү, тыбыштарды айырмалай алат, тыбышты белги менен корреляциялай алат жана ушул тыбышты чагылдырат, сөздүн маанисин түшүнөт. Кичинекей окуучунун сүйлөөсү байланыштын куралы гана эмес, ошондой эле таанып-билүү объектиси болуп саналат, коммуникативдик, жөнгө салуучу жана пландаштыруу функцияларын аткарат. Кичинекей мектеп окуучулары сүйлөшүүнүн өнүгүшүн аныктаган баарлашууга өтө муктаж. Буга угуу, сүйлөшүү, талашуу, ой жүгүртүү ж.б.у.с.

Эгоцентрикалык сүйлөө, башкача айтканда, баланын өзүнө багытталган, практикалык ишмердүүлүктү жөнгө салган жана көзөмөлдөгөн сөзү ички тегиздикке өтүп, ички абалга келип, ички сүйлөөгө айланат. Бул эгоцентрикалык сүйлөө колдонулбай калат дегенди билдирбейт. Кичинекей окуучулар көбүнчө эмне кылып жатышканын катуу айтышат.

Башталгыч мектеп жашында кеп сүйлөө катары колдонулат, функциясы боюнча ички жана сырткы түзүлүшү боюнча. Бала өнүгүп келе жатканда, эгоцентрикалык сүйлөө үнсүз ички сүйлөм менен алмаштырылып жатат, ал үзүндү, фрагменттик, кырдаалдык, консолидацияланган, ой жүгүртүү, иш-аракеттерди пландаштыруу, өзү менен диалог, элестетилген өнөктөш менен сүйлөшүү аркылуу ишке ашат, практикалык пландаштыруу баскычы жана теориялык иш.

Ички сүйлөөнүн жардамы менен сенсордук маалыматтарды логикалык жактан кайра куруу, алардын бала тарабынан маалымдуулугу жүргүзүлөт. Ички кепте ой жана тил ой жүгүртүүнүн сүйлөө механизми катары иш алып барган ажырагыс комплексти түзөт. Ички сүйлөөнүн жардамы менен кенже окуучу курчап турган чындыкты, анын аракеттерин жана тажрыйбаларын кабыл алуу процесстерин оозеки түрдө билдирет. Ички сөздүн аркасында балдар курчап турган дүйнөгө карата белгилүү бир көз карашты жана мамилени калыптандырып, жүрүм-турумун өзүн-өзү жөнгө салуу жөндөмү өсөт.

Башталгыч мектеп жашында ички сүйлөөнүн үч негизги түрү бара-бара өнүгөт:

- ички айтылыш - түзүлүшү боюнча сырткы сүйлөөгө окшош, бирок фонацияга ээ болбогон “үндөрдү айтуу” татаал психикалык көйгөйлөрдү чечүү үчүн мүнөздүү;
- конкреттүү бирдиктерди (образдардын коддору, объектилер жана схемалар, объективдүү маанилер) колдонуп, тышкы сүйлөө структурасынан айырмаланган белгилүү бир түзүлүшкө ээ болгон ой жүгүртүүнүн каражаты болгон ички сүйлөөнүн өзү;
- ички программалоо - сүйлөө айтылышынын, бүтүндөй тексттин жана анын мазмунунун түшүнүктөрүнүн (түрүнүн, программасынын) конкреттүү бирдиктеринде калыптануусу жана консолидациясы.

Тышкы сүйлөөнү ички (интернализация) которуу тышкы сүйлөө структурасынын төмөндөшү менен коштолот. Ички сүйлөөдөн тышкы сүйлөөгө өтүү (экстериоризация) ички сүйлөмдүн структурасын жайылтууну жана аны логикалык жана грамматикалык эрежелерге ылайык курууну камтыйт.

Тышкы сүйлөө - жазуу жана оозеки, ошондой эле кенже мектеп окуучуларында интенсивдүү өнүгөт. Башталгыч мектеп жашында кырдаалдык жана контексттик сүйлөөнүн болушу сакталып калат, бул өнүгүү үчүн норма. Сырткы сүйлөөнүн маанилүү компоненти катары сүйлөөнүн ырааттуулугу жакшырууда, сүйлөөчү же жазуучу студенттин сүйлөө дизайнынын адекваттуулугу жогорулоодо.

Тышкы сүйлөөнүн активдүү өнүгүшү туура сүйлөө үлгүлөрүн, ар түрдүү жана лингвистикалык материалдарды, ошондой эле окуучулардын тилдин ар кандай каражаттарын колдоно алган өзүнүн сүйлөө сөздөрүн кабыл алуунун аркасында ишке ашат. Өзүнөн-өзү үйрөнүлгөн кеп көбүнчө примитивдүү жана туура эмес. Демек, окуу процесси жана анын максаттуу билим берүү иш-аракеттери кенже окуучунун сүйлөөсүн өнүктүрүү үчүн биринчи орунда турат.

Окуу процессинде адабий тилдин нормасын өздөштүрүү жүрөт. Балдар адабий тилди элдик тилден, диалектилерден жана жаргон тилдеринен айырмалоону үйрөнүшөт, көркөм, илимий жана оозеки варианттарында адабий тилди үйрөнүшөт. Кичинекей мектеп окуучулары көптөгөн жаңы сөздөрдү, буга чейин белгилүү болгон сөздөрдүн жана сөз айкаштарынын жаңы маанилерин, көптөгөн жаңы грамматикалык формаларды жана конструкцияларды үйрөнүшөт, айрым кырдаалдарда тилдин айрым каражаттарын колдонуунун ылайыктуулугун билишет; сөздөрдү, сүйлөө бурулуштарын, грамматикалык каражаттарды, ошондой эле орфографиялык жана орфографиялык ченемдерди колдонуунун негизги ченемдерин үйрөнүү.

Системалык билим берүү ишинин жүрүшүндө кенже мектеп окуучулары окуу жана жазуу көндүмдөрүн өркүндөтүп, жазуу жүзүндө сүйлөөнүн өзгөчөлүктөрү жөнүндө идеяларды өркүндөтүп, сүйлөө маданияты өркүндөтүлүп жатат.

Кепти өнүктүрүүдө төмөнкүдөй негизги багыттар айырмаланат:

- сөздүн үстүнөн иштөө (лексикалык деңгээл);
- сөз айкашы жана сүйлөм боюнча иштөө (синтаксистик деңгээл);

- ырааттуу сүйлөө үстүндө иштөө (тексттин деңгээли);
- айтылыш иши - дикция, орфография, экспрессивдүүлүк, просодия, айтылыштагы кемчиликтерди оңдоо.

Бул багыттар баш ийген мамилелерде болсо дагы, параллель өнүгүп келе жатат: сөз байлыгы менен сөз айкаштарын жана сүйлөмдөрдү топтоого материал берилет; биринчи жана экинчиси кенже окуучунун ырааттуу сүйлөөсүн даярдайт. Өз кезегинде, ырааттуу окуялар менен очерктер сөз байлыгын байытуунун каражаты катары кызмат кылат ж.б.

Сүйлөөнүн өнүгүшү методикалык куралдардын атайын арсеналынын, көнүгүүлөрдүн ар кандай түрлөрүнүн жардамы менен жүрөт, алардын эң негизгиси ырааттуу сүйлөө көнүгүүлөрү (аңгемелер, кайталап айтуу, очерктер ж.б.), анткени алар сүйлөө көндүмдөрүнүн бардык түрлөрүн өнүктүрөт лексикалык, синтаксистик деңгээлдерде, логикалык, композитордук чеберчиликте ж.б.

Башталгыч мектеп окуучуларынын сүйлөө тилинин өнүгүшү, эне тилин окутуунун негизги милдети болуп саналат. Кепти өнүктүрүүнүн элементтери ар бир сабактын мазмунуна (орус тили, жаратылыш тарыхы, математика, сүрөт искусствосу ж.б.) жана класстан тышкаркы иш-чараларга киргизилген.

Башталгыч класстын окуучуларынын сүйлөөсүнүн өнүгүшү менен, окуу процесси балдардын оозеки жана жазуу жүзүндөгү билдирүүлөрүн баалоонун критерийлери болгон сүйлөөнүн белгилүү бир мүнөздөмөлөрүн калыптандырууга багытталган:

- анда айтылган ойлордун, сезимдердин жана тилектердин саны, алардын мааниси жана чындыкка дал келүүсү менен аныкталуучу сөз байлыгы;

- ырааттуулук, презентациянын негиздүүлүгү, кетирилген кемчиликтердин жана кайталоолордун жоктугу, темага байланышпаган керексиз маалымат, акылга сыярлык, мазмундуу тыянактардын болушу менен аныкталуучу сүйлөө логикасы;

- сүйлөгөн же жазган баланын айрым фактыларды жеткирүү менен гана чектелип калбастан, ушул максатта эң ылайыктуу тилдик каражаттарды - сөздөрдү, сөз айкаштарын, фразеологиялык бирдиктерди, сүйлөмдөрдү тандап алуу жөндөмү менен мүнөздөлгөн сөздүн тактыгы;

- тилдик каражаттардын ар түрдүүлүгү, ар кандай синонимдер, сүйлөмдүн ар кандай структуралары;

- сүйлөөнүн тунуктугу - анын угарманга жана окурманга жеткиликтүүлүгү, анын багытталган тараптын кабыл алуусуна багытталышы, бул сүйлөө дарегинин мүмкүнчүлүктөрүн, кызыкчылыктарын жана башка сапаттарын эске алууну болжолдойт;

- сөздүн экспрессивдүүлүгү - жандуулук, жарыктык, образдуулук, ой жүгүртүүнүн ынанымдуулугу, ошонун аркасында экспрессивдүү каражаттарды (интонация, фактыларды, сөздөрдү тандоо, алардын эмоционалдык боёгу, фразанын курулушу ж. б.) колдонуп, таасир этет. Аң-сезимдин логикалык гана эмес, эмоционалдык, эстетикалык чөйрөсү;

- сүйлөөнүн тууралыгы - анын грамматикалык тууралыгын (морфологиялык формаларын түзүү, сүйлөмдөрдү куруу), жазуу жүзүндө орфографиялык жана пунктуациялык тууралыгын, айтылышын, оозеки сүйлөө үчүн орфоэпиялык тууралыгын камтыган адабий нормага шайкештиги.

Кичинекей окуучунун сүйлөө мүнөздөмөсү: сөз байлыгы; сүйлөө логикасы; сүйлөө; тил каражаттары; сөздүн тунуктугу; сөздүн экспрессивдүүлүгү; сөздүн тууралыгы.

Тизмеде көрсөтүлгөн мүнөздөмөлөр бири-бири менен тыгыз байланышта жана башталгыч мектеп ишинин тутумундагы комплексте пайда болот. Аларга баш ийүүгө умтулуу кенже мектеп окуучуларында сүйлөө маданиятын өркүндөтүү, оозеки жана жазуу жүзүндөгү билдирүүлөрүндөгү каталарды аныктоо жана оңдоо жөндөмүн өрчүтөт.

Изилдөөнүн методдору. Изилдөөдө бир канча методдор колдонулду. Мисалы, Ю.В.Абашкина, Ю.В. Ганшин сөз маданиятын калыптандыруу үчүн төмөнкүлөр натыйжалуу экендигин белгилейт [1. 3-5]

- 1) теориялык методдор (сүйлөшүү, мугалимдин окуясы, окуу китебиндеги материалды өз алдынча изилдөө);

2) теориялык жана практикалык методдор (фонетикалык, морфологиялык, этимологиялык анализ, грамматикалык түзүлүш, лексикалык анализ);

3) практикалык методдор (түшүнүксүз сөздөрдү түшүндүрүү, маалымдамалар менен иштөөгө үйрөтүү, сөздүктөрдү жүргүзүү, сөз айкаштарын жана сүйлөмдөрдү түзүү, каталарын оңдоо).

Акцентологиялык жана айтылыш ченемдерин, сөздүн лексикалык жана грамматикалык түзүлүшүн өркүндөтүүгө багытталган көнүгүүлөр башталгыч мектеп окуучуларынын сүйлөө маданиятын өркүндөтүүгө өбөлгө түзөт.

Бул көнүгүүлөрдө колдонулган дидактикалык материал: 1) адабий; 2) жеткиликтүү жана башталгыч мектеп жашына ылайыктуу; 3) ар түрдүү (орус жана чет элдик авторлордун элдик чыгармаларынан баштапкы чыгармаларына чейин); 4) когнитивдик; 5) изилденген кубулуштарга каныккан.

Ар кандай көнүгүүлөрдүн аркасында кенже мектеп окуучулары сүйлөө маданиятын күбөлөндүргөн атайын көндүмдөрдү жана жөндөмдөрдү өрчүтүшөт:

- сөздөрдү орфоэпиялык жана акцентологиялык ченемдерге ылайык айтууга;
- сөздүн лексикалык маанисин аныктоо, бир жана көп маанисиз сөздөрдү айырмалоо, ушул сөздөрдүн синонимдерин жана антонимдерин тандап алуу;
- сөздөрдү туура грамматикалык формада колдонуу, адабий эмес сөздөрдү сүйлөөдө колдонбоо;
- башкалардын сүйлөгөн сөзүн сүйлөө сапаты боюнча баалай билүү;
- интонациялык экспрессивдүүлүк каражаттарын колдонуп, ой-сезимдерин жеткире билүү.

Башталгыч класстын окуучуларынын сүйлөө өнүгүүсүнүн факторлору бул билим берүү иш-аракеттери гана эмес, жалпы эле баланы курчап турган сүйлөө чөйрөсү. Мында жалпыга маалымдоо каражаттары маанилүү ролду ойнойт. Ооба, Серегина азыркы этаптагы маалымат каражаттарына эки тараптан баа берүүгө болот деп эсептейт - “С одной стороны, СМИ – это расширение общего кругозора, знакомство с литературными произведениями в экранном переложении и, несомненно, один из источников для решения задачи повышения культуры речи ребенка.

С другой стороны, форма и содержание многих современных радио– и телепередач очень часто свидетельствуют о наличии антикультурного компонента в речи ведущих и героев программ”.

Изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча, автор кенже мектеп окуучулары жалпыга маалымдоо каражаттарына аябай тартылышат, балдар бош убактысынын маанилүү бөлүгүн телевизор, видео, компьютердик көнүгүүлөрдү көрүүгө арнашат деген тыянак чыгарган, бул байланыштын жеңилдиги жана жеткиликтүүлүгүнө байланыштуу аларды, пассивдүү керектөөчү бойдон калуу мүмкүнчүлүгү.

Баланын аудиовизуалдык тажрыйбасы "сүйлөө" тажрыйбасына караганда байыраак, бирок көбүнчө кокустан, стихиялуу мүнөздө болот. Баланын "сүйлөө" жана көрүү тажрыйбасы бири-бирине байланыштуу, балдар программалардагы жаңы сөздөргө көңүл буруп, алардын маанисине кызыгышат. Ошого карабастан, массалык маалымат каражаттарында аларды орус тили жана көркөм окуу сабактарында окуу материалы катары колдонууга чоң мүмкүнчүлүктөр бар.

Корутунду. Массалык маалымат каражаттары башталгыч класстын окуучуларынын сүйлөө маданиятын калыптандырууга оң таасирин тийгизиши мүмкүн деген тыянак чыгарууга болот. Башталгыч мектеп окуучуларында сүйлөөнү өнүктүрүүнүн негизги багыттары.

I. Адабий тилдин ченемдерин өздөштүрүү:

1) сөз байлыгы кеңейүүдө; 2) грамматикалык конструкциялардын активдүү запасы байытылат; 3) лингвистикалык бирдиктер менен иштөөнүн ийкемдүүлүгү иштелип чыгат; 4) тил сезими өнүгөт.

II. Тилдин функционалдык стилдерин өздөштүрүү жана жакшы сүйлөө сапатын калыптандыруу:

1) оозеки кеп стилистикалык өзгөчөлүктөрүн жана китеп стилдерин айырмалай билүү жана жөндөмдүүлүк, тилдин жана сүйлөөнүн стилистикалык түрлөрү жөнүндө билим калыптанат;

2) тилдик шык өнүгөт;

3) оозеки кеп жана стилдердин стилистикалык өзгөчөлүктөрүн бөлүп көрсөтүү мүмкүнчүлүгү;

4) коммуникациялык кырдаалда навигациялоо жөндөмү калыптанат, кеп ишмердүүлүгүнүн мотивдерин, баарлашуунун шарттарын жана милдеттерин талдоо.

III. Байланыш көндүмдөрүн өнүктүрүү:

Билгичтиктер калыптанат:

1) дилбаян темасын жана көлөмүн аныктоо (түшүнүү);

2) презентацияңызды жана композицияңызды негизги идеяга баш ийдирүү;

3) дилбаян үчүн материал чогултуу;

4) айтуу үчүн топтолгон материалды тутумдаштыруу, башкача айтканда, керектүүсүн тандап алуу жана анын очеркте жайгашуу ырааттуулугун аныктоо;

5) ар кандай типтеги дилбаяндарды (баян, баяндама, ой жүгүртүү) курууга;

6) адабий ченемдер көз карашынан алганда, ойлорунузду так, туура жана мүмкүн болушунча ачык-айкын айтуу.

Ошентип, башталгыч мектеп жашында балдардын баардык сүйлөө түрлөрү өркүндөтүлөт. Балдар адабий тилдин ченемдерин, тилдин функционалдык стилдерин өздөштүрүшөт, аларда жакшы сүйлөө сапаттары өркүндөтүлөт, ырааттуу сүйлөө көндүмдөрү өркүндөтүлөт, сүйлөөнүн жөнгө салуу жана пландаштыруу функциялары өркүндөтүлөт.

Адабияттар:

1. Абашкина Ю.В. (Ганьшина, Ю.В.) Формирование культуры речи младших школьников на литературном материале // Аспирантский вестник Рязанского государственного педагогического университета имени С.А. Есенина. – 2004. – № 4. – С. 3-5.

2. Абашкина Ю.В. (Ганьшина, Ю.В.) Дидактический материал для формирования культуры речи // Теория и методика обучения русскому языку / под ред. Н.И. Демидовой. – Рязань: Ряз. гос. пед. ун-т им. С.А. Есенина, 2005. – С. 77–80.

3. Ганьшина Ю.В., Абашкина Ю.В. Формирование культуры речи учащихся во внеурочной работе // Сибирский педагогический журнал. – 2007. – № 7. – С. 286–291.

4. Кыргыз тил сабактарында байланыштуу кепти окутуу методикасы. - Ош, 2007.

5. Чокошева Б. С. Башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуунун технологиясын моделдештирүү. Педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертация. – Бишкек, 2017.

УДК. 378.147

СТУДЕНТТЕРДИН КЕП ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ИННОВАЦИЯЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

*Эркебуланова С.Ж., Розль Метрополитен университетинин доценти,
Абдимомунова А.О., ф.и.к., доц., Ж.Баласагын атындагы КУУ, Бишкек ш.*

Аннотация. Макалада чет тили сабагында студенттерди окутуу жана тарбиялоонун педагогикалык шарттары компетенттүүлүктүн негизинде каралат. Инновациялык технологиялар чет тили сабагында студенттерди кеп ишмердүүлүгүн өстүрүүнүн негизинде иштелип чыккан.

Негизги сөздөр: кесипке багытталган окутуу, көнүгүүлөр системасы, окутуу методикасы, multiple intelligences.

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

*Эркебуланова С.Ж. доц., университет Розль Метрополитен,
Абдимомунова А.О., к.ф.н., доц., КНУ им. Ж. Баласагына, г. Бишкек.*

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические условия обучения и воспитания студентов на занятиях иностранного языка. Инновационные технологии развития речевой деятельности на занятиях иностранного языка разработаны на основе компетентного подхода.

Ключевые слова: профессионально-ориентированное обучение, система упражнений, методы обучения, multiple intelligences.

INNOVATIVE TECHNOLOGIES FOR THE FORMATION OF STUDENTS' SPEECH ACTIVITY

*Erkebulanova S.Zh., associate prof., University of Roel Metropolitan,
Abdimomunova A.O., Ph.D., associate prof., KNU them. J. Balasagyna, Bishkek c.*

Abstract. The article discusses pedagogical conditions for training and education in foreign language classes. Innovative technologies for the development of speech activities in foreign language classes are developed based on a competence approach.

Keywords: professional-oriented training, exercise system, learning methods, multiple intelligences.

Киришүү. Кыргызстан бүгүнкү күндө ааламдашуунун алкагында дүйнөдөгү бардык өлкөлөр менен маданий, саясий, экономикалык, спорттук жана эл аралык карым-катнаш мамилелерди түзүү менен дүйнөлүк мейкиндикте өз ордун аныктоодо.

Бардык тармактын адистерин үчүн коомдук-маданий, окуу-тарбиялык, мелдештик, профессионалдык, илимий, инвестициялык багытта чет тилинде сабаттуу болуунун мааниси зор.

Студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандырууга байланыштуу педагогикалык, психологиялык, филологиялык адабияттарды анализдөө кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрү тактоого жардам берди: сүйлөй билүү, уга билүү, окуй билүү, жаза билүү.

Окутуунун инновациялык технологиялары. XX- кылымдын аягында англис тилин окутуунун методикасында бир топ өзгөрүүлөр болуп, жаңы технологиялар иштелип чыккан. Биздин окуу процессибизде англис тилин окутуунун предметтик тил комплекстүү окутуу методикасы CLIL (Content and Language Integrated Learning) апробациядан өттү. CLIL термини эң биринчи 1994-жылы Дэвидом Маршем жана Анна Мальерс (Финляндия) тарабынан адистиги тил эмес багытындагы адистерди чет тилинде окутуунун методологиясы катары киргизилди. Испания, Италия, Россия, Францияда практикада кеңири тараган [2].

1983-жылы адамдын акыл-эс интеллектин жана жөндөмдүүлүгүн текшерүү максатында Гарвард университетинин профессору Dr. Howard Gardner тарабынан “Multiple intelligences” теориясы иштелип чыккан. Окумуштуу Х.Гарднердин изилдөөсүндө “Multiple intelligences” – көп багыттуу адамдын ар нерсеге болгон 8 шыгы туралуу теориясы. Чет тилин окутууда Гарднердин теориясын колдонуп, ар бир баланын шыгына жараша мамиле жасоо менен бирге сабактын сапатын жогорулатуу мүмкүнчүлүгүн белгилейт.

Logical/ Mathematical – логико-математикалык тапшырмаларды мыкты өздөштүргөн инсандар, сандарды, телефон номерлерин эсине тез тутат. Финансист, экономист, механик, аналитик, программист адистиктерин тандай алышат.

Linguistic – лингвисттик б.а. тил үйрөнүү, ыр жазуу таланты жогору. Келечекте акын, жазуучу, мугалим, лингвист, актер, спикер, манасчы, котормочу боло алышыт.

Interpersonal – адамдар менен бат тил табышат, креативдүү жуп менен иштөө; критикалык топ менен баарлашуу тапшырмаларын мыкты өздөштүрүшөт. Алардын арасынан политик, окутуучу, ресепшн кызматкерлери, сатуучу, консилер жана лидерлер көп чыгат.

Kinesthetic/Bodily – физикалык көнүгүүлөрдү мыкты аткарып, спорт жаатында жогорку көрсөткүчтөргө жете алышат. Мыкты хирург, стоматолог, спортсмен, чемпион, спорт чебери, эмгек сиңирген машыктыруучу жана актердук чеберчиликтерине жетише алган адамдар чыгат.

Visual/Spatial – көрүү жөндөмдүүлүгү жогору; графика, дизайн, сүрөт менен иштөөнү жактырышат. Мыкты инженер, сүрөтчү, мода координатору, конструктор, визажист, үй куруучу, дизайнер, архитектор кесиптерин тандаса болот.

Musical/Rhythmic – музыкага шыктуу, ритм, мелодияны бат кабыл алып, музыкалык инструментти дагы жакшы өздөштүрөт. Музыкалык сабаттуулугу жогору композитор, бийчи, режиссер, музыкант, ырчылар адистиги сунушталат.

Intrapersonal – өз алдынча тапшырманы аткарууну жактырышат, сезимтал келишет жана келечекте окумуштуу, ойчул, программист, изденүчүү, бухгалтер боло алышат.

Naturalistic – жаратылышты, жаныбарларды, өсүмдүктөрдү өстүрүүнү жана изилдөөнү жактырышат. Келечекте океанографист, фермер, астронафт, зоолог, биолог адистиктерин тандай алышат [3,5].

Изилдөөнүн методдору: интервью, педагогикалык тест, педагогикалык эксперимент.

Жогоруда айтылган интеллекттин түрлөрү ар бир инсанда калыптанган. Ал эми студенттеринин кеп ишмердүүлүгүн жана жогорудагы алынган интеллект жөндөмдүүлүгүн арттыруу максатында ар түрдүү аудитордук жана аудиториядан тышкары сабактарын баймабай өтүп эксперименттик сыноодон текшердик.

Бала бакчадан тартып, мектеп жана жогорку окуу жайларда көп тилдүүлүк терең глобалдык процесстерге биригүүгө мүмкүнчүлүк берүүдө. Көп тилдүүлүк, көп маданияттуулук шартында инсандын калыптануусуна жана анын социалдык жактан ыңгайлашуусуна чет тилдери чоң өбөлгө түзөт. Чет тилдеринин ичинен англис тили адистерин даярдоодо тилдик коммуникативдик компетентүүлүгүн, баарлашуу маданиятын калыптандырууга, жалпы кептик өнүгүүсүнө таасирин тийгизет [4].

Азыркы мезгилде Кыргызстанда кесиптик мобилдүүлүк көйгөйү биринчи орунга чыкты. Педагогикалык жогорку окуу жайлардын дене тарбия багытындагы бүтүрүүчүсү коммуникациялык көндүмдөргө, англис тилин билүүгө да ээ адис болууга тийиш.

Күтүүлүчү жыйынтыктар. Педагогикалык шарттарды колдонуу кыска убакыт ичинде студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун технологияларынын натыйжалуулугун берет. Көнүгүүлөр системасы студенттердин билим, ыкма, билгичтерин, инсандык сапаттарын, кеп адебин, чет тилин окутуунун сапатын жаңы баскычка көтөрүүнүн зарыл шарты болуп берет. Студенттер сүйлөй турган сөзүн даярдап, фронталдык суроолорго жооп берүүгө, жүрүм-турум маданиятын калыптандырууга, этикет эрежелерин сактоого көнүгүшөт. Кепти автоматташтыруу калыптанат. Ошол эле учурда диалогду инцинировкалоо, маекти улантуу, жазуу түрүндө диалог же монолог түзүү, диалогту угуп, айтып берүү, окуу ж.б.у.с. тапшырмалар диалогдук кепти өстүрүүдө чоң роль ойнойт. Практика көрсөткөндөй, жогоруда айтылган диалогдук кептин компоненттери баарлашууда чоң жардам берет жана педагогикалык шарт түзөт. Чет тилин үйрөтүү процессинде студенттер даяр үлгүлөр жана конструкциялар менен диалог түзүү алда канча жеңил.

Эң негизги кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн калыптандырууда кырдаалдык окутуу, интегративдүү, кептик компетенттүүлүктүн жана Multiple intelligences теориясынын негизинде окутуу мыкты ыкма деп эсептейбиз.

Адабияттар:

1. Хайрутдинова Т.А., Валеев А.А. Педагогические условия формирования конкурентоспособности студентов средствами дисциплин гуманитарного цикла в образовательном пространстве ССУЗ [Текст] // Фундаментальные исследования. – 2013. – №102. – С.428-431; URL: <https://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=32298>.
2. Абдыбекова Н.А., Супатаева Э.А. Новые образовательные технологии обучения английскому языку студентов спортивного профиля [Текст] // Вестник физической культуры и спорта. Межд. научно-практ. конф. «Актуальные проблемы науки, образования, теории и практики физической культуры и спорта». – Бишкек. – 2017. – №1(3). – С. 122-126.
3. Абдыбекова Н.А., Добаев К.Д. Болочок адистерди кесиптик жактан даярдоонун педагогикалык шарттары. Элект. ресурс: <https://elibrary.ru/item.asp?id=44312243>.
4. Абдыбекова Н.А., Добаев К.Д. Pedagogical conditions of using google classroom in on-line lessons. Журнал «Alatoo Academic Studies», Номер: 3 Год: 2020. С.140-147. Элект. ресурс: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44451171>.

УДК: 378.2(575.2) (04)

БОЛОЧОК БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН МУГАЛИМДЕРИН ОКУТУУНУН ИНТЕРАКТИВДҮҮ ОКУУ ЫКМАЛАРЫН КОЛДОНУГА ДАЯРДОО

Сулайманова Р.Т., п.и.к., доц., Тургунова Н., Ж. Баласагын ат. КУУ, Бишкек ш.

Аннотация. Макалада болочок башталгыч класстын мугалимин кесиптик ишмердүүлүктө интерактивдүү методдорду колдонууга даярдоо процесси изилденген. Башталгыч класстардагы окутуунун интерактивдүү ыкмалары фронталдык, жекече, жуп менен иштөө, чакан топтордо иштөө, изилдөө тобунда иштөө сыяктуу ар кандай формаларда уюштурулушу мүмкүн.

Негизги сөздөр: болочок мугалим, башталгыч класстын мугалими, мугалимдикке даярдоо, интерактивдүү окутуу методдору, ыкмалары

ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ

Сулайманова Р.Т., к.п.н., доц., Тургунова Н., КНУ им. Ж. Баласагына, Бишкек ш.

Аннотация. В статье изучен процесс подготовки будущего учителя начальных классов к применению интерактивных методов в профессиональной деятельности. Интерактивные методы обучения в начальной школе могут быть организованы в различных формах, таких как фронтальная, индивидуальная, работа в парах, работа в небольших группах, работа в исследовательской группе.

Ключевые слова: инновации, интерактивные технологии, образовательная среда, учебный процесс, учитель начальных классов, интерактивные методы обучения, интерактивные уроки, ученик.

PREPARATION FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS USING INTERACTIVE TEACHING METHODS

*Sulaimanova R., Ph.D., associate prof., Turgunova N.,
Kyrgyz national University named after J. Balasagyn, Bishkek c.*

Abstract. *The article examines the process of preparing a future primary school teacher for the use of interactive methods in professional activity. Interactive teaching methods in elementary school can be organized in various forms, such as frontal, individual, work in pairs, work in small groups, work in a research group.*

Keywords: *innovations, interactive technologies, educational environment, educational process, primary school teacher, interactive teaching methods, interactive lessons, student/*

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Азыркы коомдук идеалдардын улам алмашуу шартында мугалим жаш муундарды, дегеле жалпы улуттун келечегин калыптандыруунун негизги фактору катары кайрадан эле эң башкы орунда турат. “Андыктан билим берүү тууралуу ойлордун перспективдүү борборлору катары саналган университеттерде педагогикалык адистерди даярдоонун жана аны жакшыртуунун үстүндө тыкыр иштөөсүз билим берүүнү жаңы сапаттуу деңгээлге жеткирүү мүмкүн эмес. «Ал эми билим берүүнү жаңылантуу: анын максатына, мазмунуна, методдоруна жана технологияларына, окутууну уюштуруу формаларына жана башкаруу системасына; педагогикалык ишмердүүлүктү жана окуу-тарбия процессин уюштуруу стилине; билим берүү деңгээлин текшерүү жана баалоо системасына; каржылоо системасына; окуу-методикалык жактан камсыздоого; тарбиялык иштердин системасына; окуу пландарына жана окуу программаларына; мугалим менен окуучунун ишмердүүлүгүнө өзгөртүүлөрдү киргизүү менен түздөн-түз байланыштуу” [5, 122-6]. Булардын ичинен окутуунун методдорунун туура тандалышы, алардын мугалим тарабынан туура жана ийкемдүү, максаттуу колдонулушу билимдин сапатын арттырып, аны жаңы баскычка көтөрүүдөгү орду өзгөчө экендигин баса белгилегибиз келет. Бул оюбузду окумуштуу А. Алимбековдун: “Окутуу стратегиялары, методдору жана ыкмалары билим берүү процессинин бардык баскычтарында орчундуу мааниге ээ. Тактап айтканда, билим берүүнүн максаттарын окуучуга таасирдүү кылып жеткирүү жолуккөнүсө мугалим тарабынан аныкталат жана ишке ашырылат” [1, 60-6]. деген пикири бекемдейт. Жогоруда саналып өткөн бир катар жагдайлардын ичинен окутуунун методдорунун, анын алкагында интерактивдүү окутуу ыкмаларынын ордун ачып көрсөтүү жана болочок мугалимди аларды колдонууга даярдоо маселесин ачып берүү максаты коюлду. Себеби интерактивдүү ыкмалар учурдун талабына ылайык окуучулардын таанып-билүү жөндөмдүүлүктөрүн өстүрүүгө, окууга болгон кызыкчылыктарын, жигердүүлүгүн арттырууга, шыктандырууга мүмкүнчүлүк түзө алат.

Болон Декларациясынын жоболорун ишке ашырууга багытталган заманбап талаптарына ылайык болочок башталгыч класстын мугалиминин кесиптик даярдыгынын көйгөйүн чечүү үчүн, окутуунун инновациялык технологиясын билим берүү процессине киргизүү жана колдонуу зарыл. Интерактивдүү окутуу эмне зарылдыктан келип кирди деген суроо туулбай койбойт. Ал азыркы учурда билим берүүдө окутуунун жадатма жолдорунун басымдуулук кылып, алардын студенттерди кызыктырбай жатышы менен байланышат. Баарыбызга белгилүү болгондой, мугалимди даярдоо натыйжалуу эмгекти талап кылган, өтө татаал тармактардын бири болуп саналат. Андыктан, өтүлгөн билимдердин баарын жаттап алууга мүмкүн эмес, аны түшүнүү гана керек.

Башталгыч класстың мугалимдерин даяроодо студенттердин кызыгуусун арттыруунун бир жолу бул жаңы инновациялык технологияны колдонуп окутуу же, башкача айтканда, окутуунун активдүү формаларын колдонуу болуп саналат.

Азыркы учурда жалпы билим берүүчү жогорку мектептин практикасында билим берүүнүн мазмунун жана бүтүрүүчүлөргө коюлган талаптар да кыйла жаңырууда. Ошондуктан, акыркы мезгилде билим берүү системасында инновациялык педагогикалык технологиялар жана окутуунун активдүү формалары барган сайын кеңири колдонулууда. Алар окуу процессинин активдүүлүгүн, жагымдуу эмоционалдык жагдайды, коллективдүү өз ара катнашты жөнгө салууну, өз алдынчалыкты жана билим берүүнүн эффективдүүлүгүн күчөтүүгө өбөлгө көрсөтүшөт.

Эмне үчүн сабак өтүүдө салттуу эмес интерактивдүү методикага басым жасайбыз, анын зарылдыгы эмнеликтен сезилип жатат? Бул биринчи кезекте мугалимдердин советтик

көнүмүш, бирине бири окшош сабактары менен окуучуларды жадаткандыгында. Ушундан улам жаңычыл (инновациялык) сабактардын зарыл экендиги, салттуу эмес интерактивдүү методиканын керектигин баамдайбыз. Интерактивдүү ыкмада өтүлгөн сабактар сабактын кызыктуулугун арттыруучу, студенттер менен мугалимдин чыгармачылык байланышын тереңдетүүчү жол.

Изилдөөнүн актуалдуулугу, педагогикалык практика көрсөткөндөй, окуу процессинде интерактивдик технологияны колдонуунун натыйжасында башталгыч класс мугалимдерин активдүүлүгүн күчөтүүгө болот. Изилдөөнүн проблемасы билим берүү процессинде интерактивдүү окутуунун технологиясынын маанилүүлүгү менен мектептерде орун алган репродуктивдүү методдордун арасындагы карама-каршылыкты жоюу максатын көздөйт. Көрсөтүлгөн карама-каршылыкты жоюуга арналган дидактикалык изилдөө, тандап алган теманын актуалдуулугун тастыктайт. Андыктан башталгыч класс мугалимдерин даяроодо билим берүү процессин активдештирүү максатында аталган теманы тандап алдык.

Изилдөөнүн материалы жана методологиясы. Окумуштуу педагогдор И.Б. Бекбоев жана А. Алимбековдор өз изилдөөлөрүндө: “Сабактын натыйжасы окутуу методдору аркылуу камсыз кылынат, б.а., сабактын максат, милдеттери канчалык так аныкталбасын, анын чындыкка айланышы тикеден-тике окутуу методдорунан көз каранды” [2, 100-б] деген пикирди бекемдешкен. Ал эми алган билимди чыныгы жашоодо колдоно билүү көндүмдөрүн калыптандыруунун бирден бир маанилүү куралы катары азыркы мезгилде окуучулардын таанып-билүүчүлүк жөндөмдүүлүгүн, өз билимин жана өзүн-өзү таанып билүү жана калыптандыруусун пайда кылуучу өнүктүрүүчү интерактивдүү методдор кеңири колдонула баштады.

Интерактив деген сөз англис сөзүнөн “interact” сөзүнөн алынган. Кыргызча которгондо “inter” – “өз ара” ал эми “act” – “аракеттенишүү” дегенди билдирет. Демек “интерактивдүү” – өз ара аракеттенүүгө жөндөмдүү же башка бирөө менен аңгемелешүү, диалог режиминде болушу (педагог, классташы, тренери же кандайдыр бир башка адам менен).

Активдүү жана интерактивдүү методдор маалымат алмашууга, пикирлерди алууга, пайда болгон көйгөйлөрдү чогуу чечүүгө, окуу кырдаалын имитациялоого, өзүнүздүн жүрүм-турумуңузга жана башка катышуучулардын аракеттерине баа берүүгө жана көйгөйлүү маселелерди чечүүгө атмосферасына чөмүлүүгө мүмкүндүк берет. Мугалим менен окуучулардын өз ара аракеттешүүсүнүн ар кандай методдору бар: биргелешкен окуу ыкмалары, топтук талкуулар, дебаттар, кырдаалдык талкуу, долбоор ыкмасы, социалдык-психологиялык тренинг, модерация, компьютердик моделдөө ж.б. Интерактивдүү методдордун жардамы менен студенттер кесиптик компетенцияларын өркүндөтүшөт, аналитикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүшөт, таанып-билүү жөндөмүн мобилизациялашат, жаңы билимге болгон кызыгууну ойготушат жана адамдын чыгармачылык потенциалын ачышат.

Окутуунун интерактивдүү методдорунун артыкчылыктарына төмөнкүлөр кирет: окуучулардын мугалим жана классташтары менен көбүрөөк аракеттенүүсү, окуу процессинде окуучулардын активдүүлүгү басымдуулук кылат. Студенттер билим берүү иш-чараларына активдүү катышышат, кесиптик кырдаалдарды моделдештиришет, чыгармачылык жана изилдөө тапшырмаларын аткарышат, курдаштары менен талкууга катышат, өз көз карашын негиздүү талашууга үйрөнүшөт, мугалимдин ишмердүүлүгүн талкуулашат, окуучулардын активдүүлүгүнө жол беришет жана мугалимдин милдети – окуучулардын демилгеси үчүн шарттарды түзүү.

Башталгыч класстардагы интерактивдүү класстар фронталдык, жекече, жуп менен иштөө, чакан топтордо иштөө, изилдөө тобунда иштөө сыяктуу окутуунун ар кандай формаларын колдонуу менен уюштурулушу мүмкүн, алар өз кезегинде класстарды уюштуруунун ар кандай ыкмаларын, техникаларын жана ыкмаларын камтышы мүмкүн.

Интерактивдүү фронталдык окутуу менен, иштин фокусу өзгөрөт, азыр мугалим эмес, студент билим берүү процессинин негизги катышуучусу болуп калат. Интерактивдүү

фронтал менен, окутууда мугалим менен окуучулардын өздөрүнүн активдүү өз ара аракеттенүүсүнүн туура айкалышынан улам, окуучунун активдүүлүгү жанданат [3].

Сабакты уюштуруунун фронталдык формасынан тышкары көбүнчө жеке форма колдонулат. Жеке иш – бул процессте мугалимдин түздөн -түз катышуусуз окуучулардын жаңы билимдерди жана көндүмдөрдү активдүү, максаттуу түрдө алуусу [3].

Интерактивдүү окутуу методдору кеңири колдонулат: талкуу ыкмалары (мээ чабуулу, тегерек стол, панелдик талкуулар, дебаттар ж.б.); оюн ыкмалары (бизнес, ролдук, симуляциялык оюндар ж. б.); конкреттүү кырдаалдарды талдоо (иштин ыкмалары); окутуунун кооперативдик методдору (STAD, "Puzzle", жетишкендик командаларында окутуу ж.б.); долбоорлоо ыкмалары (практикага багытталган, изилдөө ж.б.); социалдык-психологиялык тренингдер (конкреттүү көндүмдөрдү үйрөтүү, баарлашуу, инсандык өсүү тренингдери, кесиптик тренингдер ж.б.).

Азыркы жогорку окуу жайларында студенттердин чыгармачылык активдүүлүгүн ойготуучу көптөгөн техникалар жана ыкмалар бар. Алардын арасында, албетте, кроссворд түзүү сыяктуу форма татыктуу орунду ээлейт. Кроссворд – окуучулардын ой жүгүртүүсүн өркүндөтүүнүн ыңгайлуу формасы. Кроссворд түзүү процессинде студент теориялык жана практикалык материалдарды кылдаттык менен изилдеп, лекцияларга башта окуу китептерине гана эмес, кошумча жана маалымдама адабияттарына да кайрылышы керек.

Ишкердик оюн – бул адамдык жашоонун ар кандай чөйрөсүндөгү көйгөйлүү кырдаалдарды моделдөө үчүн инструмент, бул көйгөйлөрдү чечүүнүн мыкты жолдорун табууга мүмкүндүк берет, ошондой эле анын негизинде мындай кырдаалдарды алдын ала айтууга жана алардан ийгиликтүү түрдө качууга болот.

Имитациялык оюндар – заманбап коомдо студенттердин чыгармачыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө салым кошкон эффективдүү сабактардын бири. Бул оюндардын маанилүү максаттары – студенттердин заманбап коомдогу жүрүм-турумун моделдөө.

Келгиле, кененирээк «case method» («case method») карап көрөлү. Анын маңызы студенттерге реалдуу турмуштук кырдаалды түшүнүүнү сунуштайт, анын сыпаттамасы бир эле учурда кандайдыр бир практикалык маселени гана чагылдырып койбостон, бул маселени чечүүдө үйрөнүлүшү керек болгон билимдин белгилүү бир топтомун актуалдаштырат.

Интерактивдүү презентация методунун мазмуну: салттуу оратордук чеберчилик анын чечендигинин гүлдөрү менен кооздолгон монолог катары берилет. Бардык убакта мыкты чечендердин сүйлөгөн сөздөрү көркөм чыгарма катары таанылган.

Методдун өзгөчөлүктөрү: Маалыматты вербалдык түрдө берүүнү визуалдык сүрөттөр менен алмаштыруу зарыл, ошону менен маалыматты кабыл алуунун бир нече каналы кирет. Мугалим талкууланып жаткан көйгөйдү көрсөткөндө, ал алда канча жакшы өздөштүрүлөт.

Көрсөтмө куралдарды колдонуу. Методдун мазмуну: мындай жардам катары диаграмма, чийме, таблица, фото, видео жазуу, сүйлөө темасына тиешелүү бардык нерселер колдонулат. Аудио жазуулар көрсөтмө курал катары да кызмат кыла алат.

Методдун өзгөчөлүктөрү: Студенттердин көз алдында сөз планы, негизги тезистер, документтердин үзүндүлөрү жана жеке түшүнүктөр дайыма болушу керек. Жолдо башка көрсөтмө куралдарды көрсөтсө болот.

Видео жазууларды колдонуу. Методдун мазмуну: Видеофильмдер көрсөтмө куралдар катары кызмат кылат, билим берүүчү фильмдерди колдонууга кеңири мүмкүнчүлүктөрдү берет. Алардан фрагменттерди көрсөтүү сабактын башталышында мотивация жана интерактивдүү бөлүктө маалымат берүүнүн жакшы каражаты (ийгиликтүү техникаларды же каталарды көрсөтүү) жана изилдөө предмети катары кызмат кыла алат.

Методдун өзгөчөлүктөрү: Кээ бир тасмаларды аялдамалар менен көрсөтүү (кадрды тоңдуруу) жана жолдо талкуулар өз алдынча сабак болушу мүмкүн.

Интерактивдүүлүктү камсыз кылуу мультимедиянын эң маанилүү артыкчылыктарынын бири, башкача айтканда, тексттерди да, сүрөттөрдү да, ошондой эле үн менен музыканы ойнотуу жөндөмүн да бере алат. Мультимедиа технологиясынын башка

технологиялардан маанилүү айырмасы – бул бир программалык продуктта ар кандай типтеги маалыматтын интеграцияланышы, тексттин, таблицалардын, иллюстрациялардын жана активдүү өнүгүп жаткан: сүйлөө, музыка, анимация. Бул жерде абдан маанилүү бир жагдай – аудио жана визуалдык маалыматты параллелдүү берүү.

Бүгүнкү күндө билим берүүдө мультимедияны колдонуу буга чейин бир топ ийгиликтүү жана төмөнкү багыттарга ээ: видео энциклопедиялар; интерактивдүү саякат гиддери; симуляторлор; электрондук лекторийлер; ар кандай илимий дисциплиналардагы жеке акылдуу гиддер; окуучулардын билимин өзүн-өзү текшерүү системалары; абалды толук чөмүлүү деңгээлине окшоштуруу ж. Мультимедияны ар кандай окуу стилдеринин контекстинде колдонсо болот жана ар кандай адамдар кабыл алышат: кээ бир педагогдор окуу аркылуу, башкалары угуу аркылуу, башкалары видеолорду көрүү аркылуу үйрөнүүнү жакшы көрүшөт. Мындан тышкары, мультимедияны колдонуу мугалимдерге ар кандай жолдор менен материалдар менен иштөөгө мүмкүндүк берет, мисалы, мугалим материалдарды кантип үйрөнүү керектигин, тиркеменин интерактивдүү мүмкүнчүлүктөрүн кантип колдонуу керектигин жана башка кесиптештери менен биргеликте иштөөнү кантип ишке ашырууну өзү чечет.

Мээ чабуулу методунун мазмуну: Мээ чабуулу (мээ чабуулу) бардык студенттерди белгилүү бир маселени талдоого тартууга мүмкүндүк берет. ИМдин максаты – суроого мүмкүн болушунча көп жооп берүү. Ошондуктан, MS көйгөйдү чечүү процессинин эң башында же бул процесс туюкка кептелген учурда абдан жакшы иштейт.

Методдун өзгөчөлүктөрү: Мугалим бүт топко суроо берип, окуучуларга жоопторун сунуштоону суранат. Катышуучулар өз сунуштарын жаратышы үчүн маселени суроо түрүндө туура калыптандыруу маанилүү.

Кичи топтордо иштөө методунун мазмуну: Чакан топтордо иштөө бардык катышуучуларга иш -аракет кылууга, кызматташуу көндүмдөрүн, инсандар аралык баарлашууга мүмкүнчүлүк берет (тактап айтканда, активдүү угуунун ыкмаларын өздөштүрүү, жалпы чечимди иштеп чыгуу, пикир келишпестиктерди чечүү). Чакан топтордо иштөө (2-3 же андан көп адам) катышууга жана өз ара үйрөнүүгө көбүрөөк мүмкүнчүлүктөрдү берет, анткени бул көйгөйдү чечүү үчүн жамааттык издөө.

Методдун өзгөчөлүктөрү: Жеке чечүү кыйын болгон маселени чечүү керек болгондо, маалымат, тажрыйба, өз ара алмашуу үчүн ресурстарыңыз болгондо, күтүлгөн окуу натыйжаларынын бири командалык иштөө көндүмдөрүнө ээ болгондо колдонулушу керек. Топтук ишти акырындык менен үйрөнүү керек. Бул эки же үч катышуучудан турган чакан топтор менен баштоо керек. Иш эрежелерин өздөштүргөнүнүздө, топтордун курамын беш - жети адамга чейин көбөйтө аласыз.

Ишкердик оюнду өткөрүү технологиясынын методунун мазмуну: Ролдук оюн практикалык иш көндүмдөрүн үйрөтүүнүн эффективдүү ыкмасы болуп саналат, анткени ал жасоо менен үйрөнүү принцибине негизделген.

Методдун өзгөчөлүктөрү: Төмөнкү алгоритм боюнча аткаруу керек: мотивация – жыйынтыктарды координациялоо – планды презентациялоо – ролдорду бөлүштүрүү – ролдук оюнга даярдык – ролдук оюн – бизнес -пикир.

Кейс ыкмасы анализди жана чечүүнү талап кылган кесиптик ишмердүүлүктүн логикалык байланышкан кырдаалдарынын жыйындысы.

Методдун өзгөчөлүктөрү: Окуп жатканда, мындай тапшырмалар өзгөчө жакшы, алар студенттердин функционалдык блокторунун болжолдуу негиздерин калыптандырууга арналган. Жеке долбоордун топтук долбоордон айырмасы-татаал проект тапшырмасы 3-5 бөлүккө бөлүнүп, ар бири өз бөлүгүн аткарат, андан кийин студенттер эмне жана кандай аткарылгандыгы тууралуу маалымат алмашышат, алардын бөлүктөрү боюнча макулдашып, мугалимге сунушташат .

Жогорудагы бардык ыкмаларды лекцияларга жана семинарларга бөлүүгө болот. Лекцияларга интерактивдүү презентация ыкмалары, көргөзмө куралдарды колдонуу, видео

жазууларды колдонуу кирет жана семинарларда мээ чабуулу, чакан топтордо иштөө, роль ойноо технологиясы, кейс методу кирет.

Изилдөөнүн жыйынтыктары. Болочок башталгыч класстын мугалиминин рефлексивдүү жөндөмдөрү өз ара аракеттенүү процессинде өз абалын түшүнө билүүдө, өз ишмердүүлүгүнө мазмундуу, сынчыл мамиледе көрүнөт; өнөктөштөрдүн көзү менен өзүн жана өз аракеттерин кабыл алуу жөндөмүндө, өнөктөштүн ички дүйнөсүн, анын жүрүм-турумунун, кызыкчылыктарынын, муктаждыктарынын, сезимдеринин, мамилелеринин мотивдерин кабылдоодо; кандайдыр бир позициянын артыкчылыктарын жана алсыз жактарын көрүү, өз ара аракеттенүүнүн башка катышуучуларынын жүрүм -турумун адекваттуу түрдө чечмелөө, сын көз караш менен ойлонуу, келген оозеки жана жазуу маалыматтары менен иштөө, объективдүү чечимдерди кабыл алуу. мугалимдин ишмердүүлүгү, окуяларды алдын ала көрүүгө жардам берет жана педагогикалык интуициянын негизи катары иштейт.

Р.Т. Сулайманова педагогикалык технологиялар, окутуунун интерактивдүү методдору тууралуу башка бир макалада мындай пикирди берет: “Педагогические технологии сводят процесс обучения к сотрудничеству учащегося и учителя, является инструментом, создающим условия для того чтобы рассматривать индивидуальное отношение к каждому ученику не только как объект, также и как субъект воспитания. Так как при использовании технологий обучения в таких условиях, учащийся принимает активное участие в познавательной деятельности. Насколько активен учащийся в процессе обучения, настолько успешнее произойдет формирование его личностных качеств. Согласно этому в учебные планы педагогических направлений высших учебных заведений были внедрены учебные дисциплины «Новые технологии обучения», «Современные образовательные парадигмы», «Интерактивные методы обучения» и др. и на основе их содержания будут предприняты действия по формированию у будущих учителей знаний, умений и навыков о педагогических технологиях” [6, 295-6].

1983-жылы адамдын акыл-эс интеллектин жана жөндөмдүүлүгүн текшерүү максатында Гарвард университетинин профессору Dr. Howard Gardner тарабынан “Multiple intelligences” теориясы иштелип чыккан. Окумуштуу Х.Гарднердин изилдөөсүндө “Multiple intelligences” – көп багыттуу адамдын ар нерсеге болгон 8 шыгы тууралуу теориясы. Чет тилин окутууда Гарднердин теориясын колдонуп, ар бир баланын шыгына жараша мамиле жасоо менен бирге сабактын сапатын жогорулатуу мүмкүнчүлүгүн белгилейт. [7,5-6].

«Педагогикасы», «Тарбиялык иштин методикасы», «Башталгыч мектеп окуучуларын окутуунун жана тарбиялоонун психологиясы» жана башка дисциплиналардын алкагында студенттер менен иштөө практикасында алардын социалдык компетенттүүлүгүн калыптандыруу максатында биз долбоор ыкмасын жана тренингди колдонуу (машыгуу көнүгүүлөрү) менен компетенттүүлүккө жана мета-профессионалдык сапаттарга ээ кылуу аракетин жасадык.

Кортунду. Жыйынтыктап айтканда, болочок мугалимдерди даярдоо процессинде эле окуу процессинин активдүү катышуучулары катары калыптандыруу зарыл. Дал ошондуктан, аларга билим берүүдө окутуунун интерактивдүү ыкмаларын колдонуунун дидактикалык жана методологиялык аспектилерин терең өздөштүрүүсүнө негизги көңүл буруу талап кылынат.

Адабияттар:

1. Алимбеков А., Ташпынар М. Окутуунун жалпы методдору.–Б.: КТМУ, 2004. -236 б. (Окуулук ЖОЖдордун мугалимдерди даярдоо программаларына ылайык даярдалган).
2. Бекбоев И., Алимбеков А. Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиясы. Жалпы билим берүүчү мектептердин мугалимдери жана ЖОЖдун студенттери үчүн. Б.: Бийиктик, 2011. – 192 б.
3. Гордиенко Т.П., Горбунова Н.В., Смирнова О.Ю., Хрулева А.А. Маалыматтык жана

телекоммуникациялык технологияларды жогорку окуу жайлардын окуу процессинде колдонуу – Ялта, 2016.

4. Жогорку окуу жайдын педагогикасынын негиздери: окуу куралы. Авторлор коллективи. Жооптуу редактор А.С. Раимкулова. – Б.: КУУнун басмаканасы, 2013. – 173 б.

5. Сулайманова Р.Т. ЖОЖдордо педагогикалык билим берүүнү жанылантуу. Известия Кыргызской академии образования. –№1 (50). С. 122-126. Б., 2020.

6. Сулайманова Р.Т. Педагогические технологии обучения: от теории к профессиональной практике учителя. Эпоха науки. №22. С. 290-295. – Ачинск., 2020.

7. Абдыбекова Н.А., Добаев К.Д. Болочок адистерди кесиптик жактан даярдоонун педагогикалык шарттары. Элект. ресурс: <https://elibrary.ru/item.asp?id=44312243>.

УДК: 378.2(575.2) (04)

БОЛОЧОК МУГАЛИМДЕРДИ КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН ОКУУ МОТИВАЦИЯСЫН КАЛЫПТАНДЫРУУГА ДАЯРДОО

Сулайманова Р.Т., п.и.к., доц., Мукашова Г.Б., Ж. Баласагын ат. КУУ, Бишкек ш.

Аннотация. Макалада педагогика жана психология илимдериндеги теориялык-методологиялык изилдөөлөрдү талдоонун жана жалпылоонун натыйжасында “мотив”, «окуу мотивациясы» түшүнүгү такталып, окуу мотивациясынын классификациясы берилди. Кенже мектеп окуучуларынын окуу мотивациясын калыптандыруу маселеси боюнча илимий-теориялык талдоолор, анын алкагында жүргүзүлгөн тажрыйбалык-эксперименталдык иштердин жыйынтыктары каралып, болочок мугалимдер үчүн кенже мектеп окуучуларынын окуу мотивациясын калыптандыруу боюнча дүйнөлүк жана атамекендик алдыңкы тажрыйбалардын, окумуштуу педагогдордун, новатор методисттердин эмгектеринин негизинде атайын ыкмалардын жыйындысы сунушталды.

Негизги сөздөр: мотив, мотивациялоо, окуу мотивациясы, кенже мектеп окуучусу, болочок мугалим, калыптандыруу, даярдоо

ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ФОРМИРОВАНИЮ УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Сулайманова Р.Т., к.п.н., доц., Мукашова Г.Б., КНУ им. Ж. Баласагына, г. Бишкек

Аннотация. В результате анализа и обобщения теоретико-методологических исследований в педагогике и психологии были уточнены понятия “мотив”, «учебная мотивация» и дана классификация учебной мотивации. Рассмотрены научно-теоретический анализ по проблеме формирования учебной мотивации младших школьников, результаты проведенной в ее рамках опытно-экспериментальной работы, предложен для будущих учителей комплекс специальных методов на основе передового мирового и отечественного опыта по формированию учебной мотивации младших школьников, трудов педагогов-ученых, методистов-новаторов.

Ключевые слова: мотив, мотивация, учебная мотивация, младший школьник, будущий учитель, формирование, подготовка

PREPARATION OF FUTURE TEACHERS FOR THE FORMATION OF EDUCATIONAL MOTIVATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

*Sulaimanova R.T., Ph.D., associate prof., Mukashova G.B.
Kyrgyz national University named after J. Balasagyn*

Abstract. *As a result of the analysis and generalization of theoretical and methodological studies in pedagogy and psychology, the concepts of "motive" and "educational motivation" were clarified and a classification of educational motivation was given. The scientific and theoretical analysis on the problem of formation of educational motivation of younger schoolchildren, the results of experimental work carried out within its framework, a set of special methods based on the best international and domestic experience in the formation of educational motivation of younger schoolchildren, the works of teachers-scientists, methodologists-innovators is proposed for future teachers.*

Keywords: *motive, motivation, training motivation, a Junior high school student, a future teacher, formation, training*

Киришүү. Мектеп окуучусун инсандык жактан калыптандыруу, анын ичинде, азыркы башталгыч мектепте окуучунун окуу мотивациясын өстүрүү маселесине көңүл бурууну күчөтүү жогорку окуу жайда болочок мугалимди башталгыч класстардын окуучуларынын окуу мотивациясын окуу процессинде активдүүлүк менен жогорулатууга даяр болгон жигердүү инсан, бийик деңгээлдеги адис катары калыптандыруунун зарылдыгын көрсөтөт.

Окуу мотивациясын калыптандыруу маселеси окутуу жана тарбиялоо процессинин чегинде каралып, азыркы билим берүүнүн эң маанилүү аспектилеринин бири болуп саналат. Дал мына ушул жерде мугалимдин көңүл борборунда окуучуну окутуу гана эмес, окуу иши жүрүп жаткан мезгилдеги анын инсандык өнүгүү процесси, коомдо кабыл алынган таалим-тарбиялык, баалуулук көз карашы, активдүү турмуштук позициясынын калыптанышы зарыл экендиги турушу керек. Буга байланыштуу бүгүнкү күндөгү окуучуларга билимди, бигичтикти жана көндүмдөрдү өткөрүп берүү менен гана чектелген башталгыч мектептеги салттуу окутуу эффективдүүлүгүн жоготууда деген ой бекемделет. Окуучуга окутуунун жана тарбиялоонун “объектиси” катары гана мамиле жасоо аны окуу процессинен оолактоого алып келет. Мунун натыйжасында, берилип жаткан билимдер окуучуну реалдуу жашоо-турмуштан алыстатып, окуунун баркын кетирип, маанисин жоготот. Мындан ал алдыга карата жеке жөндөмдүүлүктөрүн жана мотивациялык өзгөчөлүгүн, багытын жоготот.

Жогоруда айтылгандар аталган проблеманын башталгыч мектептин практикасында чечүүнүн абалы билим берүүгө карата азыркы мамилелерди эске алуу менен караганда деле канаттандырарлык деп айтууга мүмкүнчүлүк түзө албайт. Мунун негизги себептеринин бири катары болочок башталгыч класстын мугалимдерин мектеп окуучуларынын окуу мотивациясын калыптандырууга карата даярдоонун жеткиликтүү иштелип чыкпагандыгында деп эсептөөгө болот. Мындай кырдаалдын түзүлүшү студенттерди психологиялык-педагогикалык билим берүүчү дисциплиналардын, педагогикалык практиканын программаларынын мазмунунда окуучулардын окууга болгон мотивациясын калыптандырууга карата атайын даярдоо максатынын коюлбагандыгы менен шартталат. Бул көйгөйдүн жаралышы бул багытта студенттерди даярдоонун мазмунуна тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизүүнү талап кылат. Мына ушул ойлорду тастыктоо үчүн аталган маселелердин тегерегинде бул боюнча жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн илимий-теориялык анализине кайрылдык.

Изилдөөнүн материалы жана методологиясы. Болочок мугалимдерди кенже мектеп окуучуларынын окуу мотивациясын калыптандырууга даярдоо маселесине окумуштуулар Ананьев Б.Г., Асеев В.Г., Божович Л.И., Вилюнас В.К., Леонтьев А.Н., Маслоу А., Маркова А.К., Хекхаузен Х., Щукина Г.И., Якобсон П.М. ж.б. кайрылышып, аларда окуучулардын инсандык мотивациялык чөйрөсүнүн түзүлүшү жана өнүгүшүндө мугалимдин өздүк даярдыгы боюнча илимий талдоолор жасалган.

Кыргыз Республикасында акыркы учурда окуучулардын шыктануу сезимин күчөтүп, аларга дем берүүчү ыкмаларды жана каражаттарды табуу жана алардын мотивациясын калыптандыруу үчүн максатуу иш-аракеттердин улам барган сайын өсүшү, бул маселеге кызыгуу арткан изилдөөчүлөрдүн көбөйүп бараткандыгын көрсөтөт. Алсак: мектеп окуучуларынын таанып-билүү аракетин өстүрүүгө, мотивациясын калыптандырууга байланыштуу педагогикалык технологиялар (Алимбеков А.А., Бекбоев И.Б., Муратов А.Ж.,

Дюшеева Н.К., Акматов К.К.); кенже мектеп окуучуларынын таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүнүн чегинде мотивацияны калыптандыруу (Молдалиева С.; Газова А.Ш.), кенже класстарда математика жана мекен таануу, адабият сабактарында формативдик баалоону колдонуу аркылуу жагымдуу мотивацияны калыптандыруу (Низовская И.А., Шакиров Р.Х., Дудкина О.И.), болочок мугалимдердин окуу мотивациясын калыптандырууга даярдоо (С.С. Кулуева) маселелеринин тегерегинде изилдөө иштери жүргүзүлгөн. Бул окумуштуулардын эмгектеринде окуучулардын инсандыгынын мотивациялык чөйрөлөрүнүн түзүлүшүнүн жана өнүгүшүнүн өзгөчөлүктөрү кеңири изилденген, окуунун айрым жетектөөчү мотивдеринин мүнөздөмөлөрү сунушталган.

Илимий-педагогикалык адабияттарды талдоо менен биргеликте, илимий макалабыздын негизги милдеттери катары аныкталган “мотив”, “окуу мотивациясы” түшүнүктөрүн аныктоо менен, алардын классификациясын карап чыктык. Философиялык сөздүктө:

“Мотив (гр. *motif*, лат. *moveo* – кыймылдатам) – адамдын кээ бир керектүү талабын канаттандыруу үчүн иш-аракетин шарттаган баам-парасаттуу ниетинин күүсү, себеп, далили. Керектөөнүн негизинде келип чыгуу менен мотив анын аздыр-көптүр чагылдырылышын түшүндүрөт. Мотив эрктин аракетинин белгилүү негизделиши жана далили болуп саналып, адамдын коомдук талабына мамилесин көрсөтөт [1].

“Башталгыч мектептин дидактикасында” окуу мотивдери төмөнкүдөй сыпатталат: “Мотив – бул адамдын тигил же бул аракетке карата ички ынтаасы. Ф. Энгельстин аныктоосунда “Сырткы дүйнөнүн адамга тийгизген таасири анын мээсинде, ойлорунда, ынтаасында, эркин билдирүү менен көрсөтүлөт”. Мотив жана максат бири-бири менен тыгыз байланыштуу. Максат – бул адамдын кайсы бир нерсеге карата умтулуусу, анын ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгынын идеалдуу элеси. Мотив – бул адамдын ишмердүүлүгүндөгү борбордук, система жаратуучу фактор болуп саналат” [2].

Психология илиминде окуу мотивинин көптөгөн классификациялары белгилүү. Алардын ичинен биз немец психологу Дж. Розенфельд тарабынан сунушталган классификацияны карап көрдүк. Ал окуу мотивациясынын үч аспектисин бөлүп карайт: баалуулук, максаттуулук жана багыттуулук. Өз изилдөөбүзгө карата биз анын төмөндө берилген баалуулук аспектисине токтолдук: 1. Окуу бул кубанычтуу иш-аракет катары. 2. Окуу бул жеке пайданы көрүүгө умтулуу катары. 3. Социалдык идентификациянын негизинде окуу (досторду жана башка үлгүлүү инсандарды тууроо). 4. Окуу бул социалдык статусту көтөрүү, жолуң болбой калуудан, уятка калуудан сактанууга умтулуу катары. 5. Мажбурлоонун, басым жасоонун таасиринде окуу. 6. Жоопкерчилик сезиминин аркасында окуу. 7. Турмуштук практикалык маанисин түшүнүүнүн негизинде окуу (кесип, турмуштук максаттар). 8. Коомдук керектөөлөрдүн негизинде окуу” [3].

Кенже мектеп окуучуларынын окуу мотивдери кеңири социалдык мааниге ээ. Алардын катарына коом, мектеп, ата-эне, достор алдындагы милдеттүүлүк мотивин киргизүүгө болот. Окуп-таанып билүү мотивдери катары: жаңы билимди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү өздөштүрүп алууга умтулуу; билимдүү, маданияттуу болуу; татаал көйгөйлүү маселени чечүү; чыгармачылык мүнөздөгү ишти аткаруу эсептелет.

Башталгыч класстын окуучуларында жеке мотивдер да болушу мүмкүн. Мисалы, достордун кубаттосуна ээ болуу, жакшы, эң жакшы баа алуу, окуу тапшырмаларын тыкандык менен аткарууга умтулуу ж.б.у.с.

Оң мотивдер болуп турган учурда анчалык жакшы окубаган окуучу да окууда тыкандык, жоопкерчиликти сезүү менен аракет кылуу аркылуу өз билимин китептерден, журналдардан толуктоо, жаңы маалыматтык технологияларды колдонуу менен жогорку жетишкендиктерге жете алат. Н.К. Крупская белгилегендей, бул үчүн “окуучуга тапшырманын максаты түшүнүктүү болуп, ал аны таасирлентиши керек. Ошондо ал кызыгуу менен абдан көп кызыксыз, бирок керектүү жумушту аткара алат”. Өнүгүүнүн жогорку деңгээлинде турса дагы оң маанидеги мотивдерге ээ болбогон окуучулар окууга болгон кайдыгер мамилени, ага карата кызыкчылыктын жоктугу өзүнүн жөндөмдүүлүктөрүнөн

төмөн жетишүүлөрдү, билим, билгичтик жана көндүмдөрүндө кемчиликтерди, окууга терс, сабакка карата кайдыгер мамилени көрсөтөт, окуу материалын үстүртөн өздөштүрөт. Буга карата жоопту Н.Г. Чернышевскийдин мындай пикири менен берүүгө болот: “Адамдын ишмердүүлүгүндө идея болбосо, ал иш-аракети жокко эсе”.

Аталган изилдөө иштери менен катар балдарды окуу ишмердүүлүгүнө кызыктыруу, мотивация берүү боюнча дагы бир катар окумуштуу педагогдордун изилдөөлөрүнө таянуу керек деп эсептейбиз. Алсак, Масару Ибуканын “Үч жаштан кийин кеч”, Эң Пак Тинин “Сингапур билим берүү системасы: Парадокстордун күчү”, Кен Робинсондун “Баланын жөндөмдүүлүгүн өнүктүргөн креативдүү мектептер”, Г. Мадаминовдун “Акыл эмгегинин маданияты”, “Устаттык өнөр”, К. Акматовдун “Балам мыкты болсун десениз” деген сыяктуу эмгектеринде окуучунун билим алууга, окууга, ал аркылуу анын инсандык дараметин өстүрүүгө карата баалуу пикирлер айтылган. Бул китептерге карата жүргүзүлгөн талдоолорубузду төмөндө сунуштайбыз.

Масару Ибука наристелерди окутуунун даяр рецепттери жок деп белгилөө менен, өзүнүн эмгегинде: “Адатта жапондор даяр рецепттерди издешет: конкреттүү жагдайда, так кадамдарды жасаш керек болгондо алар өздөрүн ишенимсиз сезишет. Бирок тарбияда, өзгөчө наристе куракта даяр формулалар болушу мүмкүн эмес. Эгерде эне бир нерсенин баласы үчүн жакшы экендигин сезип жатса, аны кечиктирбестен бериши керек” [4, 79-6] .

Эң Пак Ти Сингапур билим берүү системасындагы 4 парадокс тууралуу айтуу менен анын төртүнчүсү катары “аз окутуп, көп үйрөтүү” деген жыйынтыкка келип: “Мурун жыйынтык көрсөтпөгөн метод менен окута берүү – билим берүүгө шыктандыруу эмес” [5, 121-6] – деп айтат. “Мугалимдер аз, бирок саз кылып үйрөтүшсө, окуучулар көбүрөөк жана жакшыраак үйрөнүшөт. Мугалимдер окутуу процессин жакшыртууга, ал эми окуучулар кызыккан окуучу болууга аракеттенгени келечекте да боло бере турган уланма максат. Балдар - тубаса жаратман. Алардагы жаратмандыкты жок кылып салбай өөрчүткүлө. Бул Сингапурдун эле эмес, дүйнөдөгү бардык мугалимдерге багытталган кат десек болот” [5, 142-6] – деп кайрылат өз китебинде.

Адамдын потенциалын жана чыгармачылыгын өнүктүрүү боюнча дүйнөгө таанымал таасирдүү адис Кен Робинсон окуучуга мектепти кызыктуу, жагымдуу кылуу менен баланын жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүп, мектептен кийинки жашоосуна даяр болуп жетилүүсүнө жол көрсөтөт. Ал өз эмгегинде окутуу искусствосуна токтолууда бир канча кызыктуу окуялар, фактылар менен бөлүшкөн. Төмөндө алардын бири менен бөлүшүүнү туура көрдүк: “Рейф Эскит мына отуз жылдан бери Лос-Анжелестин корей кварталындагы Хобарт башталгыч мектебинде 56-номурундагы класска сабак берип келет. Анын окуучуларынын басымдуу бөлүгү Азия жана Латын Америкадан келген мигранттардын балдары болгондуктан алар мектепке келген учурда таптакыр англис тилинде сүйлөй алышпайт. Бул жакыр район болгондуктан жетишкендиктин жалпы көрсөткүчү жана мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн саны да төмөн. Рейф окуткан балдардын маанилүү бөлүгү мектепти бүтүргөндө англис тилин эң мыкты даражада сүйлөп калышат. Алардын көпчүлүгү Плюш Лигасындагы университеттерге жана башка престиждүү окуу жайларга тапшырышат. Андан кийин да ийгиликтүү карьерага ээ болушат.

Ушунун өзү эле кандай таасирдүү эмгек болгонун айгинелеп турат. Андан да таң калыштуусу, Рейф мунун баарын окуучулары менен Шекспирдин чыгармаларын үйрөнүү аркылуу жетишет. Ар жылы ал Шекспирдин бир пьесасын алат да, класс менен бирге жаралыш тарых-таржымалалын, персонаждарды, тилин, ал жердеги сүрөттөлгөн тарыхый өзгөчөлүктөр сыяктуу ар кандай аспектилерден издеп көрөт. Андан соң пьесаны окуучулары менен биргеликте сахнага алып чыгат. Алардын шедеврлерди кантип коюп жаткандары өздөрүнөн үч эсе улууларды да таң калтырчу. Балдар чыгарманы жатка билишчү. Бул нерсе жөн эле жаттоо эмес болчу. Балдар пьесаны түшүнүшкөн жана аларга жаккан” [6, 142-144-б]. Балдардын окууга болгон кызыкчылыгын арттыруунун мындан артык жолу, рецепти болбосо керек.

Кыргыз педагогикасында ушул эле ыкмада новатор педагог Г. Мадаминов эмгектенип келет. Анын алыскы Лейлек районундагы №3 эксперименталдык мектебинен билим алган балдардын арасынан ЖРТдан эң жогорку баллдарга ээ болуу менен 28 бүтүрүүчүсүнөн 14ү Кыргыз мамлекеттик медициналык академиясынын бюджеттик бөлүмүнө, 10-классынын окуучусу республикалык олимпиададан орус тили сабагынан 1-орунду багындырганы (2013, 2014-жылдар жана андан бери карай) жалпыга маалым. Бул ийгиликтин сырлары анын акыл эмгегине өзгөчө орунду берген окуучулар үчүн жазылган эмгегинде мындай каралат: “Китеп окууда биздин кемчиликтерибиз: шашып окуйбуз, чарчап окуйбуз, уйкусурап окуйбуз, каалабай окуйбуз, коркуп окуйбуз... Булардын натыйжасында окуган темабызды түшүнбөйбүз” [7, 12-б] – деп белгилейт да, ага карата мындай сунуштарды берет: “1. Өзүңдү даярдап, көңүлүңдү жай кылып, чарчап, чаалыкпай туруп оку. 2. Ачык маанай менен. 3. Негизгисин бөлүп ал. Түшүнүксүз жерлерин кайра-кайра 5-7 жолу оку, анализ кыл. 5. Ойлонуп оку – далилдеп оку. 6. Окуп ойлон – сындап оку. 7. Жазып оку – чындап оку. 8. Сүйлөп оку – сындап оку...” [7, 16-17-б].

Окмуштуу-педагог К. Акматов үй-бүлөлүк китеп окуунун маанилүүлүгү жана китеп окууну көнүмүш адатка айландыруу тууралуу айтууда төмөндөгү ойго токтолот: “Бир китепти бир эле жолу окуп бир чекеге таштап коюу болбойт, убакыттын өтүшү менен кайталап окуп туруу керек. Үйрөнүүнүн бир гана шарты - кайталоо. Бардык окугандарыбызды акылыбызда сактай албашыбыз мүмкүн, бул психологиялык жана физиологиялык чындык. Бир китеп бир шаар сыяктуу. Ал шаарды бир эле жолу айлануу жетишсиз. Мүмкүн болсо шаарда бир аз калуу керек жана кээ бир маанилүү жерлерди кайра айлануу маанилүү болот” [8, 170-б]. – деп белгилөө менен, окууну адатка айландырууну сунуштайт. Мындан башталгыч класстардын окуучуларынын окуу мотивациясын калыптандырууда болочок мугалимди окуу процессине ата-энелерди тартууга, алар менен да тыгыз иштөөгө да даярдоо керектигин белгилеп кетишибиз керек.

Биздин изилдөө ишибизге түздөн-түз байланыштуу изилдөөлөр катары Ю.Ж. Инкинанын “Подготовка будущих учителей начальных классов к формированию мотивации учения школьников” [9] жана Ч.К. Рыспаеванын “Башталгыч класстардын окуучуларынын окуу мотивациясын калыптандыруу” [10] аттуу кандидаттык диссертациялары саналды. Аталган маселе боюнча түздөн-түз изилдөө иштерин жүргүзгөн Ю.М. Инкинанын илимий-теориялык жана практикалык талдоолорунун жыйынтыгы “мектеп окуучуларынын окуу мотивациясын калыптандыруу боюнча башталгыч класстын мугалимдеринин жасаган иштерин изилдөөнүн натыйжалары көпчүлүк мугалимдердин оң мотивацияларын калыптандырууга байланыштуу билим жана билгичтиктеринин төмөн экендигин көрсөткөн. Жалпы мугалимдер балдардын окууга болгон кызыкчылыгын арттыруу керек деген ойдо болушканы менен, алардын негизги көпчүлүк бөлүгү окуу-таанып билүү мотивдерин ойготууга жана калыптандырууга көңүл буруу менен аракет жасашпайт. Бул көбүнчө даяр маалыматты берип, аны жаттап келүүгө басым жасалган, окуучунун ишмердүүлүгү репродуктивдүү мүнөздө болгон жана активдүүлүктү төмөндөткөн класстарда ачык байкалат” [9].

Башталгыч класстардын окуу мотивациясын калыптандыруу боюнча жүргүзүлгөн изилдөө ишинде Ч.К. Рыспаева болочок мугалимдер тарабынан *окуучулар жана ата-энелер арасында да анкеттештирүү ишин жүргүзүүнүн натыйжалары* эксперименталдык топтогу окуучулардын 50%ында окууга карата мамилесинин терс экендиги аныкталгандыгын, б.а. окуу процессине карата өз мамилесин калыптандыра электигин, буга байланыштуу окуу ишмердүүлүгүн диагностикалао методикасы боюнча берилген жооптордун негизинде аз гана сандагы балада окуу мотиви катары: «сабак окуган жагат, ошон үчүн окуйм», «көптү билгим келет, ошондуктан окуйм», «ата-энемдин эмгегин актагым келет, ошол үчүн окуйм», «досторумду уятка калтырбаш үчүн окуйм», “мугалимдин сабак бергени абдан кызыктуу, ошол үчүн окуйм” деген мотивдер учурагандыгы белгиленсе, “ата-энелер менен жүргүзүлгөн сурамжылоодо, алардын көбүнөн “мугалим көбүнчө сабакты монолог формасында жүргүзөт, б.а. баланын акылына даяр билимди киргизүүгө аракет жасалат”, “сабакта баланын ой пикири өтө аз угулат”, “балдар

көбүнчө мугалим күткөн гана нерсени айтып беришет” деген жооптор алынгандыгы [10] көрсөтүлгөн.

Жогорудагы изилдөөлөрдүн негизинде биз дагы Ж. Баласагын атындагы КУУнун педагогикалык факультетинин студенттеринин, окутуучуларынын жана Бишкек шаарындагы №73 орто мектебинин башталгыч класстарынын окуучуларынын, ата-энелеринин жана мугалимдеринин арасында сурамжылоо, байкоо жүргүзүү, аңгемелешүү иштерин жүргүздүк. Студенттерге “Педагогика”, “Психология” сабактарынын жана педагогикалык практиканын алкагында окуучулардын окуу мотивациясын калыптандырууга даярдоо иштерин жасадык. Тажрыйбалык-эксперименталдык ишибизге 1-курстун 95 студенти, 6 окутуучусу, ошондой эле 2-4-класстын 50 окуучусу, 15 ата-эне жана 4 мугалим катышты. Бул ишти аткарууда сабакта баланы эң башкысы эмнеге үйрөтүү керек деген милдеттерди чечүүдө бул ой жүгүртүү, алынган жыйынтыкты түшүндүрүү, талдоо, салыштыруу, чечмелеп берүү, алардын тууралыгын текшерүү, байкоо, жалпылоо жана тыянак чыгаруу деп эсептедик. Бул максатка жетүү үчүн тажрыйбалык ишибизде окуу процесси учурунда башталгыч класстардын окуучуларынын жеке тажрыйбасына таянуу менен алардын ой пикирин эске алууну камсыздоочу шарттарды түзүү, топтук жана жекелик иштерди кезектештирүү менен түрдүү типтеги тапшырмаларды колдонуу аракеттери жасалды.

Күтүлүүчү жыйынтык. Натыйжада, илимий-теориялык талдоолордун, тажрыйбалык иш-аракеттердин негизинде болочок мугалимдерди башталгыч класстардын окуучуларын окуу мотивациясын калыптандырууга даярдоодо төмөнкү иш-аракеттерге көңүл буруу керектигин белгилөөгө болот:

- окуу материалынын мазмунунда: окуучуларга билим, билгичтик, көндүмдөрдүн коомдук баалуулугун түшүнүүгө, окуу тапшырмаларын болушунча мыкты аткарууга, окуу предметтерине карата кызыкчылыкты жогорулатууга, фактыларды, түшүнүктөрдү негиздүү өздөштүрүүгө, чыгармачылык, көркөм-эстетикалык, конструктордук-техникалык мүнөздөгү окуу тапшырмаларын аткарууда активдүү өз алдынча аракеттерди жасоого багыттаган аспектилерин бөлүп көрсөтүү;
- мугалимдин иштөөгө ыңгайлуу шарттарды, жылуу баарлашуунун, окуучулар менен мамиле куруунун стилин түзүүсү;
- мугалим тарабынан сабактын билим берүүчүлүк, өнүктүрүүчүлүк, тарбия берүүчүлүк максаттарынын так аныкталышы, окуучуларды изденүүчүлүк тапшырмаларга, проблемалык суроолорго жооп издөөгө багыттоо;
- окуучулардын кайсы бир маалыматтар менен чыгып сүйлөөсүн, мугалимге, башка окуучуларга сабак боюнча суроолорду берүүлөрүн, маалымат алмашуусун, өз ара жардам көрсөтүүлөрүн, каталарды таап жана аларды оңдоосун колдоо жана кубаттоо;
- окутууга оюн аракеттерин жана атаандаштык мүнөздү жаратуучу элементтерди, кызыктуу тапшырмаларды, викториналарды, табышмактарды, баш катырмалары ж.б. киргизүү;
- оюн элементтери окууга болгон кызыкчылыкты, көңүл бурууну жогорулатат, чарчоону төмөндөтөт, окутуунун методикасын байытат, окуу материалын ыкчам мажбурлоосуз эске тутуп алууга көмөктөшөт;
- балдардын кайсы бир аныкталган ишмердүүлүккө карата демилгесин, кызыкчылыктарын колдоо;
- компьютердик технологиялардын коштоосу менен окутуу.

Адабияттар:

1. Мотив (философия). [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://tyup.net/page/motiv-filosofija>
2. Мотивы учения - Дидактика начальной школы. [Электронный ресурс] Режим доступа: studme.org › [pedagogika](http://studme.org/pedagogika) › [motivy_ucheniya](http://studme.org/motivy_ucheniya)
3. Классификация мотивов учения. [Электронный ресурс] Режим доступа: https://studme.org/88977/pedagogika/klassifikatsiya_motivov_ucheniya
4. Ибука М. Үч жаштан кийин кеч / Орус тилинен которгон: А. Жоодонбеков. [Текст] / М. Ибука. – Б.: 2015. – 232 б.
5. Эң Пак Ти “Сингапур билим берүү системасы: Парадоктордун күчү. [Текст] / Ти Эң Пак. – Б.: 2020. – 254 б.
6. Кен Робинсон. Баланы жөндөмдүүлүгүн өнүктүргөн креативдүү мектептер. / Котор. Б. Абдуллаев, К. Мазарипов. [Текст] / К.Робинсон. –Б.: 2018. – 336 б.
7. Мадаминов Г. Акыл эмгегинин маданияты. Төртүнчү китеп. 4-бас. [Текст] / Г. Мадаминов. – Б.: “Билим-компьютер”, 2014. 100 б.
8. Акматов К., Маматов Т. Балам мыкты болсун десеңиз. Ата-энелер үчүн кеңештер. 2-бас. [Текст] / К. Акматов, Т. Маматов. – Б.: 2020. – 272 б.
9. Инкина Ю.М. Подготовка будущих учителей начальных классов к формированию мотивации учения школьников. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01. 2001. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.dissercat.com/content/podgotovka-budushchikh-uchitelei-nachalnykh-klassov-k-formirovaniyu-motivatsii-ucheniya-shko>
10. Рыспаева Ч.К. Башталгыч класстын окуучуларынын окуу мотивациясын калыптандыруунун педагогикалык шарттары. Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертация: 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы. — И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети. — Бишкек: 2018. — 191 б. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.twirpx.com/file/3222406/>

МАЗМУНУ

Баш сөз.....	7
--------------	---

I. ПЕДАГОГИКАНЫН, ПСИХОЛОГИЯНЫН, ДЕНЕ ТАРБИЯ ЖАНА СПОРТТУН ТЕОРИЯСЫНЫН, ПРАКТИКАСЫНЫН МАСЕЛЕЛЕРИ

<i>Арпачиев К.М., Малаева Г.Т.</i> «Дене тарбия жана ден соолук» окуу программасынын концепциясы.....	15
<i>Гудимова А.Н., Кулуева С.С., Таштанбекова З.Т.</i> Мотивация – башталгыч класстарда жалпы илимий көндүмдөрдү өнүктүрүүдөгү негизги факторлордун бири.....	19
<i>Джанузакоев К.Ч.</i> Жалпы билим берүүчү мектептердин окуучуларынын жана жогорку окуу жайлардын студенттеринин дене тарбиясынын актуалдуу суроолору.....	23
<i>Касмалиева А.С.</i> О необходимости и перспективах обновления формы и содержания школьной физической культуры в Кыргызстане	29
<i>Кийзбаев М.С., Бибуев Р., Кенжебаев А.А.</i> Кыргыз республикасынын мушкерлеринин мелдеш аракеттерин баалоо	35
<i>Мааткеримов Н.О., Укелева А.З., Адылбекова Ж.А.</i> Башталгыч мектеп окуучулардын экологиялык түшүнүктөрүн этнопедагогиканын негизинде калыптандыруу	42
<i>Мамбеталиева Н.Д., Токсобаев Е.Д., Асаналиева А.Т.</i> Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясында -таэквондун окуу программасындагы тарбиялык функциясы.....	39
<i>Наралиев А.М., Федотова Н.С.</i> Баскетболчулардын психофизикалык абалы – 15-16 жаштагы өспүрүмдөр.....	46
<i>Өмүрова А. С., Мамбеталиев К.У.</i> Инклюзивдик билим берүү жана спорт: кыйынчылыктар жана жетишкендиктер.....	52
<i>Петровский С.В.</i> Дене тарбия жана спорт менен алектенгенде ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын көйгөйлөрү	56
<i>Сулайманов С.Э.</i> Болочоктогу дене тарбия мугалимдеринин компетенттүүлүгүн калыптандыруунун дидактикалык шарттары	60
<i>Сулайманова Р. Т., Таалайбек кызы А.</i> Болочок мугалимдерди “Манас” эпосу аркылуу окуучуларды атуулдукка тарбиялоого багыттоо	64
<i>Токсонбаев Р.Н., Ибрагимова Н. Э., Доронбаева Н.О.</i> Өсүп келе жаткан инсандын руханий-адептик тарбиясынын жана дене тарбиясынын өзгөчөлүктөрү.....	71

II. УЛУТТУК ДЕНЕ ТАРБИЯНЫН ЖАНА СПОРТТУН МАСЕЛЕЛЕРИ

<i>Акматов Н., Бакиров К., Турдубаев Э.</i> Келечектеги мекен коргоочуларды тарбиялоодогу кыргыздын улуттук оюндарынын ролу.....	75
<i>Шевченко Т.Н., Деркембаев У.У., Тагаев М.И.</i> Кыргыз Республикасынын жогорку окуу жайларында дене тарбия жана спорт сабактарынын учурдагы абалы.....	78
<i>Мурзакаримова Г.М., Гуламов Г.И., Таабалдиева А.К., Арапмаматов Б.С.</i> Мектептерде дене тарбия сабагында колдонулуучу кыймылдуу оюндар, үйрөнүү жолдору.....	87
<i>Райимбердиев Ы. А., Мурзакаримова Г.М., Адамбаева Ж.</i> “Ордо” оюну дене тарбия сабагынын каражаты катары.....	91

III. ДЕНЕ ТАРБИЯНЫН, СПОРТТУН ТҮПКҮ, ТАБИГЫЙ ИЛИМИЙ, ТИЛДИК ЖАНА ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫК АСПЕКТИЛЕРИ

<i>Манликова М.Х.</i> Орус тилинин практикалык курсунда студент-спортчуларды адеп-ахлактык тарбиялоодо этномаданий аспектилер	96
<i>Абдыбекова Н.А., Капсаламова Э.Д.</i> Англис тили сабактарында спортсмен-студенттердин руханий-адеп-ахлактык жактан тарбиялоо	106
<i>Кандиева Ж.М.</i> Орус тилин үйрөтүүдө коммуникативдик компетенцияны жана интерактивдүү ыкмаларды колдонуунун актуалдуулугу.....	110
<i>Садырова З. Т.</i> Түрк-согду симбиозунун Теңир-тоо аймагынын этномаданий алакаларынын өнүгүүсүндөгү орду.....	114
<i>Сулайманов С.Э.</i> Студент-жаштарга руханий, адеп-ахлактык жана патриоттук тарбия берүү...	120
<i>Юсупова А.М., Муратова Г.</i> Башталгыч класстын окуучуларынын сүйлөө жөндөмдүүлүгүн өрчүтүү	124
<i>Эркебуланова С.Ж., Абдимомунова А.О.</i> Студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун инновациялык технологиялары	128
<i>Сулайманова Р.Т., Тургунова Н.</i> Болочок башталгыч класстардын мугалимдерин окутуунун интерактивдүү окуу ыкмаларын колдонууга даярдоо	131
<i>Сулайманова Р.Т., Мукашова Г.Б.</i> Болочок мугалимдерди кенже мектеп окуучуларынын окуу мотивациясын калыптандырууга даярдоо	137

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие.....	7
------------------	---

I. ВОПРОСЫ ПЕДАГОГИКИ, ПСИХОЛОГИИ, ТЕОРИИ, ПРАКТИКИ СПОРТА И ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

<i>Арпачиев К.М., Малаева Г.Т.</i> Концепция учебной программы "Физическая культура и здоровье".....	15
<i>Гудимова А.Н., Кулуева С. С., Таштанбекова З.Т.</i> Мотивация – один из основных факторов развития общенаучных умений в младших классах.....	19
<i>Джанузаков К.Ч.</i> Актуальные вопросы физического воспитания учащихся общеобразовательных школ и студентов высших учебных заведений	23
<i>Касмалиева А.С.</i> О необходимости и перспективах обновления формы и содержания школьной физической культуры в Кыргызстане	29
<i>Кийзбаев М.С., Бибуев Р., Кенжебаев А.А.</i> Оценка соревновательной деятельности боксеров Кыргызской Республики.....	35
<i>Мааткеримов Н.О., Укелева А.З., Адылбекова Ж.А.</i> Формирование экологических понятий младшим школьникам на основе этнопедагогике.....	42
<i>Мамбеталиева Н.Д., Токсобаев Е.Д., Асаналиева А.Т.</i> Воспитательная функция таэквондо – в учебной программе кыргызской государственной академии физической культуры.....	39
<i>Наралиев А.М., Федотова Н.С.</i> Психофизическое состояние баскетболистов – юношей 15-16 лет	46
<i>Омурова А. С., Мамбеталиев К.У.</i> Инклюзия образования и спорта: проблемы и достижения	52
<i>Петровский С.В., Бородин В.</i> Проблемы лиц с ограниченными возможностями здоровья при занятиях физической культуры и спорта.....	56
<i>Сулайманов С.Э.</i> Дидактические условия формирования компетентностей будущего учителя физической культуры	60
<i>Сулайманова Р. Т., Таалайбек кызы А.</i> Ориентация будущих учителей на гражданское воспитание учащихся через эпос “Манас”.....	65
<i>Токсонбаев Р.Н., Ибрагимова Н. Э., Доронбаева Н.О.</i> Особенности духовно-нравственного воспитания и физической культуры подрастающей личности.....	71

II. ВОПРОСЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА

<i>Акматов Н., Бакиров К., Турдубаев Э.</i> Роль кыргызских национальных игр в воспитании будущих защитников Отечества.....	75
<i>Шевченко Т.Н., Деркембаев У.У., Тагаев М.И.</i> Современное состояние условий реализации занятий по физической культуре и спорту в вузах Кыргызской Республики.....	78
<i>Мурзакаримова Г.М., Гуламов Г.И., Таабалдиева А.К., Арапмаматов Б.С.</i> Методы изучения подвижных игр в школах на уроке физической культуры	88
<i>Райимбердиев Ы. А., Мурзакаримова Г.М., Адамбаева Ж.</i> Игра «ордо» как средство физического образования.....	91

III. ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ, ЕСТЕСТВЕННО-НАУЧНЫЕ, ЯЗЫКОВЫЕ И ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ И СПОРТА

<i>Манликова М.Х.</i> Этнокультуроведческие аспекты духовно-нравственного воспитания студентов-спортсменов в Практическом курсе русского языка.....	96
<i>Абдыбекова Н.А., Капсаламова Э.Д.</i> Духовно-нравственное воспитание студентов-спортсменов на занятиях английского языка.....	106
<i>Кандиева Ж.М.</i> Об актуальности использования интерактивных методов обучения для формирования коммуникативной компетенции при обучении русскому языку.....	110
<i>Садырова З. Т.</i> Место тюрко-согдийского симбиоза в развитии этнокультурных взаимоотношений на территории Тенгир-Тоо.....	114
<i>Сулайманов С.Э.</i> Духовное, нравственное и отечественное воспитание студентов.....	120
<i>Юсупова А.М., Муратова Г.</i> Развитие разговорных навыков учащихся начальной школы.....	124
<i>Эркебуланова С.Ж., Абдимомунова А.О.</i> Инновационные технологии формирования речевой деятельности студентов	129
<i>Сулайманова Р.Т., Тургунова Н.</i> Подготовка будущих учителей начальных классов к использованию интерактивных методов обучения.....	131
<i>Сулайманова Р.Т., Мукашова Г.Б.</i> Подготовка будущих учителей к формированию учебной мотивации младших школьников	137

CONTENT

Introduction.....	7
-------------------	---

I. QUESTIONS OF PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, THEORY, PRACTICE OF SPORT AND PHYSICAL CULTURE

<i>Arpachiev K.M., Malaeva G.T.</i> The concept of the training program " physical culture and health».....	15
<i>Gudimova A.N., Kulueva S.S., Tashtanbekova Z.T.</i> Motivation is one of the main factors in the development of general scientific skills at mathematics lessons in the junior classes.....	19
<i>Dzhanuzakov K.Ch.</i> Actual issues of physical education of secondary schools' students and higher educational institutions' students.....	23
<i>Kasmalieva A.S.</i> О необходимости и перспективах обновления формы и содержания школьной физической культуры в Кыргызстане.	29
<i>Kiyzbaev M.S., Bibuev R., Kenzhebaev A.A.</i> Evolution of competitive activities of boxers of the kyrgyz republic.....	35
<i>Mambetalieva N.D., Toksobaev E.D., Asanalieva A.T.</i> Taekwondo educational function – in the kyrgyz state academy of physical culture educational program.....	42
<i>Maatkerimov N.O., Ukeleeva A.Z., Adilbekova J.A.</i> Formation of ecological concepts for primary schoolchildren on the basis of ethnopedagogy.....	39
<i>Naraliev A.M., Fedotova N.S.</i> Psychophysical state of basketball players – youth 15-16 years.....	46
<i>Omurova A.S., Mambetaliev K.U.</i> Inclusion of education and sport: challenges and achievements.....	52
<i>Petrovskiy S.B., Borodin V.</i> Problems of persons with disabilities in physical education and sport.....	56
<i>Sulaymanov S.E.</i> Didactics condition formation competence future teacher in physical culture.....	60
<i>Sulaimanova R.T., Taalaibek kyzy A.</i> Orientation of future teachers to the civic education of students through the epic " Manas"	65
<i>Toksonbaev R.N., Doronbaeva N.O., Ibragimova N.E.</i> Features of spiritual and moral education and physical culture of a growing personality.....	71

II. QUESTIONS OF NATIONAL PHYSICAL CULTURE AND SPORT

<i>Akmatov N., Bakirov K., Turdubaev E.</i> The role of kyrgyz national games in the upbringing of future defenders of the fatherland.....	75
<i>Shevchenko T.N., Derkembraev U.U., Tagaev M.I.</i> The current conditions for the realization physical culture and sports classes at universities of the Kyrgyz Republic.....	78
<i>Murzakarimova G.M., Gulamov G. I., Taabaldieva A.K., Arapmamatov B.S.</i> Moving games used in physical education lessons in schools, and their learning methods.....	88
<i>Rayimberdiev Y.A., Murzakarimova G.M., Adambaeva J.</i> Game "ordo" as a means of physical education.....	91

III. FUNDAMENTAL, NATURAL-SCIENTIFIC LANGUAGE AND ETHNOPEDAGOGICAL ASPECTS OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

<i>Manlikova M.H.</i> Ethnocultural aspects of spiritual and moral education of students-athletes in the practical course of the Russian language.....	96
<i>Abdybekova N.A., Kapsalamova E.D.</i> Spiritual and moral teaching sportsmen-students at the english lesson.....	107

Kandieva D.M. On the relevance of using interactive teaching methods for the formation of communicative competence in teaching the russian language	110
Sadyrova Z.T. The place of the turkic-sogdian symbiosis in the development of ethnocultural relations on the territory of Tengir-Too.....	114
Sulaimanov S.E. Spiritual, moral and domestic education of students.....	120
Yusupova A.M., Muratova G. Development of speaking skills in elementary school.....	124
Erkebulanova S.Zh., Abdimomunova A.O. Innovative technologies for the formation of student's speech activity.....	129
Sulaimanova R., Turgunova N. Preparation future primary school teachers using interactive teaching methods	131
Sulaimanova R.T., Mukashova G.B. Preparation of future teachers for the formation of educational motivation of primary school students	137

“Дене тарбия жана спорт жарчысы” илимий-практикалык журналга макалаларын берген авторлор үчүн эрежелер

Макаланы журналдын редакциясына берүүнүн алдында КР ЖАКтын сунуштарынын негизинде иштелип чыккан төмөнкү эрежелер менен таанышуу зарыл.

1. Авторлугун аныктоо. Макаланын авторлору болуп ишке, аны аягына чейин иштеп чыгууга же оңдоого, жарыялоого бекитүү үчүн салымын кошкон, ошондой эле макаланын бардык бөлүктөрүнүн бирдиктүүлүгүнө жооптуу адамдар болушу мүмкүн.

2. Плагиат жана экинчи жолу жарыялоолор. Макаланын авторлоруна тиешеси жок изилдөөлөрдүн жыйынтыктарын энчилеп алып макалада пайдаланууга тыюу салынат.

Макаланын оригиналдуулугун төмөнкү сервистин жардамы менен текшерсе болот <https://www.antiplagiat.ru/> (орус тилиндеги тексттер үчүн), <http://www.plagiarism.org/> (англис тилиндеги тексттер үчүн). Редакция макалаларды плагиатка текшерүүгө укуктуу.

3. Башка басылыштарда жарыяланган же башка басылыштарга жөнөтүлгөн макалаларды редакцияга жиберүүгө болбойт.

4. Автордук укук. Автор журналга макаласын жана аны коштогон файлдарды жиберүү менен аны “КМДЖСА жарчысы” журналына Кыргызстандын жана чет өлкөлөрдүн аймагында кайтарымызсыз түрдө пайдаланууга макул экендигин билдирет.

5. Автордук нускаларды чыгаруу маселеси каралган, журналга жазылып кагаз түрүндө же электрондук вариантында алса болот.

6. Редакцияга келген макалаларды кыскартууга жана редакциялоого укуктуу. Макаланын келген датасы болуп анын рецензиялоодон кийин авторлору тарабынан кайрадан иштелип чыккан вариантынын келген күнү саналат.

7. Макалалар редакцияга төмөнкү ыкмалардын бирин колдонуп берилсе болот:

- журналдын дареги, электрондук почтасы боюнча (макаланын тексти Microsoft Word форматында болуш керек);

- кадимки почта аркылуу (2 нуска, сөзсүз электрондук версиясы менен, Microsoft Word форматында) CD-дискинде, ошондой эле бардык зарыл болгон коштоочу документтердин түп нускалары;

8. Редакция келген макалаларды редакциялык кеңештин мүчөлөрү же башка адистер тарабынан рецензиялоого укуктуу.

9. Журналга жиберилүүчү макалаларга болгон талаптар:

9.1. Макала Times New Roman же Arial шрифти менен басылыш керек, шрифтин өлчөмү 14 жана 12, жолдордун ортосу бир аралыгында, бардык жактары, сол жагынан тышкары, жазылыгы 2 см, сол жагыныкы – 3 см. Бардык беттерине номер коюлуш керек. Макаланын бардык бөлүгү бир файлга жазылышы керек (титулдук барак, УДК, резюме, негизги сөздөр, макаланын тексти, таблицалар, адабияттардын тизмеси, авторлор жөнүндө маалымат); текст менен файл макаланын биринчи авторунун аты-жөнү менен аталышы керек (Иванов, текст). Документтин скандары жана сүрөттөр өзүнчө файлга жазылат, ошондой эле биринчи автордун аты-жөнү менен аталат (Иванов, текст). Макаланын көлөмү 7-10 барактан ашпашы керек (иллюстрацияларды, таблицаларды, резюме жана адабияттын тизмесин кошкондо).

9.2. Макаланын тили. Орус, кыргыз же англис тилиндеги кол жазмалар кабыл алынат. Эгерде макала орус тилинде жазылган болсо, макаланын метамаалыматтары кыргыз жана англис тилине которулуш керек (автордун аты-жөнү, англис тилинде авторлордун мекемелеринин расмий аталышы, даректери, макаланын аталышы, макаланын резюмеси, негизги сөздөр). Чет өлкөлүк авторлордун макалалары кыргыз тилине редакция тарабынан которулат.

Чет өлкөлүк авторлордун англис тилиндеги макалалары журналдын башкы редакторунун чечими боюнча орус тилине которулбай эле же толук же толук эмес которулуп жарыяланат (аталышы, резюмеси жана негизги сөздөрүнөн тышкары).

9.3. Авторлор жөнүндө маалымат:

Ар бир автордун байланыш үчүн маалыматтары жазылат: аты-жөнү, илимий даражасы, илимий наамы (бар болсо), кызматы, мекеменин аталышы (алдында аббревиатурасы), шаары, өлкөсү жана автордун электрондук дареги.

9.4. Оригиналдуу макалаларды түзүү планы. Оригиналдуу макалалардын түзүлүшү IMRAD (Introduction, Methods, Results, Discussion) форматына дал келиши керек. Оригиналдуу макалаларды түзүү планы төмөнкүдөй болуш керек: **аннотация жана негизги сөздөр**, аталышы, авторлордун аты-

жөнү, иштеген жери, жашаган жери кыргыз, орус, жана англис тилдеринде. Макаланы жазып жаткан мезгилдеги маселенин абалын чагылдырган **кириш сөз**; бул изилдөөнүн **максаты**; **материалдары** жана **усулдары**, **жыйынтыктары**; **талкуулар**; автордун каалоосу боюнча пункттар боюнча тыянактар же **корутунду**, цитата кылынган адабияттын тизмеси **Адабият** деген сөз менен аталат.

9.5. Обзорлорду тариздөө. Обзордук макалаларды тариздөө оригиналдуу макалалардыкындай жүргүзүлөт. Обзорлорду түзүү адабияттарды издөө эл аралык системалык методдору боюнча сунуштарга жана стандарттарга дал келиши керек. Обзордук макалалардын резюмеси маалыматтар базасы боюнча адабияттарды издөө методдору жөнүндө маалыматтарды камтыш керек. Тексттеги шилтемелердеги аттар адабияттын тизмесине дал келиши керек.

Кол жазма терминдердин сөздүгү менен коштолушу мүмкүн (окурманга түшүнүксүз сөздөр). Жалпы кабыл алынган физикалык, химиялык жана математикалык чоңдуктардын кыскартууларынан башка текстте тез-тез кайталануучу сөз айкалыштардын аббревиатурасына да мүмкүндүк берилет. Автор тарабынан киргизилген тамгалык белгилер жана аббревиатуралар текстте биринчи жолу кездешкенде чечмеленүүгө тийиш. Жөнөкөй сөздөрдү, тез-тез кайталанса деле кыскартууга жол берилбейт.

9.6. Автордук резюме. Резюмеде иштин анык фактылары гана жазылышы керек. Резюме титулдук баракта жазылган маалыматтан башталышы зарыл. Автордук резюменин текстинин көлөмү 50 сөздөн көп болбошу керек. Резюме макаланын негизги тематикасын чагылдырган жана компьютердик издөө системасында иштин классификациясын жеңилдеткен бир нече негизги сөздөр менен коштолушу керек (5-12 бирдик).

9.7. Сүрөттөргө болгон талаптар. Кара-ак штрихтик сүрөттөр: файлдын форматы - TIFF (кеңейтүү *.tiff), ушул форматты жактаган ар кандай программа (Adobe Photoshop, Adobe Illustrator ж.б.у.с.); режими - bitmap (бит картасы); макулдугу 600 dpi (пиксель дюйм); кысуу мүмкүн LZW же башка. Сүрөттөрдүн тексти даана көрүнүш керек. Сүрөттөрдүн жазуулары чогуу топтолуп өзүнчө баракта берилет. Ар бир сүрөттүн жалпы аталышы жана бардык кыскартуулардын чечмелениши болуш керек. Графиктердин жазууларында абсцисстин жана ординаттын огу боюнча белгилер жана өлчөө бирдиктери көрсөтүлөт, ар бир ийрилер боюнча түшүндүрүүлөр келтирилет.

9.8. Таблицаарды тариздөө. Үстүнүн оң жагында таблицанын номерин көрсөтүү зарыл, сызыктан кийин аталышы жазылат. Таблицанын ичиндеги сөздөрдү кыскартууга болбойт. Таблицадагы цифралар тексттеги цифраларга дал келиши керек. Таблицаарды өзүнчө баракка жазбастан текст ичинде берсе болот.

10. Библиографиялык тизмелер. Оригиналдуу макалаларда 10дон жогору эмес булактарга цитата келтирилсе жакшы, адабияттын обзорунда – 20дан жогору эмес, лекцияларда жана башка материалдарда – 7ге чейин. Библиография негизги иштерден тышкары акыркы 5 жыл ичиндеги жарыяларды камтышы керек. Адабияттын тизмесинде бардык иштер цитата келтирилген тартипте жазылат. Макаланын текстиндеги библиографиялык шилтемелер төрт бурчтуу кашалардын ичинде сан менен берилет. Китептин библиографиялык сүрөттөлүшү (аталышынан кийин): шаар (кайсы жерде чыгарылган); кош чекиттен кийин – басмакананын аталышы; үтүр, чекиттен кийин чыгарылган жылы. Эгерде шилтеме китептин бөлүмүнө берилсе: (авторлор); бөлүмдүн аталышы; чекиттен кийин “...китебинде” жана автордун (лордун) же редактордун (лордун) аты-жөнү, андан кийин китептин аталышы жана маалыматтары.

Макаланы журналдан библиографиялык сүрөттөө: автор (-лор); макаланын аталышы; жылы; тому, журналдын номери, кош чекиттен кийин барактардын биринчи жана акыркы беттеринин саны. автордук жамаатта 3 кишиге чейин иштесе бардыгы жазылат, андан көп болсо, биринчи 3 автор жана “ж.б.” деп жазылат.

11. Талаптарды бузуу менен берилген материалдар редакция тарабынан каралбайт. Макала каралгандан кийин, авторго аны жарыялоо шарттары жөнүндө билдирилет. Редакция журналдын кээ бир номерлерин конференциялардын, симпозиумдардын, ошондой эле, окумуштуулардын жана уюмдун юбилейлерине арналган иш чаралардын материалдарын басып чыгарууга арнайт. Редакция “ДтжС жарчысынын” тиркемесине келишимдин негизинде жарыялоого жарнамалык материалдарды кабыл алат.

12. Материалдардын мазмунуна жана ырастыгына авторлор жооптуу болушат.

**Правила для авторов,
представляющих статьи в научно-практический журнал
«Вестник физической культуры и спорта»**

Прежде чем направлять статью в редакцию журнала, необходимо внимательно ознакомиться со следующими требованиями к оформлению научных статей, разработанными на основе рекомендаций ВАК КР и РИНЦ.

1. Определение авторства. Авторами статьи могут быть лица, внесшие вклад в работу, ее доработку или исправление, окончательное утверждение для публикации, а также ответственные за целостность всех частей рукописи.

2. Плагиат и вторичные публикации. Недопустимо использование текстуального заимствования и присвоение результатов исследований, не принадлежащих авторам подаваемой рукописи. Проверить статью на оригинальность можно при помощи сервисов <https://www.antiplagiat.ru/> (для русскоязычных текстов) <http://www.plagiarism.org/> (для англоязычных текстов). Редакция оставляет за собой право проверки поступивших рукописей на плагиат.

3. Нельзя направлять в редакцию работы, напечатанные в иных изданиях или отправленные в иные издания.

4. Авторское право. Фактом подачи статьи и сопровождающих файлов к публикации в журнале автор (а также все авторы данной статьи, если оно создано в соавторстве) согласен с тем, что предоставляет журналу «Вестник КГАФКиС» право использования статей на безвозмездной основе на территории Кыргызстана и зарубежных стран.

5. Авторские экземпляры предусмотрены, журнал можно получить по подписке на бумажный или электронный вариант издания.

6. Редакция оставляет за собой право на сокращение и редактирование присланных статей. Датой поступления статьи считается время поступления окончательного (переработанного) варианта статьи в случае ее доработки авторами после рецензирования.

7. Рукописи могут быть поданы в редакцию одним из следующих способов:

- по электронной почте на адрес, указанный на сайте журнала в сети Интернет (Текст статьи подается в формате Microsoft Word, а сопроводительные документы с оригинальными подписями прикрепляются к письму в формате PDF);

- обычной почтой (2 экз. распечатки рукописи с обязательным приложением электронной версии (в формате Microsoft Word) на CD-диске, а также оригиналы всех необходимых сопроводительных документов).

8. Редакция оставляет за собой право рецензировать поступившие статьи членами редакционного совета или другими специалистами.

9. Требования к оформлению:

9.1. Объем статьи - **от 6 страниц** (включая иллюстрации, таблицы, резюме и литературу с учетом перевода необходимых сведений). Размер бумаги – А4 (210х297), все поля шириной 2 см. Шрифт - Times New Roman, размер шрифта (кегель) - 12, межстрочный интервал - одинарный (1,0), абзацный отступ – 1,25, межбуквенный интервал – обычный, межсловный пробел – один знак, переносы – автоматические (не вручную), выравнивание текста – по ширине. Допустимые выделения – курсив, полужирный. Дефис должен отличаться от тире. Тире и кавычки должны быть одинакового начертания по всему тексту. Не допускаются: пробелы между абзацами; использование буквы Ё; использование таблиц с альбомной ориентацией. При наборе не допускается стилей, не задаются колонки. Вся текстовая часть статьи должна быть записана в 1 файле (титальный лист, УДК, аннотация, ключевые слова, текст статьи, таблицы, список цитированной литературы, сведения об авторах); файл с текстом статьи должен быть назван по фамилии первого автора статьи (Иванов. Текст). Рисунки и сканы документов записываются отдельными файлами, также содержащими фамилию первого автора (Иванов. Рисунок).

9.2. Язык статьи. Принимаются рукописи на русском, кыргызском или английском языках. В случае если статья написана на русском языке, то обязателен перевод метаданных статьи на кыргызский и английский языки (Ф.И.О. авторов, название на английском языке учреждений авторов, адреса, название статьи, резюме статьи, ключевые слова). Для иностранных авторов перевод метаданных на кыргызский язык редакция журнала осуществляет сама.

Статьи зарубежных авторов на английском языке могут публиковаться по решению главного редактора журнала без перевода на русский язык (за исключением названия, резюме и ключевых

слов) или с полным или частичным переводом (названия и подписи к рисункам, таблицам).

9.3. Сведения об авторе (на русском, кыргызском, английском языках) должны включать в себя:

- фамилию и инициалы автора (строчными буквами, курсивом);
- полное официальное наименование учреждения, в котором работает каждый автор (строчными);
- местожительство автора – город (строчными);
- ученую степень, звание, должность каждого автора;
- электронный адрес каждого автора.

9.4. План построения оригинальных статей. Структура оригинальных статей должна соответствовать формату IMRAD (Introduction, Methods, Results, Discussion). В статье должны быть (на русском, кыргызском, английском языках): **УДК** (в верхнем левом углу), название статьи (по центру строчными, полужирными буквами); **аннотация** (*высота шрифта 12, курсив, не более 5 строк*); **ключевые слова** (*высота шрифта 12, курсив, не более 6 слов*); основной текст (высота шрифта – 14). **Введение (актуальность)**, отражающее состояние вопроса к моменту написания статьи; **цель** настоящего исследования; **материалы (объекты) и методы; результаты исследования; обсуждение; выводы** по пунктам или **заключение**, список цитированной **литературы** (высота шрифта – 12).

Методика исследований должна быть описана четко. Рекомендуется руководствоваться «Едиными стандартами представления результатов и испытаний Экспертной группы CONSORT» (Consolidated Standards of Reporting Trials), с которыми можно ознакомиться по ссылке <http://www.consort-statement.org/>

9.5. Оформление обзоров. Оформление обзорных статей осуществляется аналогично оригинальным статьям. Желательно, чтобы составление обзоров соответствовало международным рекомендациям по систематическим методам поиска литературы и стандартам. Резюме обзорных статей должны содержать информацию о методах поиска литературы по базам данных. С подробной информацией относительно составления обзоров можно ознакомиться в руководстве PRISMA (Рекомендуемые элементы отчетности для систематического обзора и мета анализа), доступном по ссылке <http://prisma-statement.org>. Написание ФИО, на которые ссылаются в тексте, должно соответствовать списку литературы.

Рукопись может сопровождать словарь терминов (неясных, способных вызвать у читателя затруднения при прочтении). Помимо общепринятых сокращений единиц измерения, физических, химических и математических величин и терминов (например, ДНК), допускаются аббревиатуры словосочетаний, часто повторяющихся в тексте. Все вводимые автором буквенные обозначения и аббревиатуры должны быть расшифрованы в тексте при их первом упоминании. Не допускаются сокращения простых слов, даже если они часто повторяются.

9.6. Авторское резюме. Резюме должно излагать только существенные факты работы. Резюме должно начинаться с информации, содержащейся на титульном листе. Объем текста резюме должен быть не более 50 слов. Резюме должно сопровождаться ключевыми словами или словосочетаниями (5-12 единиц), отражающими тематику статьи и облегчающими классификацию работы в компьютерных поисковых системах.

9.7. Требования к рисункам. Черно-белые штриховые рисунки: формат файла - TIFF (расширение *.tiff), любая программа, поддерживающая этот формат (Adobe Photoshop, Adobe Illustrator и т. п.); режим - bitmap (битовая карта); с разрешением 300 точек/дюйм, в реальном размере; возможно использование сжатия LZW или другого. Текст на иллюстрациях должен быть четким. Диаграммы из программ MS EXCEL, MS Vizio вместе с исходным материалом.

9.8. Подписи к рисункам и фотографиям. Подписи к рисункам и фотографиям группируются вместе и даются на отдельной странице. Каждый рисунок должен иметь общий заголовок и расшифровку всех сокращений. В подписях к графикам указываются обозначения по осям абсцисс и ординат, и единицы измерения, приводятся пояснения по каждой кривой. В подписях к микрофотографиям указываются метод окраски и увеличение.

9.9. Оформление таблиц. Сверху справа необходимо обозначить номер таблицы, через черточку дается ее название. Сокращения слов в таблицах не допускаются. Цифры в таблицах должны соответствовать цифрам в тексте.

10. Библиографические списки. Список литературы размещается в конце статьи и обуславливается наличием цитат или ссылок и оформляется в соответствии с ГОСТ 7.1-2003, ГОСТ Р 7.0.9-2009, нумеруется вручную (не автоматически).

В оригинальных статьях желательно цитировать не более 10 источников, в обзорах литературы - не более 20, в лекциях и других материалах - до 7. Библиография должна содержать, помимо основополагающих работ, публикации за последние 5 лет. В списке литературы все работы перечисляются в порядке их цитирования. Библиографические ссылки в тексте статьи даются цифрой в квадратных скобках. Отсылки, используемые для связи текста с библиографическим списком, оформляются с указанием страниц [1, с.15] либо без указания страниц [1; 5]. Использование автоматических постраничных ссылок не допускается. Библиографическое описание книги (после ее названия): город (где издана); после двоеточия - название издательства; после точки с запятой - год издания. Если ссылка дается на главу книги: (авторы); название главы; после точки ставится "В кн.:" или "In:" и фамилия (-и) автора (- ов) или редактора (- ов), затем название книги и выходные данные.

Библиографическое описание статьи из журнала: автор(ы); название статьи; название журнала; год; том, номер журнала, после двоеточия цифры первой и последней страниц. При авторском коллективе до 3 человек включительно упоминаются все, при больших авторских коллективах 3 первых авторов "и др.", в иностранных "et al."); если упоминаются редакторы, после фамилии и.о. после запятой следует ставить сокращение "ред." (в иностранных "ed.").

11. Материалы, представленные с нарушением требований, редакцией не рассматриваются. После рассмотрения статьи автору будет сообщено о публикации.

12. Редакция может посвящать отдельные номера журнала изданию материалов конференций, симпозиумов, а также материалов, посвященных юбилейным мероприятиям ученых и организаций.

13. Редакция принимает к изданию в приложении «Вестника КГАФКиС» рекламные материалы на договорной основе.

14. Ответственность за содержание и достоверность материалов несут авторы.

**Rules for authors,
Representing articles in the scientific and practical journal
"Bulletin of the Kyrgyz state academy physical culture and sports"**

Before submitting an article to the editorial staff of the journal, it is necessary carefully read the following requirements for the design of scientific articles developed because of the recommendations of the Higher Attestation Commission of the KR and Russian Scientific Citation Index.

1. Definition of authorship. The authors of the article may be persons who contributed to the work, its revision or correction, the final approval for publication, as well as those responsible for the integrity of all parts of the manuscript.

2. Plagiarism and secondary publications. It is inadmissible to use textual borrowing and assigning research results that do not belong to the authors of the submitted manuscript. To check the article for originality, you can use the services <https://www.antiplagiat.ru/> (for Russian texts) <http://www.plagiarism.org/> (for English texts). The editors reserve the right to check the received manuscripts for plagiarism.

3. You cannot send to the editorial work, printed in other publications or sent to other publications.

4. Copyright. By submitting an article and accompanying files to the publication in the journal, the author (as well as all the authors of this article, if it is created in co-authorship) agrees that he grants the magazine "Journal KSAPhCS" the right to use articles on a gratuitous basis in the territory of Kyrgyzstan and foreign countries.

5. Author's copies are provided; the magazine can be obtained by subscription to a paper or electronic version of the publication.

6. The editors reserve the right to shorten and edit the sent articles. The date of receipt of the article is the time of receipt of the final (revised) version of the article if the authors finalize it after the review.

7. Manuscripts can be submitted to the editor in one of the following ways:

- By e-mail to the address indicated on the website of the journal on the Internet (the text of the article is submitted in Microsoft Word format, and accompanying documents with original signatures are attached to the letter in PDF format);

- Regular mail (two copies of the manuscript printout with the obligatory electronic version of the application (in Microsoft Word format) on the CD-ROM, as well as the originals of all necessary accompanying documents).

8. The editorial staff reserves the right to review the received articles by members of the editorial board or other specialists.

9. Requirements for registration:

9.1. The volume of the article is from six pages (including illustrations, tables, summaries and literature, taking into account the translation of necessary information). The size of the paper is A4 (210x297), all the margins are 2 cm wide. The font is Times New Roman, the font size is 14, the line spacing is 1.5 (1.5), the indentation is 1.25, the letter spacing is normal, Interword space - one character, hyphens - automatic (not manually), text alignment - width. Valid selections are italic, bold. The hyphen should be different from the dash. Dashes and quotes should be the same in all text. Are not allowed: spaces between paragraphs; Use of the letter E; Use of tables with landscape orientation. When typing, styles are not allowed, no columns are specified. The entire text of the article should be written in 1 file (title page, UDC, abstract, key words, article text, tables, list of quoted literature, information about authors); File with the text of the article should be named after the first author of the article (Ivanov Text). Figures and scans of documents are recorded in separate files, also containing the name of the first author (Ivanov Figure).

9.2. The language of the article. Manuscripts are accepted in Russian, Kyrgyz or English. If the article is written in Russian, then the translation of the metadata of the article into Kyrgyz and English is mandatory (full name of the authors, name in English of the authors' institutions, addresses, title of the article, summary of the article, key words). For foreign authors the magazine itself carries out the translation of the metadata into the Kyrgyz language. Articles of foreign authors in English can be published by the decision of the editor-in-chief of the journal without translation into Russian (with the exception of title, summary and key words) or with full or partial translation (names and signatures to figures, tables).

9.3. Information about the author (in Russian, Kyrgyz, and English) should include:

1. The author's surname and initials (in lower case letters, italics);
2. The full official name of the institution in which each author works (in lower case);
3. Residence of the author - city (lowercase);
4. Academic degree, title, position of each author;
5. Email address of each author.

9.4. The structure of the original articles should correspond to the IMRAD format (Introduction, Methods, Results, Discussion). The article should be (in Russian, Kyrgyz, English): **UDC** (in the upper left corner), title of the article (centered in lower case, bold letters); **Annotation** (*font height 12, italics, no more than 5 lines*); **Keywords** (*font height 12, italics, no more than 6 words*); Main text (font height - 14). Introduction (relevance), reflecting the state of the issue at the time of writing the article; **The purpose of this study; Materials (objects) and methods; Results of the study; discussion; Conclusions on items or conclusion, a list of references** (font height - 12). The research methodology should be described clearly. It is recommended to be guided by the "Consolidated Standards for Reporting Trials", which can be consulted at <http://www.consort-statement.org/>

9.5. Making reviews. Registration of review articles is carried out in a manner similar to the original articles. It is desirable that the compilation of reviews conforms to international recommendations on systematic methods of searching for literature and standards. A summary of the review articles should contain information on methods for searching literature on databases. Detailed information on the preparation of reviews can be found in the PRISMA manual (Recommended reporting elements for systematic review and meta-analysis), available at <http://prisma-statement.org>. The writing of the full name, referred to in the text, must correspond to the list of literature. The manuscript can accompany a glossary of terms (vague, that can cause the reader difficulty in reading). In addition to conventional abbreviations of units of measure, physical, chemical and mathematical quantities and terms (for example, DNA), the abbreviations of word combinations that are often repeated in the text are allowed. All letters and abbreviations introduced by the author should be deciphered in the text at their first mention. Do not abbreviate simple words, even if they are often repeated.

9.6. Author is summary. The abstract should only state the essential facts of the work. The resume should begin with the information contained on the title page. The volume of the abstract should not exceed 50 words. The abstract should be accompanied by key words or phrases (5-12 units) reflecting the subject matter of the article and facilitating the classification of work in computer search engines.

9.7. Requirements for drawings. Black and white line drawings: file format - TIFF (extension *.tiff), any program that supports this format (Adobe Photoshop, Adobe Illustrator, etc.); Mode - bitmap (bitmap); with a resolution of 300 dpi, in real size; It is possible to use LZW compression or another. The text in the illustrations should be clear. Diagrams from the programs MS EXCEL, MS Visio together with the source material.

9.8. Signatures to pictures and photos. The captions to the pictures and photos are grouped together and given on a separate page. Each figure should have a common title and the decoding of all the abbreviations. In the signatures to the graphs, the notations for the abscissa and ordinate axes and units of measurement are indicated, explanations for each curve are given. In the signatures to the photomicrographs, the method of coloring and magnification is indicated.

9.9. Registration of tables. On the top right, you need to designate the number of the table, through the dash its name is given. Abbreviations of words in tables are not allowed. The figures in the tables should correspond to the figures in the text.

10. Bibliographic lists. The list of literature is placed at the end of the article and is conditioned by the presence of citations or references and is made in accordance with GOST 7.1-2003, GOST R 7.0.9-2009, is numbered manually (not automatically). In original articles, it is desirable to cite no more than 10 sources, in the literature reviews - no more than 20, in lectures and other materials - up to 7. The bibliography should contain, in addition to the basic works, publications for the last 5 years. In the list of literature, all works are listed in the order in which they are cited. Bibliographic references in the text of the article are given in square brackets. The references used to link the text to the bibliographic list are made out with the pages [1, p.15] or without pages [1; 5]. Use of automatic page references is not allowed. Bibliographic description of the book (after its name): city (where it is published); after colon - the name of the publisher; after the semicolon - the year of publication. If the reference is given to the head of the book: (authors); Title of the chapter; after the point is set "In:" or "In:" and the surname (s) of the author (s) or editor (s), then the title of the book and the output.

Bibliographic description of the article from the journal: author (s); article title; the name of the journal; year; Volume, journal number, after the colon of the first and last page digits. With the authors' team up to 3 people inclusive, all are mentioned, with the largest authors' groups, the first three authors, "etc.," in foreign "et al."); If the editors are mentioned, after the name of the acting president. After the comma, the abbreviation "ed." Should be inserted. (In foreign ed.).

11. An approximate version of the design of a scientific article.

UDC, line skip, initials and surname of the author (in three languages), organization name and city (in three languages), email address of each author, line skip, centered title of the article in bold capital letters (in three languages), line skip, (In three languages), keywords (in three languages), the text of the article, the list of references.

12. Materials submitted in violation of requirements are not reviewed by the editorial board. After reviewing the article, the author will be informed of the publication.

13. The editorial staff can devote separate issues of the journal to the publication of materials of conferences, symposiums, and materials devoted to the jubilee activities of scientists and organizations.

14. The editorial board accepts advertising materials on a contractual basis in the "KSAPCS" Bulletin application.

15. The authors are responsible for the content and reliability of the materials.

ДЕНЕ ТАРБИЯ ЖАНА СПОРТ ЖАРЧЫСЫ

илимий-практикалык журналы

ВЕСТНИК ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА

научно-практический журнал

Компьютердик калыпка салган Манликова М.Х.

Басууга 2-декабрда 2021-ж. кол коюлду. Офсет кагазы.
Кагаздын форматы А-4. Көлөмү 8.0 б.т. Нускасы 100 экз.

ОсОО “Импрента”

Бишкек ш., Уметалиева көч.,127

